

T.C.
Hitit Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

ARAP DİLİNDE İSM-İ FÂİL VE MÜBÂLAĞA VEZİNLERİ

Mustafa TOKMAK

Yüksek Lisans Tezi

Çorum 2017

ARAP DİLİNDE İSM-İ FÂİL VE MÜBÂLAĞA VEZİNLERİ

Mustafa TOKMAK

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Yrd. Doç. Dr. İclâl ARSLAN

Çorum 2017

KABUL VE ONAY

Mustafa TOKMAK tarafından hazırlanan “Arap Dilinde İsm-i Fâil ve Mübalağa Vezinleri” başlıklı bu çalışma, 28 / 07 / 2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yusuf DOĞAN (Başkan)

Yrd. Doç. Dr. İclâl ARSLAN (Danışman)

Doç. Dr. Aygün AKYOL (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Enstitü Müdürü

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(28 / 07 / 2017)

Mustafa TOKMAK

ÖZET

TOKMAK, Mustafa. *Arap Dilinde İsm-i Fâil ve Mübâlağa Vezinleri*, Yüksek Lisans Tezi, Çorum, 2017.

Arap dili gramerinde fiillerin dışında amel eden birtakım isimler vardır. Bunların başında ism-i fâil gelmektedir. İsm-i fâilin amel etme sebebi muzari fiil ile aralarındaki benzerliklerden kaynaklanmaktadır. Bu benzerlikler ism-i fâile fiil gibi amel edebilme, muzari fiile de isim gibi murab olma vasıfları kazandırmaktadır.

Dil ekolleri arasında öteden beri ihtilafı olan bu konuda gerek sarf ve nahiv ilimleri ile ilgili, gerekse Kur'an-ı Kerimdeki örnekleriyle ilgili müstakil bir çalışmanın yapılmamış olması bizi bu konuda araştırma yapmaya sevk etti.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, İsm-i Fâil, Mübâlağa Vezinleri, Sarf, Nahiv

ABSTRACT

TOKMAK, Mustafa. The Present Participle and Exaggerated Patterns in Arabic Language, Master Tailor, Çorum, 2017.

There are a number of names in the Arabic language grammar that do not operate. At the beginning of these is the name present participle. The reason for present participle's practice is due to the similarities between the muzari and the verb. These similarities are attributed to the ability to act like an idiom, and to have the ability to become murab as a name.

The fact that there has not been an independent study of the Qur'an and the examples of the Qur'an in the Qur'an and the nahiv sciences has been the subject of this issue since the language schools have been around for a long time.

Keywords: Arabic Language, Ism-i Fail, Exaggeration Patterns, Morphology/inflection, Syntax/grammar

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	v
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI.....	1
2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	2
3. YARARLANILAN KAYNAKLAR	3
4. ARAP DİLİ GRAMERİ	4
4.1. Sarf İlmi.....	4
4.2. Nahiv İlmi.....	6
5. ARAP DİLİNDE MÜŞTAK İSİMLER	8
5.1. İsm-i Fâil	10
5.2. Mübâlağalı İsm-i Fâil	10
5.3. İsm-i Mef'ûl.....	11
5.4. Sıfat-ı Müşebbehe.....	12
5.5. İsm-i Alet.....	14
5.6. İsm-i Mensub.....	14
5.7. İsm-i Tafdîl.....	15
5.8. İsm-i Tasğîr	16
5.9. İsm-i Zamân ve İsm-i Mekân	16
5.10. Masdarlar	18

I. BÖLÜM

MÜŞTAK İSİMLERDEN İSM-İ FÂİL

1. İSM-İ FÂİL KAVRAMI VE TARİFİ.....	19
2. İSM-İ FÂİLİN İSİMLENDİRİLMESİ.....	20
3. SARF AÇISINDAN İSM-İ FÂİLLE ALAKALI BİRTAKIM HÜKÜMLER... 21	
4. İSM-İ FÂİLİN TASRÎFİ.....	28
5. İSM-İ FÂİL İLE BENZERLİĞİ OLAN KAVRAMLAR.....	31
5.1. İsm-i Fâil ile Muzârî Fiil Arasındaki Benzerlik	31

5.2.	İsm-i Fâil ile İsm-i Mef'ûl ve Masdar Arasındaki Benzerlik	32
5.3.	İsm-i Fâil ile Sıfat-ı Müşebbehe Arasındaki Benzerlik	33
6.	İSM-İ FÂİLDE AMEL	34
6.1.	İsm-i Fâilin Amel Etme Sebebi	34
6.2.	İsm-i Fâilin Amel Etme Şartları	37
6.3.	Fâilini Ref' Etmesi:	45
6.4.	Mef'ûlünü Nasbetmesi:	46
6.5.	İsm-i Fâilde İzafet.....	47
6.6.	İsm-i Fâilde Tenvin	50
7.	BASRA VE KÛFE EKOLLERİ ARASINDAKİ İTTİFAK VE İHTİLAFLAR	51
7.1.	İki Ekolün İttifak Ettiği Hususlar	51
7.2.	İki Ekolün Kendi İçlerinde Ve Birbirleriyle Olan İttifakları	52
7.3.	İki Ekolün İhtilaf Ettiği Hususlar	52
7.4.	İki Ekolün Kendi İçlerinde Ve Birbirleriyle Olan İhtilafları	53
8.	İSM-İ FÂİL VE SIFAT-I MÜŞEBBEHE	53
8.1.	Ortak Yönleri	53
8.2.	Farklı Yönleri	58

II. BÖLÜM

MÜŞTAK İSİMLERDEN MÜBÂLAĞALI İSM-İ FÂİL

1.	MÜBÂLAĞALI İSM-İ FÂİLİN SARF YÖNÜNDEN TAHLİLİ	68
1.1.	Mübâlağalı Vezinlerin İsm-i Fâilden Farkı	68
1.2.	Mübâlağa Vezinlerinin Türemesi	69
1.3.	Kıyâsî ve Semâî Vezinleri	70
1.4.	Mübâlağalı İsm-i Fâilin Tasrîfi	83
2.	MÜBÂLAĞALI İSM-İ FÂİLİN NAHİV YÖNÜNDEN TAHLİLİ	83
2.1.	Mübâlağalı İsm-i Fâilin Ameli	84
2.2.	Mübâlağa Vezinlerinin Kullanım Şekilleri	88
3.	KUR'AN-I KERİM'DE İSM-İ FÂİL VE MÜBÂLAĞALI İSM-İ FÂİL	91
3.1.	İsm-i Fâil Misalleri	91
3.2.	Mübâlağalı İsm-i Fâil Misalleri	124
	SONUÇ	129
	KAYNAKÇA	131

KISALTMALAR

age	: Adı geçen eser
agm	: Adı geçen makale
a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
DEÜ	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî yıl
Hz.	: Hazretleri
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
KSÜ	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
m.	: Mîlâdî yıl
MÜ	: Marmara Üniversitesi
md.	: Maddesi
nşr.	: Eseri Neşreden
OMÜ	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi
s.	: Sahife
ss.	: Sayfa sırası
SÜFED	: Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik eden
tsz.	: Tarihsiz
ünv.	: Üniversitesi
ö.	: Ölüm yılı
vdğr.	: Ve Diğerleri
Yay.	: Yayınevi/Yayınları
YDÜ	: Yakındoğu Üniversitesi
yy.	: Yayın Yeri yok

ÖNSÖZ

Sami Dillerinin güney grubuna bağlı bir dil olan Arapça, tarih boyunca toplumların konuştuğu dil olmuştur. Arapça, İslamiyet'in doğuşundan önce Güney ve Kuzey Arapçası diye ikiye ayrılırken, İslamiyet'in doğuşu ve Arap yarımadasında yayılmasıyla Kuzey Arapçası daha geçerli hale gelmiştir.

Arapça, önceleri her Arap kabilesinin kendi içinde gelişme göstermekteyken, yazının Araplar arasında yaygınlaşmasıyla, kabileler üstü edebi bir dil olmuştur. Cahiliye şiirleriyle göze çarpan bu durum, Kur'an dilinin Arapça olması nedeniyle standart bir yapıya kavuşmuştur.

Arapça, İslam'ın fetihler yoluyla Arap Yarımadasının dışına taşmasıyla birlikte anadili olarak konuşulmasının dışında, bütün Müslümanların benimsediği ortak bir dil haline gelmiş ve bu dilin kurallarının belirlenmesi bir zorunluluk olmuştur.

Arapça, zengin kelime hazinesi ve gelişmiş dilbilgisiyle İslami ilimlerin dışında beşeri ilimlerde de bilim dili olarak kullanılmıştır. Günümüzde dünya nüfusunun büyük bir kesimi tarafından konuşulan Arapçadan, Türkçeye geçen çok sayıda kelime bulunmaktadır. Özellikle hukuk alanında Arapça kökenli kelimelerin yoğun şekilde kullanıldığı görülmektedir. Türkçe ve Arapçanın yakın etkileşimi tarihsel süreçte Türklerin İslam'ı kabul etmeleriyle başlamış ve Osmanlı döneminde iyiden iyiye belirginleşmiştir.

Arap dili gramerinin iyi bilinmesinde amaç, hiç şüphesiz kişinin okuduğunu anlayabilmesi, bu dili konuşan ve yazan kimseler ile iletişim kurabilmesi ve her yönü ile Arapçayı kavrayabilmesidir. Özellikle de dini anlamda, Kur'an-ı Kerim'in ve Hadis-i Şerif'lerin asıl mana ve maksatlarının anlaşılmasıdır. Zira Arapça, İslâm'ın ana kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerif'lerin dilidir. İslâm ise, dünya üzerinde en çok mensubu bulunan dinlerdendir. Bu nedenle bu dili öğrenen kişi, cümle yapısı ve cümleyi oluşturan kelimeleri ve bu kelimelerin cümleye kattığı anlamları en başta iyi bilmeli ve öğrenmelidir.

İsm-i fâil ve mübâlağa vezinleri de Arap dili ve belâğatı konularından bir bölümdür. İfade ettiği anlamları, vezinleri, anlamlarındaki yakınlık, benzer ve farklı yönlerinin olması vb. sebeplerden dolayı Arapça'yı öğrenmek isteyenlerin mutlaka iyi bilmeleri gereken konuların başında gelmektedir. İşte biz de “Arap Dilinde İsm-i Fâil ve Mübâlağa Vezinleri ” isimli bu çalışmayla konuyla ilgili karşılaşılabilecek olan zorlukların giderilmesini ve Arap dilinde ve Kur'an-ı Kerim'de kullanılan ism-i fâil yapısının anlaşılmasını hedefledik.

Çalışmamız, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Bu çalışmada, ism-i fâil ve mübâlağalı ism-i fâil yapılarının Arap dilinde ve Kur'an-ı Kerim'deki kullanımlarını sarf ve nahiv ilimleri açısından inceledik.

Giriş bölümünde; araştırmanın seçilme nedenine, araştırmada izlenen yönleme ve yararlanılan kaynaklara yer vererek sarf ve nahiv ilimlerinin temel konularına ve müştak isimlere kısaca temas etmeye çalıştık.

Birinci bölümde; ‘Müştak isimlerden ism-i fâil’ başlığı altında, ism-i fâilin kavramı, tarifi, yapısı, amel etmesi, diğer müştaklar ile ilişkisi ve ekoller arasındaki ittifak ve ihtilafları inceledik.

İkinci bölümde; ‘Mübâlağalı ism-i fâil’ başlığı altında mübâlağalı ism-i fâilin kavramı, tarifi, yapısı, amel etmesi, kıyâsî ve semâî vezinlerini örneklendirerek incelendik. Bu bölümü takip eden sayfalarda ise, hem ism-i fâilin hem de mübâlağalı ism-i fâilin sarf ve nahiv bakımından Kur'an-ı Kerim'deki örneklerine ayrıntılı bir şekilde yer verdik. Çalışmamız sırasında öncelikle klasik kaynakları esas aldık. Bu konuyla ilgili modern eserlere de imkan dahilinde ulaşmaya çalıştık.

Çalışmanın meydana gelmesinde maddi ve manevi desteğini esirgemeyen başta tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. İclâl ARSLAN olmak üzere, Prof. Dr. Yusuf DOĞAN, Doç. Dr. Aygün AKYOL ve Yrd. Doç. Dr. Şehabettin ERGÜVEN hocalarıma her türlü müsbet katkılarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Arap dilinin tarih boyunca farklı toplumların kültürlerindeki rolü açıktır. Özellikle İslâm dininin temel kaynaklarından Kur'ân-ı Kerim, Hz. Peygamber'in sünneti ve bunlarla alakalı ilimlerin öğretilmesi gereklidir. Bunun yanında Arapçanın uluslararası ilişkilerdeki konumu ve önemi de herkesçe bilinen bir gerçektir.

Sâmi Diller Ailesi'nden olan Arapça, ilk dönemlerde sadece Arap Yarımadası'nda konuşulan bir dil iken, Arapların aşırı dil sevgileri ve panayırlar ile beslenmiştir. Kur'ân-ı Kerim'in inzâl olunmasıyla da edebiyat ve belâgatte zirve noktasına ulaşmıştır. Zira Kur'ân-ı Kerim'in inzâli bir yönden dünyada sosyal ve kültürel büyük bir değişim meydana getirmiş, bir yönden de Arap Dili ve Belâgati'nin gelişmesine büyük oranda tesir etmiştir. Tüm dünyanın ilgisini çeken bu durum, geçerliliğini hâlâ devam ettirmekte olup bu konularda birçok çalışmalar yapılmıştır. Arap dil bilginlerinin bu çalışmalarla ilgili yoğun gayret sarfetmiş oldukları bilinmektedir. Temel kaynak olarak başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere hadis-i şerifler, eski Arap şiiri ve Arap kelimelerinden istifade ederek gramer alanında birçok eser telif etmişlerdir. Tesbit ettikleri Arap dili kurallarını sarf ve nahiv olmak üzere iki genel kategoriye ayırmışlardır. İlk kısım olan sarf ana başlığında; kelimenin yapısı, çekimi ve türevlerini incelemişlerdir. İkinci kısım olan nahivde ise, kelimenin cümle içerisindeki kullanımıyla alakalı kuralları ele almışlardır. Bu çalışmalarını ve eserlerini telif eden âlimlerin bunu yaparken ilâhi mesajı daha iyi anlayabilme gayesi taşıdıkları görülmektedir.

Biz de bu bağlamda, "Arap Dilinde İsm-i Fâil ve Mübâlağa Vezinleri" isimli bu çalışma ile bir nebze de olsa Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasını hedefledik. İki ana bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, ism-i fâilin nahiv ve sarf ilimleri yönünden özelliklerini, vezinlerinin örneklerini ve cümleye kattığı anlamları izah ettik. İkinci bölümde ise, mübâlağalı ism-i fâilin lügat ve ıstılah anlamlarıyla birlikte, nahiv ve sarf ilimleri açısından izahını, vezinlere ait örneklerini ve cümleye kattığı anlamları, klasik ve modern kaynaklardan istifade ederek ortaya koyduk.

Ayrıca bu çalışmamızda ism-i fâil ve mübâlağalı vezinlerinin, sarf ve nahiv yönünden iyice bilinmesini ve diğer müştaklarla arasındaki benzer ve farklı yönlerin

belirtilmesini hedefledik. Bunun yanında ism-i fâil ve mübâlağanın çekimleri, türemesi ve anlamlarının örneklerle ortaya konulmasını amaçladık. Yine bu tezimizde; hem ism-i fâil ve mübâlağa vezinlerini, hem de bunların cümleye kattığı anlamları tahlil etmeye çalıştık. Her ikisinin vezinlerini, başta Kur'an-ı Kerim'deki âyetler, daha sonra Nebevi Hadisler, Arap şiiri ve Arapça cümlelerle örneklendirdik. Örnekleri, daha çok Kur'an-ı Kerim'den seçmemizin sebebi, akılda kolay kalabilmesi içindir. Bundan sonra da ism-i fâile dâhil olan/bitişen harf-i tarif, ism-i fâilde zaman kavramı, ism-i fâilin fiil gibi âmil olması ve ma'mûl alması üzerinde durduk.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmamıza başlangıç olarak ism-i fâil ve onun mübalağalı vezinlerinin ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı klasik ve modern kaynakları tespit ettik. Daha sonra yeri geldikçe bu kaynakları kullandık. İsm-i fâil ve mübalağa vezinleri sarf ve nahiv ilminin konularından olduğu için bu iki ilim hakkında kısaca bilgiler verdik. İsm-i fâil gibi diğer isim çeşitlerine ve kendisi gibi müştak olan ism-i mef'ul, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdil, ism-i zaman, ism-i mekân, mastar, ism-i âlet, ism-i mensûb ve ism-i tasğire kısaca değindik. Fiillerin yapısındaki değişiklikten dolayı fiillerin ism-i fâil vezinlerine aktarılırken ugradıkları i'lâl, idgâm ve ibdâl kurallarından bahsettik. Hem ism-i fâil ve hem de mübalağalı ism-i fâillere Kur'an-ı Kerim'den örnekler verdik.

Araştırmamız esnasında ism-i fâil ile ilgili az sayıda çalışma yapıldığını gözlemledik. Daha çok mübalağalı ism-i fâil ile ilgili çalışmaların mevcut olduğunu gördük. Bunların başında Prof. Dr. Yusuf Doğan'ın "*Arap Dilinde Mübalağa*" isimli çalışması gelmektedir. Daha sonra, Emrullah Tuncel'in 2008'de Marmara Üniversitesinde yapmış olduğu "*Arap Dili ve Belagatinde Mübalağa*" ve İlhami Sönmez'in 2011'de Selçuk Üniversitesinde yapmış olduğu "*Kur'an-ı Kerim'deki Örnekler Çerçevesinde Arap Gramerinde Sıfat-ı Müşebbehe ve Mübalağalı İsm-i Fâiller*" adlı yüksek lisans tezleri de bunlardan bazılarıdır. İsm-i fâil ile ilgili olarak Türkiye'de sadece "*Sibeveyhi'in Bedel İsm-i Fâil Mastar ve Sıfat-ı Müşebbehe Konularını İşleme Yöntemi*" adlı yüksek lisans tezi çalışılmıştır. Yaklaşık 30 sayfadan oluşan bu tezin beş sayfasında ism-i fâile değinilmiştir.

Öte yandan makale düzeyinde, M. Akif Özdoğan'ın “*Arapçada İsm-i Fâil ve İşlevleri*” ve Abdülcélil Bilgin'in “*İsm-i Fâil Sığalarının Çevirisi Üzerine*” adlı çalışmalar Türkiye’de yazılmış olanlardan bazılarıdır. Arap dünyasında ise, Muhammed ‘Azîz’in 2004 yılında Necâhu’l Vatanîyye Üniversitesi’nde yapmış olduğu “*İsmü’l-Fâ ‘il fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*” isimli yüksek lisans tezi mevcuttur.

3. YARARLANILAN KAYNAKLAR

Çalışmamızda ism-i fâil ve mübâlaga yapıları ile ilgili olarak Sîbeveyhi'nin (ö.180/796) *el-Kitâb*'ı başta olmak üzere aşağıdaki diğer klasik kaynaklardan yararlandık: İbn Cinnî'nin (ö.392/1001) *el-Hasâis*, İbn ‘Akîl’in (ö.769/1367) *Şerhu’bni ‘Akîl ‘alâ Elfiyye* ve *Şerhu’t-teshîl libni ‘Akîl* kitapları, İbn Mâlik’in (ö.672/1273-4) *Elfiyye ve teshîl* adlı kitaplarına yapılan şerhler, İbn Hâcib’in (ö.646/1248-9) *eş-Şâfiye* ve *el-Kâfiye* adlı kitaplarına yazılan şerhlerden *Şerhu’r-Radî li Kâfiyeti’bni’l-Hâcib* ile *Şerhu Şâfiyeti’bni’l-Hâcib*, İbn Hişâm’ın (ö.761/1360) *Şerhu Katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ, Evdahu’l-mesâlik ilâ Elfiyyeti’bni Mâlik, Şerhu’l-Lemhâti’l-bedriyye fî ‘ilmi’l-lugati’l-‘Arabiyye* eserleri, ez-Zemahşerî'nin (ö.538/1143-4) *el-Mufasssal fî ‘ilmi’l-‘Arabiyye* ve *el-Keşşâf* adlı eserleri ile İbn Ya‘îş’in (ö.643/1245-6) *Şerhu’l-Mufasssal’ıdır*. Kaynakça bölümünde, faydalandığımız diğer klasik sarf ve nahiv kaynaklarının isimlerini tam olarak zikrettik.

Kur’ân-ı Kerîm’in tefsiriyle alakalı çalışmalardan el-Ferrâ'nın (ö.207/822) *Me‘âni’l-Kur’ân*, es-Suyuti'nin (ö.911/1505) *el-İtkân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, es-Sâbûnî'nin *Safvetü’t-tefâsîr* adlı eserlerinden yararlandık. Yakın tarihte yazılan sarf-nahiv kitaplarından el-Galâyînî'nin (ö.1364) *Câmi‘u’d-durûs el-‘Arabiyye* adlı eseri, ‘Abbâs Hasan’ın *en-Nahvu’l-vâfi*, Prof. Dr. Yusuf Doğan’ın “*Arap Dilinde Mübalağa*” adlı eserlerinden ve ism-i fâil ile ilgili temin edilen diğer tezlerden yararlandık.

Ayet-i kerimelerin meallerinde Türkiye Diyanet Vakfı'nın 01.10.2003 tarihli baskısından yararlandık. Kamus alanında, İbn Manzûr'un *Lisânu’l-‘Arab*'ı, temel başvuru kaynağımız olmuştur. Serdar Mutçalı'nın *Arapça-Türkçe Sözlük ve* <http://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/> internet sitesinden de yararlandık.

4. ARAP DİLİ GRAMERİ

Arapça dilbilgisi, sarf ve nahiv olmak üzere iki kısma ayrılır. Sarf (الصرف) Şekil bilgisi, morfoloji): Şekil ilmi olup, kelimenin arzu edilen anlamını tahsil etmek için değişkenlik gösterip aldığı şekillerden bahseden ilim dalıdır. Bir kelimenin şeklinin değişip başka şekle girmesine “tasrîf” (التصريف çekim) denir. Fillerin tasrîfi mâziden muzâriye, muzâriden emre nakletmek sureti ile olur. İsimlerin tasrîfi ise, tesniyeye (ikil) ve cem’e (çoğul), ism-i tasgîr (küçültme ismi) ve ism-i mensuba nakîl ile olur. Nahiv (النحو) söz dizimi ve sentaks) ise kelimenin cümle içindeki durumunu ve bu duruma göre i‘rab’ını inceleyen ilim dalıdır. Cümle içinde bulunan söz parçaları mebnî (sonu değişmeyen) ve mu‘rab (sonu değişen) olmak üzere iki kısma ayrılır. Nahiv âlimlerinin ortaya koyduğu kurallar, bize mu‘rab olan kelimelerin son harflerinin durumunu ve mebnî kelimelerin cümledeki konumunu (mahâllî i‘rablarını) öğretir.¹

4.1. Sarf İlmi

Arap gramerinin kelime yapısıyla ilgili dalı olan sarf, sözlükte “çevirmek, döndürmek” anlamlarına gelir.² İstilahta ise; Arapça kelimelerin ve harflerin asıllık, ziyâdelik, sahîhlik yönünü, i‘lâl ve benzeri (ihfâ, idgâm ve izhâr gibi) durumlarından bahseden ilim dalıdır. Diğer bir tabirle kelimelerin/vezinlerin yapısını, buradaki değişiklikten bahsederek kelimenin biçim bilgisini (morfoloji) ve istenilen manaya göre biçim değişikliğini inceler.

Terim olarak sarf; biri amelî, diğeri nazarî olmak üzere iki şekilde kullanılır. Amelî sarf, asıl kabul edilen kelimeyi (masdar veya mâzi) lafız veya anlamla ilgili bir maksat için değişik fiil ve isim vezinlerine dönüştürmektir. Buna tasrif de denir. Nazarî sarf ise: “i‘rab ve binâ dışında kelime durumlarının kurallarını inceleyen ilim” diye tanımlanır.³ Müteahhir/sonradan gelen dilciler sarf ilmiyle, tasrif ilmini eş anlamlı kabul ederler. Müteahhirinden olan el-Hudarî, (ö.1287) Sarf ilmini ve tasrîfi, “*Sarf; kelimelerin şekil ve türemelerinden bahseden şekil ilmidir ki; istenilen manayı elde etmek için, kelimeyi icap eden şekle koyma kurallarından bahseden bir ilimdir. Sarf İlmi sadece isim ve fülle ilgilenir. Bir kelimeyi, istenilen manaya delâlet etmek üzere*

¹ Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, İFAV, İstanbul 2004, s. 41-42.

² İbn Manzûr el-Ensârî, *Lisânu'l-'Arab*, Dâr-ı Sâdır, Beyrut 1410, (صرف md.) IX, 189; İbrâhîm Mustafâ, Ahmed ez-Zeyyât, Hâmid ‘Abdu’l-Kâdir ve Muhammed en-Neccâr, *el-Mu‘cemu’l-vasîl*, Dâru’d-Da’ve, 3. baskı, Kahire 1972, s. 558.

³ Hulûsi Kılıç, “Sarf”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 136-137.

icabeden şekle koymaya da ‘tasrîf’ denir. Tasrîf edilen kelimelerin almış olduğu şekillerin her birine de sîga (vezin, kip) denir” şeklinde açıklamıştır.⁴

İlk dönemlerde “nahiv ilmi” ile iç içe olan ve ondan bir cüz olarak kabul edilen sarf ilmini müstakil bir ilim haline getiren “Mu‘ az b. Müslim el-Herrâ’ dır (ö. 187/803).⁵

4.1.1. Sarf İlminin Kategorileri

Sarf ilminde mebnî isimler, câmid fiiller ve harfler dışında çekimli bir fiil kökünden türeyen fiillerle isimler çerçevesinde mücerred (aslî) ve mezîd kalıplar, bunlara ‘ârız olan harf ve hareke değişiklikleri demek olan ibdâl, i‘lâl, kalb, hazf, idgâm ve imâle durumları ele alınır. Fiiller, kök fiiller/mücerred ve türemişler/mezîd şeklinde iki kategoriye ayrılır. Yine üçlü kök fiil ve türemişleriyle dörtlü kök fiil ve türemişleri, kök harfleri içinde illet harfi bulunup bulunmamasına göre yedi kategoride incelenir ve her birine ait mâzi, muzâri, emir ve nehiy kiplerinin, mâlûm ve meçhule göre çekim şekilleri incelenir. İletli fiillerin çeşitli kalıp ve kiplerinde görülen harf ve hareke değişiklikleri açıklanır. Gerek kök, gerekse türemiş fiil kalıplarına ait isimler olarak masdar çeşitleri, ism-i fâil, ism-i mef‘ûl, sıfat-ı müşebbehe, mübâlağa sîgaları, zaman, mekân ve âlet isimleri, ism-i tafdîl, mensub ve musağğar isimler, isimlerde müzekker–müennes (eril-dişil), müfred-tesniye-cemi‘ durumları ele alınır.⁶

4.1.2. Sarf İlminde Vezin

Gerek fiil gerekse isim kalıplarında asıl ve ziyâde harflerle bunların hareke ve sükûnları bir ölçüte göre belirlenir. Kadîm/eski dilcilerden beri kullanılan ve “mîzân-ı sarfî” adı verilen bu ölçüt “fe‘ale”/(فَعَلَّ) dir. Kökün ilk harfi fâ (ف), ikinci harfi ayn (ع), üçüncüsü “lâm’a (ل) tekabül eder. Kelime dört kök harfli ise mîzanın sonuna bir lâm (فَعَلَّ), beş kök harfli ise bir lâm daha (فَعَلَّلَ : سَفَرَجَلْ gibi) eklenir. Kelimede zâit

⁴ Muhammed b. Mustafâ el-Hudarî, *Hâşiyetu’l- Hudarî ‘alâ Şerhi İbn ‘Akîl ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, nşr. Türkî Ferhân el- Mustafâ, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut 2013, II, 81.

⁵ el- Hudarî, *age*, II, 415-416, ayrıca bkz., John Lons, *al-Luga ve ‘ilmu’l-luga*, s.140; ‘Abdullah b. Yûsuf el-Cedî‘, *el-Minhâcu’l-muhtasar fi ‘İlme’l-nahvi ves-sarf*, s. 12; İbrâhîm Mustafâ vdğr., *el-Mu‘cemu’l-vasîl*, s. 558; Mehmet Talu, *Sarf ve Nahiv İlmi*, Özak ofset, Kayseri 1986, II, 22; Mehmet Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, İFAV. Yay., 29. baskı, İstanbul 2001, s. 39; Mahmut Kafes, “Eski ve Yeni Kaynaklarda Fıkhu’l-Luga Kavramı”, *SÜFED*, XVII, s. 149-152.

⁶ Hıdır el-Yezdî, *Şerhu’ş-Şâfiyyeti İbni’l- Hâcib*, nşr. Hasan Ahmed, Müessesetü’r-Reyyân, Beyrut 2008, I, 130; Hulûsi Kılıç, “Sarf”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 136-137; Talu, I, 14.

harf veya harfler varsa mîzanda karşılıklı yerlerine konarak ölçüt belirlemesi yapılır (تَفَعَّلَ gibi). Mîzana “vezin” (binâ, sîga), ona uygun düşen kelime kalıbına da “mevzûn” denilir.⁷

4.2. Nahiv İlimi

Arapça gramerinin söz dizimi kuralları ile i‘rab bölümünü kapsayan bir ilim olan “nahiv” kelimesi, (نحوا) fiilinden türemiş olup farklı anlamları bulunmakla beraber, bu ilimde “kasetmek” anlamındadır.⁸ Çünkü bu ilimle ilgilenen kişi, nahiv ilmini öğrenmekle Arap kelamını öğrenmeyi kasetmiştir. Sözlükte “yönelmek, izini takip etmek” anlamlarında olup, terim olarak “yön, taraf, yol” mânalarına gelir. Istılâhî yönden ise, “İ‘râb ve mebnîlik yönünden Arapça kelimelerin hâlleri kendisiyle bilinen ilim” diye tarif edilir. Nahiv Türkçe’de, ‘söz dizimi, cümle bilimi, sentaks’ terimleriyle ifade edilmekte olup, Arapçada dilbilgisinin söz dizimi kurallarıyla i‘rab olgusuna ilişkin kısmını içerir. Bu bakımdan nahvin konusu terkip ve cümlelerin kuruluşu, öğeleri, çeşitleri, i‘rab olgusu, âmiller, mâmuller, i‘rab alâmetleri, mu‘rab ve mebnîler gibi meselelerdir. İsimlendirmeye dâir rivayetlerin çoğuna göre gramerin sentaks kısmına bu adın verilmesinin sebebi, Hz. Ali’nin kelime çeşitleriyle tanımlarını kapsayan bir sayfayı Ebu’l-Esved ed-Düelî’ye verdikten sonra, “Bu yola girerek ilerle” (أُنْحُ هَذَا النَّحْوِ) demesi veya Ebu’l-Esved’in, gramerle ilgili bazı düşüncelerini belirtip öğrencilerine Hz. Ali’ninkine benzer bir tâlimat vermesidir. Ayrıca Kur’an okutanlarla muallimlerin bir ifade konusundaki düzgün (fasih) örneği belirtmek üzere, “Bu hususta Araplar’ın nahvi şöyledir” gibi klişeleşmiş söylemleri tekrar etmelerinin de bu terimleşmede rol oynadığı kabul edilir. Yuhannâ el-İskenderânî’nin Yahyâ en-Nahvî olarak tanınmasından “nahv” ve “nahvî” terimlerinin Hz. Peygamber zamanında bilinmekte olduğu anlaşılıyorsa da o süreçte bu kelimeler “lugat, lugat âlimi” mânasında kullanılıyordu.⁹

Hz. Ömer ve İbn Mes‘ûd gibi sahâbîler, hatta Hz. peygamber “eski Arap şiirinin kendisiyle yazıldığı Edebî Arapça” ve “Kur’an’ın kendisiyle indiği Bâdiye Arapça’sı”

⁷ Kılıç, “Sarf”, *DİA*, XXXVI, 136; Talu, I, 15.

⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, (نحو md.) XV, 309-310.

⁹ Ebu’l-Kâsım ez-Zeccâcî, el-*Îzâh fî ‘ileli’n-nahv*, Kahire 1378, s. 89; İbnu’l-Enbârî, *Nûzhatü’l-elibbâ fî tabakâti’l-udebâ*, Bağdat 1959, s.18; Abdülkerîm M. el-Es‘ad, *Makalâtün müntehabe fî ulûmi’l-luga*, Riyad 1415/1994, s. 263; Durmuş, “Nahiv”, *DİA*, XXXII, 300-306.

anlamında “Arabiyye” tabirini kullanmışlardır. Bu tabir Kur’an-ı Kerim’in kıraatinin etkisiyle kısa zamanda terimleşerek imâle, idgâm, ibdâl, i’lâl, hemz gibi daha çok kıraat, sarf ve fonetiğe dâir konularla irab olgusunu kapsayan ilmin adı olmuştur. Sonuçta ‘Arabiyye nahiv, sarf, fonetik, garîb kelimeler ve lehçe farklarını kapsayan disiplini ifade etmiştir.¹⁰

4.2.1. Nahiv İlminin Ortaya Çıkışı

Kadîm râvi ve müellifler nahiv ilminin ortaya konulmasını gerektiren bazı sebepler zikretmişlerdir. Bir kısım âyetlerin (اللَّهُ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ) *Allah ve Resûlü, Allah’a ortak koşanlardan uzaktır.*¹¹ Ayeti ve (لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ) *Onu günahkârlardan başkası yemez*)¹² kıraatinde görülen okuma hataları ve Hz. Ali’nin bazı temel esasları zikredip yol göstermesiyle Ebü’l-Esved ed-Düelî tarafından nahiv ilminin kurulmuş olduğu kabul edilir.¹³ Hz. Osman’ın, mevâlî ile Araplar’ın karışması ve bilhassa câriyelerden doğan çocuklar yoluyla Araplar’ın dil melekesinin bozulduğuna, konuşma dilinde ve kıraatte hataların zuhûr ettiğine, zamanla Kur’ân-ı Kerîm’in anlaşılmasında güçlükler çekileceğine dikkat çeken hutbesinin sözlük ve gramer çalışmalarını başlatan temel unsurlar olduğunu söylemek gerekir. Fetihler neticesinde kitleler hâlinde İslâm’a giren ve ana dili Arapça olmayan unsurlarla Arapların karışması sonunda hatalı okumalar daha da yaygınlaşmıştır. Bu sebeple âlimler lügat ve şiir malzemesini derlemiş, kadim şiirler tespit edilmiş, Ebü’l-Esved ed-Düelî de en çok kıraat hatasının yapıldığı Kur’an-ı Kerîm’in kelime sonlarının i’rabını nokta şeklindeki hareketlerle tespit etmiştir. Onun bu faaliyetinin ardından nahiv ilminin esaslarını belirleme işine girişmiş olması makul görünmektedir. Ayrıca Kur’an-ı Kerîm’in harflerinin özel telaffuzu, med, hemze, idgâm, izhâr, iklâb, gunne gibi kendilerine has okunma kâideleri de özellikle şehir hâlkı için birçok dil meselesi ortaya çıkarıyordu.

¹⁰ ‘Ali b. Muhammed el-Eşmûnî, *Şerhu’l-Eşmûnî ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1419, II, 352; el-Cedî, *el-Minhâc*, s. 11; Durmuş, “Nahiv”, *DİA*, XXXII, 300-306; Maksudoğlu, s. 235.

¹¹ Tevbe, 9/3.

¹² Hâkka, 69/37.

¹³ İbn Kuteybe, *Uyûnü’l-ahbâr*, Daru’l-kütübi’l-ilmîyye, Beyrut 1986, II, 159; Geniş bilgi için bkz. İclal Arslan, *Ebu’l-Esved ed-Düeli’nin hayatı ve eserleri* (basılmamış lisans tezi), Ankara 1991.

Yabancılarla karışmanın ve dolayısıyla dilin bozulmasının en yoğun yaşandığı yer Irak-Basra olduğu için dil ve gramer çalışmaları orada başlamıştır.¹⁴

4.2.2. Nahiv İlminin Gelişmesi

Nahiv ilminin doğuşu, Kays ve Temîm gibi fasîh Arap kabilelerine mekân teşkil etmesi, çöle yakınlığı münasebetiyle fasîh bedevîlerden sağlıklı dil malzemesini derleme imkânına sahip olması, hitâbet ve şiir yarışmaları gibi kültürel etkinliklerin yapıldığı, Mirbed Panayırı'na zemin oluşturması gibi sebeplerle Basra'da ve Basra ekolü'ne mensup dilciler tarafından gerçekleştirilmiştir. Gelişme devresi Basra ve Kûfe mekteplerine mensup dilciler tarafından gerçekleştirilmiş olup Basralı Hâlîl b. Ahmed ile Kûfeli Ruâsî'nin (ö.187/803) devrinde başlayıp, Kûfeli İbnü's-Sikkî (ö.244/858) ile Basralı Ebû Osman el-Mâzinî'nin (ö. 249/863) zamanına kadar devam eder.¹⁵

5. ARAP DİLİNDE MÜŞTAK İSİMLER

Arapçada kelime isim, fiil ve harf olmak üzere üçe ayrılır. Kelimelerin türetilişi konusunda öteden beri tartışmalar olmuş ve hâlâ da devam etmektedir. Sîbeveyhi'nin başını çektiği bir kısım dilciler kelimelerin türetildiğini, bir kısmı ise türetilmediğini ve bütün kelimelerin asıl olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir. Arapçada iştikak, harflerden ziyâde isim ve fiiller ile ilgili bir husustur. Mutasarrıf isim başka bir isimden türemiş olan isimdir. Nahiv ve sarf açısından bunların sayısı değişmektedir. Bu isimler nahiv açısından daha çok amel yönünden ön plana çıkması sebebiyle ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, mübâlağa sıygası ve ism-i tafdil'le sınırlıdır. Amel eden masdarları da buraya dâhil edenler olmuştur. Sarf açısından mutasarrıf isimlerin daha çok türetilmesi ve yapısı ele alınır. Bu sebeple, ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i zamân, ism-i mekân, masdar mîmî, ism-i tafdil, ziyâdeli fiillerin masdarları, ism-i âlet, ism-i mensûb ve ism-i tasgîr olmak üzere, bunların sayılarını 11'e kadar çıkartmak mümkündür.¹⁶

İsm-in türemesine Örnek:

¹⁴ Ahmed Emin, *Duha'l-islâm*, Kâhire 1964, II, 285-290; Durmuş, "Nahiv", *DİA*, XXXII, 300-306.

¹⁵ Ebü't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibü'n-nahviyyîn*, nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim, Kahire 1395/1975, s. 23

¹⁶ Muhammed el-Antâkî, *el-Muhît fi usûli'l-'Arabiyye sarfihâ ve nahvihâ*, Daru's-Şarki'l-'Arabiyye, Beyrut tsz., I, 218; Yusuf Doğan, *Arap Dilinde Mübalağa*, Yayınevi Yay., Ankara 2009, s. 45.

Cemi‘si	Tesniyesi	Müfred isim
مُدُنٌ : Şehirler	مَدِينَتَانِ : İki şehir	مَدِينَةٌ : Bir şehir
İsm-i Mensûb Hâli	İsm-i Tasgîr Hâli	Yalın İsim
مَدَنِيٌّ : Şehirli/Sivil	مَدِينَةٌ : Şehircik/Küçük şehir	مَدِينَةٌ : Bir şehir

Gayr-ı mutasarrıf diğer bir ifadeyle mebni isim ise müfredi, müzekkeri, müennesi, tesniyesi ve cem‘isi aynı olan isimdir. Örnek: İstifhâm için kullanılan edatlar gibi.

Nasıl?: كيف؟

Ne?: ما؟

Kim?: من؟

Müzekker için şu kalıp ile kullanılır: (Gelen adam kimdir?: من الرجل الآتي؟) gibi.

Müennes için de aynı kalıp kullanılır: (Gelen kadın kimdir?: من المرأة الآتية؟) gibi.

Câmid isim ise diğer bir kelime (fiil veya isim) den türememiş olan isimlerdir.¹⁷ Yani bir varlığa verilen isim olup, hiç bir kelimedenden türememiş isimdir.

Camid (türememiş) isme örnek:

Bir gümüş para: دِرْهَمٌ	Bir taş: حَجَرٌ	Bir adam: رَجُلٌ
--------------------------	-----------------	------------------

Müştak olan isimlerden fiil’e benzeyen veya bazı durumlarda fiil gibi amel eden isimlere “şibih fiil” denir. Şibih fiil olan isimler ism-i fail, ism-i mef’ûl, sıfat-ı müşebbehe ve ism-i tafdîldir. Bu isimlere aynı zamanda ‘müştak olan sıfatlar, türemiş sıfatlar’ da denir. İsm-i mensûblar da sıfat olan isimlerdendir. Müştak olan isimlerin en çok kullanılanları, ism-i fâiller, ism-i mef’ûller, sıfat-ı müşebbeheler ve ism-i tafdîldir.¹⁸ Müştak isim, bir fiil veya isimden türemiş olan isimdir.

Fiilden türeyenlere örnek:

Türeyen İsim ve Anlamı	Türeyen İsim ve Anlamı	Türeyen İsim ve Anlamı	Fiil ve Anlamı
------------------------	------------------------	------------------------	----------------

¹⁷ Talu, II, 77; ayrıca bkz. Maksudoğlu, s. 125.

¹⁸ Mustafâ b. Muhammed el-Galâyînî, *Câmi’u’l-dürûsi’l-‘Arabîyye*, Mektebetü’l-‘Asriyye 28. Baskı, Beyrut 1993, s. 25; ‘Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-vâfî*, Daru’l- Ma‘arif, Kahire 1971, I, 139.

اَكْتَبَ: (İsm-i Tafdîl)	مَكْتُوبٌ: (İsm-i Mef'ûl)	كَاتَبَ: (İsm-i Fâil)	كَتَبَ:
Daha çok yazan	Yazılmış, Yazılan	Yazıcı, Yazan	Yazdı

İsimden türeyenlere örnek:

Türeyen İsim ve Anlamı	Türeyen İsim ve Anlamı	İsim ve Anlamı
بُحَيْرَةٌ : (İsm-i Tasgîr) Göl	بَحْرِيٌّ : (İsm-i Mensûb) Denize ait, denizci	بَحْرٌ : Deniz

Müştak isimlere “türemiş isim ve sıfatlar” da denir. Müştak isimler on kısımdır, sekiz tanesi fiilden, ikisi de isimden türemiştir.¹⁹ Fiilden türeyen isimler şunlardır:

5.1. İsm-i Fâil

“İsm-i fâil hudûs manasına gelen, fiilin kendisiyle gerçekleştiği veya fiili gerçekleştiren şey için türeyen isimdir.”²⁰ Türkçe’deki etken sıfat-fiil karşılığıdır.²¹ Hudûs manasını ifade eden malûm fiilden müştak olur. Hudûs manasına olan fiil: “Yardım etti → نَصَرَ , İçti → شَرِبَ , Oturdu → قَعَدَ ” gibi fiillerdir ki, fâil bu işleri istediği vakit yapar, istediği zaman da terk eder, yapmaz. Bir de sübût ifade eden: “Yumuşak huylu oldu → حَلَمَ , Korkak oldu → جَبُنَ , Hasta oldu → مَرَضَ ” gibi fiiller vardır ki, bu fiillerin ifade ettiği mana fâillerinde dâimâ mevcuttur.²²

5.2. Mübâlağalı İsm-i Fâil

“İsm-i fâilin mübâlağasına delâlet eden, bir varlıkta bir niteliğin aşırı derece bulunduğunu gösteren isimlere denilmekte olup fiilden türer.”²³ Arap grameriyle ilgili bütün eserlerde ism-i fâillerden bahsedilirken, sonrasında mutlaka mübâlağalı ism-i

¹⁹ ‘İmâdu’d-Dîn İsmâîl, Ebu’l-Fidâ, *el-Kennâş fi fenneyi’n-nahvi ves-sarfî*, nşr. Riyâd b. Hasan, el-Mektebetu’l-‘Asriyye, Beyrut 2000, I, 184.

²⁰ İbnul-Hâcib, *el-Kâfiye fi’n-nahv*, II, nşr. Muhammed b. el-Hasan el-Esterabadi, Daru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, Beyrut tsz, s. 198; Ebu Muhammed Bedreddin Mahmud b. Ahmed b. Musa el-Ayni, *Melâihu’l-‘elvâh fi şerhi merâhu’l-ervah fi’s-sarf*, Daru’l-Kutubi’l-‘ilmiyye, Beyrut 2014, II, 201.

²¹ Ebu’l-Fidâ, *el-Kennâş*, I, 184; Maksudoğlu, s. 90.

²² ‘Ali el-Cârim-Mustafâ Emîn, *en-Nahvu’l-vâdih fi kavâidi’l-lugati’l-‘Arabiyyeti*, Dâru’l-Misriyye es-Su’ûdiyye, tsz., I, 322; Talu, II, 111.

²³ Maksudoğlu, s. 181.

fâillere de değinerek anlamlarında abartıyı ifade etmek için ism-i fâilden farklı formatta olan kalıplarla geldiği ifade edilir. Zaten amaç, isminden de anlaşıldığı gibi ism-i fâildeki manayı abartmak ve mübâlağa etmektir.²⁴ İsm-i fâil ve mübâlağa vezinleri ile ilgili geniş ve detaylı bilgi verileceğinden şimdilik bununla iktifa ediyoruz.

5.3. İsm-i Mef'ûl

Üzerine bir iş vâki' olan, nesneye delâlet eden kelime olup sadece müteaddî ve meçhul fiilden müştak olur.²⁵ İsm-i mef'ûl, süreklilik manası taşımayan ve edilgen manaya delâlet eden türetilmiş bir isimdir.²⁶ İsm-i Mef'ûller, türetilme şekilleri bakımından iki grup hâlinde ele alınabilir.

5.3.1. Sülasi Mücerred Fiillerden İsm-i Mef'ûl Türetme

Sülasi fiillerden ism-i mef'ûl elde etmek için kullanılan kalıp “mef'ûl” (مَفْعُولٌ) kalıbıdır. Bu kalıbın çekimi ise şöyledir:

Cemi' mükesser	Cemi'	Tesniye	Müfred	
مَكَاتِبُ	مَكْتُوبُونَ Yazılanlar	مَكْتُوبَانِ Yazılan İki kişi/şey	مَكْتُوبٌ Yazılan	Müzekker
	مَكْتُوبَاتُ Yazılanlar	مَكْتُوبَتَانِ Yazılan İki kişi/şey	مَكْتُوبَةٌ Yazılan	Müennes

5.3.2. Ruba'i Mücerred ve Mezid Fiillerden İsm-i Mef'ûl Türetme

Gerek Ruba'i Mücerred fiillerden, gerekse Mezid bablarda yer alan fiil köklerinden İsm-i Mef'ûl türetmek için şu yöntem izlenir: Muzârî fiilin başındaki muzaraat harfi olan (ي) çıkarılarak yerine zammeli bir mim harfi (م) ilave edilir.

²⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n- nedâ ve belli's-sadâ*, nşr. Muhammed Muhyiddin, Kahire 1383, s. 272; Sibeveyhi, *el-Kitâb*, I, 184.

²⁵ el-Cârim, *en-Nahvu'l-vâdih*, I, 327; Talu, II, 113.

²⁶ Mehmed Zihnî, *el-Müntehâb fî kavâidi's-sarf*, İstanbul 1981, s. 29.

Arkasından fiilin sondan bir önceki harfi meftûh (üstünlü) kılınır ve nihayet yeni oluşan sözcük artık bir fiil değil isim olduğu için kelimenin sonuna bir tenvin ilave edilir.²⁷

İsm-i Mef'ûl	Muzârî	Mâzî
مُؤَسَّسٌ	يُؤَسِّسُ	وَسَّسَ
مُكْرَمٌ	يُكْرِمُ	أَكْرَمَ

Bir fiilden türetilmiş olan İsm-i mef'ûl kalıbındaki kelimeler, yerine göre cümlede meçhul muzârî bir fiil anlamı yüklenebilirler.²⁸

Cemi'	Tesniye	Müfred	
مُكْرَمُونَ	مُكْرَمَانِ	مُكْرَمٌ	Müzekker
مُكْرَمَاتٌ	مُكْرَمَاتَانِ	مُكْرَمَةٌ	Müennes

5.4. Sıfat-ı Müşebbehe

Sübût manasına olan lâzım fiilden müştak olup, fiilin medlûlü ile devamlı olarak vasıflanan şahsı, nesneyi gösteren ve zaman mefhûmu bulunmayan isimlere denir.²⁹

Sıfat-ı müşebbehe renk, ayıp, eşkâl, iç duygu ve diğer bazı vasıflara delâlet eder. Sarf ve nahivciler sıfat-ı müşebbehe'nin sîgaları konusunda ihtilaf etmişlerdir. Kimileri kıyasî, kimileri semaî, kimileri de hem kıyasî hem semaî olduğunu söylemişlerdir. Örneğin el-Esterâbâdî (ö.688/1289), *sıfat-ı müşebbehenin ism-i fâil ve ism-i mef'ûl gibi kıyasî olmadığını* söyler.³⁰

²⁷ İbn-i Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahv*, s. 199; el-Aynî, *Melâihu'l-elvâh*, II, 202.

²⁸ el-Galayînî, *Camiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, s. 212.

²⁹ el-Cârim, *en-Nahvu'l-vâdih*, II, 267; Talu, II, 114; Maksudoğlu, s. 187.

³⁰ Radiyyuddin Muhammed b. Hasan, *el-Esterâbâdî, Şerhu Şafiyeti İbn Hâcib*, Beyrut 1975, I, 144.

Nahiv âlimlerinin çoğunluğu sıfat-ı müşebbehenin kıyasî olduğu konusunda birleşirler. İbn Akîl ve el-Enbârî gibi nahiv âlimleri de bunlardandır. el-Enbârî şöyle der: “Biliniz ki, nahivde kıyası inkâr etmek gerçek bir şey değildir. Çünkü nahvin hepsi zaten kıyasîdir. Ve nahiv, Arap sözlerinin okutulmasından ortaya çıkarılan bir kıyas ilmidir. Kim kıyası inkâr ederse nahvi de inkâr etmiş olur. Biz kıyası inkâr eden bir âlim bilmiyoruz.”³¹

Kıyasî olan sıfat-ı müşebbehe aslî, aslîye mülhak ve müştakla müevvel camid sıfat diye üç kısma ayrılır.³²

Kıyasî olanlara örnek:

Anlamı	Sıfat-ı Müşebbehe Kıyasî	Anlamı	Sıfat-ı Müşebbehe Kıyasî
Korkan	جَبَانٌ	Ağırbaşlı	وَقُورٌ
Akraba olmayan	جُنُبٌ	Cömert	كَرِيمٌ
Cüsseli	ضَخْمٌ	Tatlı, lezzetli, hoş	حُلْوٌ
Değerli	شَرِيفٌ	Sert	حَسِينٌ
Topal	أَعْرَجٌ	Cesur	شَجَاعٌ
Susamış	عَطْشَانٌ	Sevinçli	فَرِحٌ
Sıfır	صِفْرٌ	Kızıl, kırmızı, al	أَحْمَرٌ

Semâ’î olanlara örnek:

Anlamı	Sıfat-ı Müşebbehe Semâ’î	Anlamı	Sıfat-ı Müşebbehe Semâ’î
Muhalif	خِلْفَةٌ	Sağanak	أَسْكُوبٌ
Berrak	دُمْلَصٌ	Böğüren	إِرْمُولٌ
Şiddetli	دُوَاسِرٌ	Bodur	إِرْزَبٌ

³¹ Ebu’l-Berekât, Muhammed el-Enbârî, *Lume’u’l-edille fî usûli’n-nahv*, nşr. Sa’îd el-Efgânî, Suriye, 1377/1957, s. 65.

³² Mehmed Zihni, *el-Müntehab*, s. 287.

Kocamış	دَرْدَبَيْسٌ	Oynak	أَلْعَبَانٌ
Dişsiz	دِلْقَمٌ	Hasım	أَلْنَدْدٌ
Titrek	رَعَشَنٌ	Asalak	إِمْعَةٌ
Korkak	زَمِيلٌ	Sütü bol	نُحْبَابَةٌ

5.5. İsm-i Alet

“Fiilin kendisi vasıtasıyla işlendiği kelimeye delâlet etmesi için sülâsî müte‘addî fiilin mastarından türeyen isimdir.³³” Yani yapılan işin, âlet ve vâsıtasına delâlet eden ism-i âlet, sâdece ma‘lûm sülâsî fiilden müştak olur. Arapçada, âlet’e isim olarak verilen kelime, âletin işlediği işi anlatan fiilden türer.³⁴ Yalnızca geçişli sülâsî fiillerden türetilen ism-i aletlerin üç vezni vardır:

مِفْعَلٌ – مِفْعَالٌ – مِفْعَلَةٌ

Bir ism-i aletin bu üç vezinden hangisinden geleceği semâîdir. Herhangi bir fiilden rastgele ism-i aletler türetilmiş ise o şekliyle öğrenmeye çalışılmalıdır.

Temelde Arapça’da bir ism-i alet oluşturmak için bu üç ism-i alet vezni kullanıldığı hâlde, günümüz Arapçasında aynı ihtiyacı ve işlevi görmek üzere ilave birkaç vezin daha türetilmiştir. Bu vezinler şunlardır.³⁵

Anlamı	Mevzûnü	Vezni
Buzdolabı	ثَلَاجَةٌ	فَعَالَةٌ
Misvak	سِوَاكٌ	فِعَالٌ
Otobüs	حَافِلَةٌ	فَاعِلَةٌ
Bilgisayar	حَاسُوبٌ	فَاعُولٌ

5.6. İsm-i Mensub

“Herhangi bir isim, oluşum veya vasfa aidiyeti gösteren, isimden türetilmiş sıfat görevli sözcüklere ism-i mensub adı verilir.” Bir isimden ism-i mensub elde edebilmek

³³ el-Galayînî, *Camîu’l-durûsi’l-Arabiyye*, s. 204.

³⁴ el-Cârim, *en-Nahvu’l-vâdih*, II, 291; Maksudoğlu, s. 177; Talu, II, 120.

³⁵ eş-Şertûnî, Reşîd, *Mebâdiü’l-Arabiyye fi’s-sarf ve’n-nahv*, Beyrut 1965, IV, 108.

için, önce o ismin sonuna şeddeli bir ye (ي) harfi getirilir, arkasından bu ye (ي) den önceki harf meksur (esreli) yapılır. ism-i mensublar, sıfat görevli sözcükler olduğu için, niteledikleri isme ya da içinde buldukları duruma bağlı olarak cümle içerisinde tekil, ikil, çoğul, eril ve dişil formları kullanılabilir.³⁶

Kategori	Anlamı	İsm-i Mensub	İsim
Ülke	Mısırlı	مِصْرِيٌّ	مِصْرٌ
Bölge	Hicazlı	حِجَازِيٌّ	حِجَازٌ
Kabile	Temimli	نَمِيمِيٌّ	نَمِيمٌ
Bilim	Felsefi	فَلْسَفِيٌّ	فَلْسَفَةٌ

5.7. İsm-i Tafdîl

“Vasıf yönünden ortak olan iki şeyden birinin diğerinden üstün olduğuna delâlet etmesi için “أَفْعَلٌ” vezninde kullanılan isimdir.” İsm-i tafdîlin müzekkeri (أَفْعَلٌ), müennesi ise (فُعْلَى) şeklinde gelir. Bir niteliğin üstünlüğü ya da mukayesesi olan ism-i tafdil, renk ve sakatlık dışındakiler için geçerlidir.³⁷ Aksine bir karine bulunmadıkça devamlılık ve süreklilik bildirir.³⁸

İsm-i Tafdîl’in (أَفْعَلٌ) vezninde getirilme şartları:

- 1- Sülasi fiil olacak.
- 2- Çekilebilecek yani mutasarrıf fiil olacak.
- 3- Azlık-Çokluk gibi mukayese bildiren fiillerden olacak.
- 4- Tam fiil olacak (Nakıs fiil olmayacak).
- 5- Menfi (olumsuz) olmayacak.
- 6- Fiil meçhul (edilgen) olmayacak.³⁹

³⁶ eş-Şertûnî, *Mebâdiü'l-Arabiyye*, IV, 108.

³⁷ İbn Hişâm, *Şerhu katri'n- nedâ*, s. 306; el- Hudarî, I, 107; Maksudoğlu, s. 184.

³⁸ el- Hudarî, *Hâşiyetu'l- Hudarî*, I, 113; Talu, II, 117.

³⁹ İbn Akîl, Bahâuddin el-Haşimi, *Şerhu İbn Akîl*, nşr: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mısır 1964, II, 174; el-Galayînî, *Camiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, I, 201.

5.8. İsm-i Tasğir

Türkçe’de olduğu gibi Arapça’da da isimler ya sevgi, sempati, şefkat, merhamet, acıma gibi olumlu duyguları anlatmak veya herhangi bir şeyin küçüklük ve azlığına vurgu yapmak veyahut da birini veya bir şeyi hafife almak, küçüksemek, horlamak, yermek gibi olumsuzlayıcı davranışları dile getirmek üzere birtakım özel kalıplara aktarılırlar. Bu küçültmeye “التَّصْغِيرُ” denir. Küçültülmüş isme de “الإِسْمُ الْمُصَغَّرُ” denir.⁴⁰

Üç temel ism-i tasğir kalıbı vardır

- a. فُعَيْلٌ : Üç harften oluşan isim ve sıfatlar bu vezne aktarılmak suretiyle ism-i tasğir anlamı kazanırlar. وَوَلَدٌ → وَوَلِيدٌ → ufaklık/küçük çocuk/zavallı çocuk
- b. فُعَيْعِلٌ : Dört harften oluşan isim ve sıfatlar bu vezne aktarılmak suretiyle ism-i tasğir anlamı kazanırlar. فُنْدُقٌ → فُنْدِيقٌ → küçük otel
- c. فُعَيْعِيلٌ : Dördüncü harfi med harfi olan beş harfli isim ve sıfatlar bu vezne aktarılmak suretiyle ism-i tasğir anlamı kazanırlar.⁴¹ مِفْتَاحٌ → مِفْتَيْحٌ → anahtarcık/küçük anahtar

Buna göre ism-i tasğir;

1- Fiilden değil, isimden türetilir.

2- İsm-i tasğir vezni, hürmet gösterilmesi gereken isimlerden ve ay-gün isimlerinden yapılamaz⁴²

5.9. İsm-i Zamân ve İsm-i Mekân

Bir eylemin gerçekleştirildiği yeri ve zamanı gösteren, fiilden türetilmiş isimlerdir.

İsm-i Zaman: “(Bir kelime ile) bir manaya ve zamanına delâlet eden isimdir.”
Fiilin işlendiği zaman ve vakti bildiren isme denir.⁴³

İsm-i Mekân: “(Bir kelime ile) bir manaya ve mekânına delâlet eden isimdir.”
Fiilin işlendiği yeri bildiren isme denir. Hem ism-i zamân, hem de ism-i mekân

⁴⁰ el-Cârim, *en-Nahvu'l-vâdih*, II, 376; Maksudoğlu, s. 196.

⁴¹ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, II, 174.

⁴² el-Cârim, *age*, III, 3.

⁴³ ‘Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfî*, III, 318, Talu, II, 119.

vezinleri, sülâsîden ve sülâsî mezid bâblardan gelebilir.⁴⁴ Sülâsilerde iki vezni vardır. Bunlar مَفْعَلٌ ve مَفْعِلٌ vezinleridir.

مَفْعِلٌ vezni: İsm-i zaman ve mekan üç yerde مَفْعِلٌ kalıbında gelir.

a. Aynu'l fiili muzaride kesreli olan sahih fiillerde,

Manası	İsm-i Zaman İsm-i Mekân	Muzari	Mazi
Ev	مَنْزِلٌ	يَنْزِلُ	نَزَلَ
Meclis	مَجْلِسٌ	يَجْلِسُ	جَلَسَ
Sergi/Fuar	مَعْرَضٌ	يَعْرِضُ	عَرَضَ

b. Vav'lı misal fiillerde,

Manası	İsm-i Zaman İsm-i Mekân	Muzari	Mazi
Mevki/Mahal	مَوْقِعٌ	يَقَعُ	وَقَعَ
Durak	مَوْقِفٌ	يَقِفُ	وَقَفَ
Randevu	مَوْعِدٌ	يَعِدُ	وَعَدَ

c. Ya'lı ecvef fiillerde,

Manası	İsm-i Zaman İsm-i Mekân	Muzari	Mazi
Konak	مَبِيتٌ	يَبِيتُ	بَاتَ
Yazlık	مَصِيفٌ	يَصِيفُ	صَافَ

⁴⁴ 'Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfî* III, 318; Talu, II, 119; Maksudoğlu, s. 167.

Kanal/Ark	مَسِيلٌ	يَسِيلٌ	سَالٌ
-----------	---------	---------	-------

مَفْعَلٌ vezni: Yukarıda sıralanan üç maddenin dışında kalan sülasi fiillerin ism-i zaman ve ism-i mekanları مَفْعَلٌ vezninde gelir. Bazı fiillerin ism-i zaman ve mekânları مَطْبَعَةٌ / مَدْرَسَةٌ / مَكْتَبَةٌ örneklerinde olduğu gibi, semâî olarak مَفْعَلَةٌ veya مَفْعَلَةٌ kalıplarında gelir.⁴⁵

5.10. Masdarlar

إِلْمَصْدَرٌ *İş ve oluşu, şahsa ve zamana bağlı olmadan izah eden kelimelere masdar* denir.⁴⁶

إِسْتِكْبَارٌ ← *Büyüklik taslamak/Kibirleşmek*

تَعْلِيمٌ ← *Öğretmek* – قَتْلٌ ← *Öldürmek*

Masdarları; mücerred, mezid, mim'li ve diğer masdarlar olmak üzere dört gruba ayırmak mümkündür. Masdarlar, hem ma'lum hem de meçhul için kullanılır. Müzekkerlik ve müenneslik eşit olmakla birlikte daha çok semâî müennes kabul edilirler. Cemi'leri, cemi' müennes salim eki ile yapılırlar.⁴⁷

⁴⁵ eş-Şertûnî, *Mebâdîü'l-Arabiyye*, IV, 74; Mehmed Zihnî, *el-Müntehâb*, s. 48.

⁴⁶ Ç örtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, İFAV, s. 418.

⁴⁷ el-Cârim, *en-Nahvu'l-vâdih*, III, 54; Ç örtü, *age*, s. 418.

I. BÖLÜM

MÜŞTAK İSİMLERDEN İSM-İ FÂİL

1. İSM-İ FÂİL KAVRAMI VE TARİFİ

İsm-i fâil, Arapçada sıkça kullanılan, hem isim, hem de fiil görevi yapan, sıfat özelliğine sahip, ism-i mef'ûl gibi türemiş kelimelerdendir. İsm-i fâil, sıfat fiil⁴⁸ olma özelliği ile Türkçe'deki etken ortaçlara benzemektedir. Kullanımındaki kolaylık ve akıcılığından dolayı, ilk dönem şiir divanlarında, Kur'an ve hadisler ile edebi ve tarihi eserlerde sıkça kullanılmıştır.⁴⁹

İsm-i fâilin; fiilden türeyen, o fiili yapanı gösteren ve genellikle sürekli olmayan sıfat özelliğine sahip kelimeler olduğunu daha önce zikretmiştik.⁵⁰ Bir başka ifadeyle malum muzârî fiilden türeyen, sıfat-ı müşebbehe'nin aksine çoğunlukla zamanın değişmesiyle yenilenerek geçici (hudûs -teceddüd) manaya delâlet eden sıfat-fiile ism-i fâil denir. Özetle, ism-i fâil bir eylemi ya da bir hareketi gerçekleştiren şahsı gösteren '*sıfat anlamlı isim*' demektir. İlk dönem edebi eserlerde çok yaygın olarak kullanılmakla beraber, ism-i fâilin tanımı daha sonraki zamanlarda yapılmıştır. Hicrî II. asırdan itibaren gramer kurallarının tespitine başlanmasıyla birlikte diğer gramer kavramları gibi ism-i fâil de ele alınmıştır. Sibeveyhi (ö.180/796), *el-Kitâb* adlı eserinde, ism-i fâil yerine, sadece '*fâil*' kelimesini kullanır ve fâilin (ism-i fâilin) muzârî fiil anlamında kullanıldığını ve fiil gibi görev üstlendiğini belirtir.⁵¹ Sibeveyhi'nin, çok kısa ve tarife ihtiyaç duymadan ifade ettiği bu cümleleri ve daha sonra da zaman zaman ele alacağımız görüşleri kendisinden sonraki dilcilere önemli bir referans niteliği taşımaktadır.⁵²

⁴⁸ Sıfat fiiller Türkçede fiilimsilerin üç bölümünden biridir. Bunlar, isim fiiller (masdar), sıfat fiil (ism-i fâil ve ism-i mef'ûl/ etken ve edilgen ortaç) ve zarf fiil (hal). Bkz. M.Akif Özdoğan, "Arapça'da İsm-i Fâil ve İşlevleri", *KSÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, s. 56.

⁴⁹ Özdoğan, *agm*, s. 58.

⁵⁰ İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahv*, II, 198; İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-neda*, s. 272; Mehmed Zihni, s. 216

⁵¹ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, I, 182; İbnu'l-Hâcib, *age*, II, 198; Özdoğan, *agm*, s. 57.

⁵² Halil b. Ahmed *Kitâbu'l-cümeli'n nahv* nşr. Fahrudin Kabave, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1980; Özdoğan, *agm*, s. 57.

Basra ekolü dilcilerinden el-Müberred (ö.286/900), ism-i fâil ifadesini kullanıp fiille olan benzerliklerini anlatarak konuyu işler fakat tarifine değinmez.⁵³ Aynı ekole mensup İbnü's-Serrac (ö.316/929) şibh fiiller konusunu işlerken ism-i fâile de kısaca değinerek fiille olan benzerliklerini ifade eder. Ancak tanımını yapmadan kısa bir malumat vererek konuyu bitirir.⁵⁴ Bağdat ekolünden ez-Zemahşeri (ö.512/1118) ise konuya genişçe yer vermekle birlikte, ism-i fâilin tanımını yapmaz.⁵⁵

Mısır ekolü dilcilerinden İbn-i Hâcib (ö.646/1249) meşhur eserinde “*İsm-i fâil, müteaddî (geçişli) ve lâzım (geçişsiz) fiillerin malum yapılarından türetilen isimdir*” demiştir.⁵⁶ Daha sonraki dönemlerde İbn-i Hâcib (ö.646/1249), İbn-i Hişâm (ö.761/360) ve İbn 'Akîl (ö.769/1367) gibi dilcilerin yaptıkları tarifler, konuya başlarken belirttiğimiz “*İsm-i fâil, malum fiilden türeyip, fiilde işi yapanı gösteren, genellikle sürekli olmayan sıfat özelliğine sahip kelimelere denilmektedir*” tanımıyla paralellik göstermektedir.⁵⁷

2. İSM-İ FÂİLİN İSİMLENDİRİLMESİ

Bilindiği gibi ism-i fâil فَاعِلٌ kalıbıyla اِسْمُ الْفَاعِلِ şeklinde kullanılır. Bunun sebebi, ism-i fâilin en çok sülasi mücerred fiillerle kullanımınıdır. İbn-i Hâcib de (ö.646/1249) aynen bu ifadeye benzer şekilde ism-i fâilin vezninin en çok sülasiden gelmesi nedeniyle اِسْمُ الْفَاعِلِ diye kullanıldığını اِسْمُ الْمَفْعَلِ veya اِسْمُ الْمُسْتَفْعَلِ şeklinde ifade edilmediğini belirtir.⁵⁸ Lakin el-Ferrâ (ö.207/822) ve ondan sonra gelip onun görüşlerini benimseyen Kûfe uleması, ism-i fâilin fiil olduğunu söylemişlerdir.⁵⁹

Bu ihtilaf fiillerin taksimi hususunda da meydana gelmektedir. Basra Dil Mektebi; fiilleri, mâzî, muzârî ve emir olmak üzere üçe taksim ederken Kûfe dil mektebi ise mâzî, muzârî ve daimi fiil şeklinde üçe ayırmışlardır. Kûfe dil mektebinin daimi fiil ile kastı, emir fiili değil, ism-i fâildir. Çünkü onlara göre emir fiili, emir lamı

⁵³ el-Müberred, *el-Muktedab*, II, nşr. Abdulhalik 'Azime, Alemlü'l-Kütüb, Beyrut tsz., s. 119.

⁵⁴ İbnü's-Serrac, *el-Usûl fi'n-nahv*, I, nşr. el-Hüseyn el-Fetli, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1999, s. 123.

⁵⁵ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşeri*, III, nşr. Seyyid Ahmed' Abdulcevad 'Abdulğani, el Mektebetu't-Tevfikiyye, Kahire tsz., 13; Özdoğan, “Arapça’da İsm-i Fâil ve İşlevleri”, *KSÜ*, s. 57.

⁵⁶ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahv*, II, 198; Özdoğan, *agm*, s. 59.

⁵⁷ İbnü'l-Hâcib, *age*, II, 198; İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, II, 106.

⁵⁸ el-İbadi İmam Ahmed bin Kasım, *Risale fi ismi'l-fail*, Daru'l Furkan, Ürdün 1983, I, 53; İbnü'l-Hâcib, *age*, II, 198.

⁵⁹ el-İbadi, *age*, I, 53.

ile cezm olunmuş bir muzârî fiilden ibarettir.⁶⁰

İsm-i fâilin tarihi gelişim sürecini ve isimlendirilmesini kısaca ele aldıktan sonra ism-i fâilin yapısal özelliklerine ve Türkçe'deki karşılığına değinmek yerinde olacaktır. İsm-i fâil, fiilden türediği için fiil, ama isim olduğu için de isim özelliğini taşır ve dilimizdeki sıfat-fiillere benzer. Türkçe'de ortaçlar, eylemsiler olarak anılan sıfat fiiller varlıkları niteledikleri için sıfat; özne, nesne olarak yan önerme kurdukları için de sıfat-fiil gibi kabul edilmektedir.⁶¹ Türkçe'de sıfat fiil türetmek için fiil köküne -en, -cek, -ır, -miş, gibi değişik yapım ekleri getirilir.⁶² Mesela: "Fenerin sönmeye başlayan alevine baktı", cümlesinde 'başlayan' kelimesi başla köküne -yan eki ile sıfat fiil olmuştur. Yine, "Kazmayı bırakan eliyle terini sildi" cümlesinde 'bırakan' kelimesi, bırak köküne -an ekinin eklenmesi ile sıfat fiil olmuştur.⁶³

İsm-i fâilin nasıl, ne şekilde ve hangi fiillerden türetildiğini anlayabilmek için yapılan eylemin kendi isteğimizle ve yahut irademizin dışında olduğu büyük önem arz eder. Eğer yapılması veya yapılmaması kendi elimizde olan bir fiil ise, bu tür fiillerden ism-i fâil yapılıır. 'Yardım eden', 'oturan' 'yiyen' gibi ism-i fâiller, insanın elindedir. İnsanın irade ve isteğinin dışında olan, müdahale yetkisi bulunmayan fiillerden ism-i fâil olmaz. Engellilik veya bir kusuru ifade eden fiillerin ism-i fâil görevi sıfat-ı müşebbehe ile ifade edilir. Örneğin أَبْكُم (dilsiz) gibi doğuştan gelen, insan iradesini aşan bu tür sıfatlar, sıfat-ı müşebbehe olarak kabul edilir.⁶⁴

3. SARF AÇISINDAN İSM-İ FÂİLLE ALAKALI BİRTAKIM HÜKÜMLER

İsm-i fâil, müteaddî ve lâzım fiillerin malum yapılarından türetildiğine göre, sülasi (kök harfi üçlü) fiillerde genellikle فَاعِلٌ ölçüsünde yapılıır. Örneğin; جَائِزٌ ve نَاصِرٌ gibi. *el-Kâfiye*'nin şerhi olan *el-Fevâidu'd-Diyâiyye* isimli eserde, sülasi mücerreden ism-i fâil sıygasının فَاعِلٌ vezninde geldiği ifade edilir. Mesela; قَاتِلٌ، ضَارِبٌ، جَائِزٌ، مَاشٍ، gibi.⁶⁵

Eğer ism-i fâil, sülasi mücerredin dışındakilerden (sülasi mezid, Ruba'i mücerred, Ruba'i mezid) gelecek olursa muzârî fiilin vezni üzere gelir. Şöyle bir yol

⁶⁰ Şevkî, *Dayf el-Medârisü'n-nahviyye*, Dâru'l-Ma'ârif, Mısır 1968, III, 197.

⁶¹ Özdoğan, "Arapça'da İsm-i Fâil ve İşlevleri", *KSÜ*, s.57.

⁶² Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, Türk Dil Kurumu yay, İstanbul 1971, s.315.

⁶³ Özdoğan, *agm*, s.58.

⁶⁴ Kılıç, *Arapça Dilbilgisi-Sarf*, s.192; Özdoğan, *agm*, s.57.

⁶⁵ Nureddin 'Abdurrahman el-Câmî, *el-Fevâidu'd-diyâiyye*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul tsz., s. 326

takip edilir: Muzaraat harfi, mezmum mim (م) ile değiştirilir. Sondan bir önceki harf de kesralanarak ism-i fâil yapılır.⁶⁶

Eğer muzârî fiilin sondan bir önceki harfi fethalı ise o harfi kesra kılarak okumak gerekir. Örneğin تَنْزَلَ → يَنْزِلُ → مُنْتَزِلٌ gibi. Fakat ism-i fâilin müştak olduğu muzârî fiilin sondan bir önceki harfi kesreli ise, olduğu gibi kalır. Örneğin يُكْرِمُ → أُكْرِمُ → مُكْرِمٌ gibi.⁶⁷

Lakin şâz olarak bazı lafızlar, sondan bir önceki harfi fethâlî olarak gelir. Örneğin مُفْلَجٌ، مُحْصَنٌ، مُسْهَبٌ gibi.⁶⁸

أَسْهَبٌ	أَحْصَنٌ	أَفْلَجٌ
مُسْهَبٌ	مُحْصَنٌ	مُفْلَجٌ
Ayrıntılı/tafsilatlı/detaylı	İffetli/namuslu/evli	Bölünmüş/yarılmış/felçli

Sülasi mücerredin dışındaki fiillerden yapılan ism-i fâillerde muzârî fiilin sondan bir önceki harfinin kesralı olması ve muzaraat harfinin mezmum mim ile değiştirilmesi kıyasi olarak kural gereğidir. Bununla alakalı İbn-i Mâlik (ö.672/1274) şöyle demiştir:⁶⁹

وَزَنَةُ الْمُضَارِعِ اسْمٌ فَاعِلٌ ** مِنْ غَيْرِ ذِي الثَّلَاثِ كَالْمَوَاصِلِ
مَعَ كَسْرِ مَتَلُو الْأَخِيرِ مُطْلَقًا ** وَ ضَمِّ مِيمِ زَائِدٍ قَدْ سَبَقَا

İsm-i fâilinin vezni muzârî gibidir. Sülasinin dışında ise muvâsil gibi; Mutlak olarak (hangi babdan olursa olsun) son okunanın kesresiyle beraber, geriye kalanda zammeli mîmin ziyadesiyledir.

Sülasi mücerred olsun, mezid olsun ism-i fâil ile alakalı birtakım hükümler

⁶⁶ Ahmed b. Muhammed Hamelavi, *Şeze'l-'arf fi fenni's-sarf*, nşr. Nasrullah 'Abdurrahman Nasrullah, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad tsz., s,75

⁶⁷ el-Ayni, *Melaihü'l-elvâh*, II. 202.

⁶⁸ Muhammed 'Azîz, *İsmü'l-fâil fil-Kur'âni'l Kerîm dirâse sarfiyye nahviyye dilâliyye, fî dav'i'l-menheci'l-vasfî* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmî'at-u Necâhi'l-Vataniyye, Kulliyetu'd-Dirâseti'l-Ulyâ, Nablûs 2004, s. 26.

⁶⁹ İbn 'Akîl 'Abdullah b.'Abdurrahman, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfîyyeti İbn Mâlik*, nşr. Muhammed Muhyiddîn, Dârü't-Türâs, 20. baskı, Kahire 1980, III, 105.

vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Eğer ism-i fâil ecvef bir fiilden gelirse, aynu'l fiilinde ki elif (daha öncesinde vav) hemzeye kalbolunur:

قَالَ ← قَائِلٌ yada كَالَ ← كَائِلٌ

قَالَ kelimesi aslında قَوْلٌ idi. Burada vav harfi, harekeli illet harfi olup bir önceki harf de fethalı olduğu için i'lal gereği elife çevrilir ve böylece kelime قَالَ şeklini alır. Kelimenin ism-i fâilinde ise bir elif ziyade edildiği için birincisi ism-i fâil elifi, diğeri maktûbe, yani vav'dan çevrilen elifi olmak üzere iki sakin harf yanyana gelmiş olur. bu şekilde sakin iki harf yanyana (içtima-ı sakineyn)⁷⁰ gelemeyeceğinden maktûbe elifi hemzeye dönüştürülür. Böylece kelime قَائِلٌ şeklini alır. كَائِلٌ de böyledir.⁷¹

قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ

İçlerinden biri: “Ne kadar kaldınız”? dedi. (Bir kısmı) “Bir gün, ya da bir günden az”, dediler.⁷²

2. Eğer ism-i fâil, nakıs bir fiilden gelirse ve harf-i tarif almamışsa, muzaf olmadığı takdirde, ref' ve cer halinde içtima-ı sakineyn kaidesi gereği illet harfi hazf olunur. قَضَى ← قَاضٍ gibi.⁷³

فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ

Her kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa, başkasının hakkına saldırmadan ve haddi aşmadan bir miktar yemesinde günah yoktur.⁷⁴

Nasb hâlinde ise illet harfi قَاضِيًا kelimesinde olduğu gibi geri gelir.⁷⁵

3. Eğer fiil muzaaf bir fiil olursa fiildeki şedde ism-i fâilde de aynen kalır.

عَدَّ ← عَادٌ / مَدَّ ← مَادٌّ / جَدَّ ← جَادٌّ

فَلَمَّا رَأَاهَا نَهَتْهُ كَانَتْهَا جَانٌّ وَلَى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ

⁷⁰ Arapça'da sakin iki harf yan yana olduklarında mutlaka illet harfi hazfedilir. Zira böyle okumak caiz olmaz. Örneğin; mazi fiilin cemi'si olan رَمُوا aslında رَمِيُوا idi. و illetli bir harf olup ötre harekesi illetli harfe ağır geldiği için و nin harekesi i'lal kaidesi gereği kaldırılır. İki sakin yan yana gelmiş olur. Biri harekesini kaldırdığımız 'ye' harfi, diğeri cemi vav'ı. İşte içtima-ı sakineyn bu şekilde oluyor. Böyle okumak caiz olmadığı için 'ye' harfi hazfedilir. رَمُوا olarak okunur. Bkz. Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, *el-Maksûd*, Mecmûatu sarf içinde, (neşr: Fazilet Neşriyat), İstanbul tsz., s. 203.

⁷¹ Nu'mân b. Sâbit, *age*, s. 203.

⁷² Kehf, 18/19.

⁷³ el-Aynî, *Melâihü'l-elvâh*, II, 246; Mehmed Zihni, *el-Müntehab*, s. 458; Nu'mân b. Sâbit, *age*, s. 203.

⁷⁴ Bakara, 2/173.

⁷⁵ Nu'mân b. Sâbit, *age*, s. 203.

*Musa (asâyı atıp) onu yılan gibi deprenir görünce dönüp arkasına bakmadan kaçtı.*⁷⁶

4. Eğer sülâsinin dışında da kelimenin son harfi illetli ise ref⁷⁶ ve cer hâlinde illetli harf hazf olunur.

وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ

*Sizden, sözü gizleyenle onu açığa vuran, geceleyin gizlenenle gündüzün yürüyen (onun ilminde) eşittir.*⁷⁷

5. Eğer sülâsinin dışında da kelimenin aynu'l fiili illetli ise, ism-i fâilde illet harfi ya (ي) harfine çevrilir.

وَقَالُوا إِنَّا كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ وَإِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ

*Dediler ki: Biz, size gönderileni inkâr ettik ve bizi kendisine çağırduğumuz şeye karşı derin bir kuşku içindeyiz.*⁷⁸

Aslında bu ecvef bir kelimedir. Aslı, ya'nın kesresiyle مُرِيبٌ idi. Yâ'nın harekesi i'lal kuralı gereği kendinden evvelki sahih ve sakin olan harfe verilir. Daha sonra yâ harfi kendinden evvelki harfin harekesiyle (meksur) aynı cins olduğu için sakin olarak kalır. Böylece ism-i fâil مُرِيبٌ şeklini almış olur.⁷⁹

6. Aynu'l fiili illetli olan ecvef fiillerin, bazı baplardan (اِفْتَعَالٌ - اِنْفَعَالٌ - اِغْتَعَالٌ) gelen ism-i fâilleri, müştak olduğu fiilde nasıl türetilmişse o şekilde kalır.

اِسْتَعَانٌ ← يَسْتَعِينُ ← مُسْتَعِينٌ
اِحْتَالَ ← يَحْتَالُ ← مُحْتَالٌ

7. Lamu'l fiili illetli olan fiillerden (nakıs ve lefif) türeyen ism-i fâil, harf-i tariften ve izafetten mücerred ise, lamu'l fiili hazfolunur.⁸⁰

Bu adam toplanan hâlkını hakka çağırıyor. هَذَا رَجُلٌ دَاعٍ إِلَى الْحَقِّ، مُنْضَوٍ إِلَى أَهْلِهِ

8. Sülâsinin dışındaki ism-i fâiller ile ism-i mef'ûller birbirleriyle benzerlik arz ederler. Zaten ism-i mef'ûl de meçhul fiilden müştaktır. O kadar ki, özellikle ecvef ve muzaaf kelimelerde müşterek kullanılmış sıygalar vardır.

⁷⁶ Neml, 27/10.

⁷⁷ Rad, 13/10.

⁷⁸ İbrahim, 14/9.

⁷⁹ İbn-i Cinnî, Ebu'l Feth, *el-Munsif Şerhu Kitâbi't-tasrif li-Ebî 'Osmân el-Mâzinî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Kadîm, 1373/1954, s. 282*

⁸⁰ Ali Abdulvâhid Vâfî, *Fıkhul-luga, Kahire: Mektebetu Nahdati, Mısır 1393/1973, s. 197.*

مُخْتَارٌ – مُرْتَدٌّ – مُصْطَادٌ

9. İfti‘âl babının fâu’l fiilinde itbak harflerinden (ض، ط، ظ) biri olursa ifteale’nin te’si tı (ط) ya kalbolunur. Bu durum aynı babdan gelen ism-i fâiller içinde geçerlidir.

إِصْتَبَرَ ← إِصْطَبِرَ ← مُصْطَبِرٌ
إِضْطَرَبَ ← اِضْطَرَبَ ← مُضْطَرِبٌ
إِطْرَدَ ← اِطْرَدَ ← مُطْرِدٌ
إِظْهَرَ ← اِظْهَرَ ← مُظْهِرٌ

قَالَ هَلْ أَنْتُمْ مُطَّلِعُونَ

(O zât, dünyâda geçmiş olan hâdiseyi bu şekilde anlattıktan sonra Allah Teâlâ orada bulunanlara:) Siz işin gerçeğine vâkıf mısınız? dedi.⁸¹

10. İfti‘âl babının fâu’l fiilinde (ذ،ذ،ن) harflerinden biri olursa ifteale’nin te’si dal’a kalbolunur. Bu durum aynı babdan gelen ism-i fâiller içinde geçerlidir.⁸²

إِدْتَمَعَ ← اِدْتَمَعَ ← مُدْمِعٌ
إِدْتَكَّرَ ← اِدْتَكَّرَ ← مُدَكِّرٌ
إِزْتَجَرَ ← اِزْتَجَرَ ← مُزْدَجِرٌ

إِدْتَكَّرَ kelimesi aslında اِدْتَكَّرَ idi. Te harfî dal’a kalbolundu. اِدْتَكَّرَ oldu. Daha sonra zel ile dal harfleri arasında mahreç ve sıfat birliği olduğu için zel harfî dal’a kalbolundu. اِدْتَكَّرَ oldu.⁸³

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ

Andolsun biz Kur'an'ı öğüt alınsın diye kolaylaştırdık. (Ondan) öğüt alan yok mu?⁸⁴

11. İfti‘âl babının fâu’l fiilinde (و، ي، ث) harflerinden biri olursa ‘vâv, yâ, se harfleri te’ ye kalbolunur. Te harfî de ifteale’nin te’sine idğam olunur.⁸⁵

اَوْتَقَى ← اِتَّقَى ← مُتَّقٍ

⁸¹ Saffat, 37/54.

⁸² İbn-i Cinnî, *el-Munsif*, II, 330; Nu‘mân b. Sâbit, *el-Maksûd*, s. 196.

⁸³ İbn-i Cinnî, *age*, II, 330; Nu‘mân b. Sâbit, *age*, s. 196.

⁸⁴ Kamer, 54/17.

⁸⁵ İbn Hâcib, *eş-Şâfiye fi ‘ilmi’t-tasrîf*, nşr. Hasan Ahmede’l-‘Osmân, *el-Mektebetü’l-Mekkiyye*, Mekke 1995, I, 115; Nu‘mân b. Sâbit, *age*, s. 196.

اَيْتَسَرَ ← اِتَّسَرَ ← مُتَّسِرٌ
اِئْتَعَرَ ← اِنْتَعَرَ ← مُتَّعِرٌ

وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا⁸⁶. *Ben yoldan çıkaranları yardımcı edinecek değilim.*

12. İsm-i fâilin, fiilinden –mücerred veya mezid- alınmış olması asıldır. Örnek:

دَخَلَ ← دَاخِلٌ اِسْتَعْفَرَ ← مُسْتَعْفِرٌ

Fakat şu fiillerde, fiil mezid olduğu hâlde ism-i fâil şâz olarak mücerred fiillerde olduğu gibi فَاعِلٌ kalıbında gelmiştir.⁸⁷

أَعْتَبَ ← عَاشِبٌ أَيَفَعَ ← يَافِعٌ

Yetişkin, buluğa ermiş olan — Yeşeren, otlanan

İsm-i fâilin, umumiyetle devamlılık özelliği olmayan geçici sıfatları ihtivâ ettiğini belirtmiştik. Mesela نَاصِرٌ ‘yardım eden’ kelimesinin ifade ettiği yardım etme fiili geçici bir vasıftır. İsm-i fâil, istisnai olarak tıpkı sıfat-ı müşebbehe gibi devamlı olan ve devamlılığı değişmeyen sıfatları da ihtivâ eder.⁸⁸ Bu durumda, ism-i fâil ile ilgili iki seçenek devreye girer:

İlk olarak; ism-i fâil biçimi değiştirilerek sıfat-ı müşebbehe kalıbına getirilir.⁸⁹

الْكَرِيمُ → cömert

Cömertlik insanda var olan sürekli bir özelliktir ve bu nedenle الْكَارِمُ yerine, الْكَرِيمُ kelimesi ile ism-i fâil ifade edilmiş olur.

İkinci olarak, lafzî ve manevî karine (bağlamdan anlaşılan) ile onun devamlılık ifade ettiği belirtilir. Lafzî karine, ism-i fâilin, fâiline izafe edilmesi şeklinde yapılır.⁹⁰

لِي صَدِيقٌ رَاجِحُ الْعَقْلِ *Benim, akli kuvvetli bir arkadaşım vardır.*

Manevi karine ise, cümlenin bağlamından anlaşılır.

⁸⁶ Kehf, 17/51.

⁸⁷ el-Aynî, *Melâihu'l-elvâh*, IV, 202; Talu, II, 112.

⁸⁸ Özdoğan, “Arapça’da İsm-i Fâil ve İşlevleri”, *KSÜ*, s. 59.

⁸⁹ 'Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 238; Özdoğan, *agm*, s. 59.

⁹⁰ İbn Cinnî, *el-Hasais*, I, nşr. 'Abdulhamid el-Hindavi, Daru'l-Kutubi'l' İlmiyye, Beyrut 2001, s. 267; 'Abbas Hasan, *age*, III, 238.

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ⁹¹ Hesap gününün maliki/hakimi.

Ayetteki مَالِكِ kelimesi, Allah için süreklilik arz eden bir sıfattır. Bu nedenle bu kelimenin anlamı geçici bir özellik olmayıp, süreklilik ifade eder.

İsm-i fâilin anlam alanına gelince; ism-i fâil, hem isim hem de fiil özelliğine sahiptir. Ancak umumiyetle sıfat fiil manasını taşıdığı görülür. Meslek isimleri için kullanılan ism-i fâiller, yapısında sıfat fiili ihtivâ ettiklerinden dolayı sıfat fiildirler. Ama ism-i fâil, kişilere özel isim olarak konulursa, bu durumda hem sıfat fiilden, hem de zamandan bahsetme imkânı olmaz.

العَالِمُ مُحْتَرَمٌ فِي كُلِّ أُمَّةٍ *Alim (bilgili kişi), her toplumda saygındır.*

Örnekte, 'Âlim' kelimesi meslek ismi olduğundan, sıfat özelliğini kaybetmemiştir.

سَافِرٌ صَالِحٌ إِلَى لَنْدُنْ *Salih, Londra 'ya gitti.*

Örnekte, 'Salih' kelimesi özel isim olarak kullanılmış ve bu ismin "iyi işler yapan" anlamı ile bir bağlantısı kalmamıştır.

İsm-i fâil, ister sıfat fiil, ister özel isim olsun cümle içerisinde fâil, haber ve sıfat gibi değişik öğeler olarak kullanılır. İsm-i fâil olan kelimenin Türkçeye çevirisi de, yukarıda ele aldığımız özel isim, meslek ismi, sıfat ve sıfat fiil olma durumuna göre değişiklik arz eder. Özel isim olan kelime, olduğu gibi çevrilir, 'Salih, Halit' gibi. Meslek isminde iki durum ortaya çıkar. *Kâtip* kelimesi Türkçe'de meslek sahibinin adı olarak "yazar" şeklinde çevrilir. Sıfat olarak kullanılırsa 'yazan ve yazıcı' şeklinde çevrilebilir.

رَجَبُ كَاتِبِ رِسَالَةٍ cümlesini " *Recep mektup yazandır*" şeklinde çevrileceği gibi, ism-i fâili muzârî zamana da çevirmek mümkündür. Buna göre yukarıdaki örneğin " *Recep bir mektup yazıyor*" şeklinde çevrilmesi daha fasih olur. İsm-i fâil, sıfat fiil olarak gelirse Türkçe'de olduğu gibi "yapan, eden" şeklinde çevrilir.

أَعْجَبْتَنِي الْفَارِيُّ كِتَابًا *Kitap okuyan kişiyi beğendim.* Cümlesinde altı çizili ifade ism-i fâildir ve Türkçeye " *okuyan kişi*" şeklinde çevrilir.⁹²

⁹¹ Fatıha, 1/3.

⁹² Özdoğan, "Arapça'da İsm-i Fâil ve İşlevleri", *KSÜ*, s. 62.

4. İSM-İ FÂİLİN TASRÎFİ

İsm-i fâili daha iyi kavrayabilmek için aksam-ı seb'adan çekimlerini (tasrifini) bilmek büyük önem arz etmektedir. İsm-i fâilin çekimlerini işlerken müzekker, müennes ve müfred, tesniye, cemi'lerini göstererek, sözü uzatmamak adına aksam-ı seb'anın her birinden ref' hallerinin örneklerini vermekte yetineceğiz.⁹³

1. Salim: نَاصِرٌ → yardım eden

Cemi' Mükesser	Cemi'	Tesniye	Müfred	
نُصَارٌ، نُصِرٌ، نَصْرَةٌ	نَاصِرُونَ	نَاصِرَانِ	نَاصِرٌ	Müzekker
نَوَاصِرٌ	نَاصِرَاتٌ	نَاصِرَتَانِ	نَاصِرَةٌ	Müennes

2. Vâv'lı Misal: وَاعِدٌ → söz veren

Cemi' Mükesser	Cemi'	Tesniye	Müfred	
وُعَادٌ، وُعَدٌ، وَعْدَةٌ	وَاعِدُونَ	وَاعِدَانِ	وَاعِدٌ	Müzekker
أَوَاعِدٌ ⁹⁴	وَاعِدَاتٌ	وَاعِدَتَانِ	وَاعِدَةٌ	Müennes

3. Yâ'lı Misal: يَآمِنٌ → kısmetli, uğurlu olan

Cemi' Mükesser	Cemi'	Tesniye	Müfred	
يُؤْمِنُونَ، يُؤْمِنٌ، يَوْمَانِ	يَآمِنُونَ	يَآمِنَانِ	يَآمِنٌ	Müzekker
يَوْمَانِ	يَآمِنَاتٌ	يَآمِنَتَانِ	يَآمِنَةٌ	Müennes

⁹³ Ahmet Meral, *Tasrifü'l e'fal ve'l esmâi'l 'Arabiyye*, Yasin Yay., İstanbul 2006, s. 4.

⁹⁴ Bir kelimenin önünde iki vav bulunursa birincisini hemzeye kalbemek vaciptir. Bkz. Meral, *age*, s. 4.

4. Vâv'lı Ecvef: قَائِلٌ → söyleyen, diyen

Cemi' Mükesser	Cemi'	Tesniye	Müfred	
قُوَالٌ، قُورٌ، قَالَةٌ ⁹⁵	قَائِلُونَ	قَائِلَانِ	قَائِلٌ	Müzekker
قَوَائِلٌ	قَائِلَاتٌ	قَائِلَتَانِ	قَائِلَةٌ	Müennes

5. Yâ'lı Ecvef: كَائِلٌ → ölçen, tartan

Cemi' Mükesser	Cemi'	Tesniye	Müfred	
كُيَالٌ، كُيَلٌ، كَالَةٌ	كَائِلُونَ	كَائِلَانِ	كَائِلٌ	Müzekker
كِيَائِلٌ	كَائِلَاتٌ	كَائِلَتَانِ	كَائِلَةٌ	Müennes

6. Vâv'lı Nâkıs: عَازٍ → savaşan

Cemi' Mükesser	Cemi'	Tesniye	Müfred	
عُزَاءٌ، عُزَى، عُزَاةٌ	عَازُونَ	عَازِيَانِ	عَازٍ	Müzekker
عَوَازٍ	عَازِيَاتٌ	عَازِيَتَانِ	عَازِيَةٌ	Müennes

7. Yâ'lı Nâkıs: رَامٍ → atıcı, okçu, nişancı

Cemi' Mükesser	Cemi'	Tesniye	Müfred	
رُمَاءٌ، رُمَى، رُمَاةٌ	رَامُونَ	رَامِيَانِ	رَامٍ	Müzekker
رَوَامٍ	رَامِيَاتٌ	رَامِيَتَانِ	رَامِيَةٌ	Müennes

⁹⁵ İlet harfi olan vav, harekeli olup kendinden bir önceki harfte fetha harekeli olursa, illet harfi olan vav elife kalbolunur. Bkz. Nu'mân b. Sâbit, *el-Maksûd*, s. 196; Meral, *Tasrifu'l ef'al*, s. 12.

Hem vav'lı hem de ya'lı nâkıs fiillerin ism-i fâillerinin cemi mükesserlerinde (رُمَاةٌ – غُرَاةٌ) ya ve vav harfleri elife kalbolunur. Baştaki harfler ise aynı kelimenin müfredine veya masdar bina-i merre veznine karışmaması için zamme ile harekelenir.⁹⁶

8. Muzâaf: مَادٌّ → çeken, uzatan, geciktiren, erteleyen, yayılan

Cemi' Mükesser	Cemi'	Tesniye	Müfred	
مُدَادٌ، مُدَدٌ، مَدَدَةٌ ⁹⁷	مَادُونَ	مَادَّان	مَادٌّ	Müzekker
مَوَادٌّ	مَادَاتٌ	مَادَّتَان	مَادَّةٌ	Müennes

9. Mehmûz: أَكَلٌ → yiyen, yediren

Cemi' Mükesser	Cemi'	Tesniye	Müfred	
أَكَلَانٌ، أَكَلٌ، أَكَلَةٌ	أَكِلُونَ	أَكِلَان	أَكِلٌ	Müzekker
أَوَاكِلٌ	أَكِلَاتٌ	أَكِلَتَان	أَكِلَةٌ	Müennes

10. Lefif-i makrûn: طَاوٍ → düren, katlayan

Cemi' Mükesser	Cemi'	Tesniye	Müfred	
طَوَاءٌ، طَوَّى، طَوَاةٌ	طَاوُونَ	طَاوِيَان	طَاوٍ	Müzekker
طَوَاوٍ	طَاوِيَاتٌ	طَاوِيَتَان	طَاوِيَةٌ	Müennes

⁹⁶ Ebü'l-Meâlî İzzüddîn Abdülvehhâb b. İbrâhîm b. Abdilvehhâb ez-Zencânî, *el-İzzî fi't-tasrîf*, Mecmûatu-sarf içinde, Fazilet Neşriyat, İstanbul tsz., s.164; Nu'mân b. Sâbit, *el-Maksûd*, s. 203; Mehmed Zihnî, *el-Müntehab*, s. 459.

⁹⁷ İsimlerin ayne'l fiili harekeli olan cemi'lerinde idğâm mümteni olup, yapılmaz. Bkz. Meral, *Tasrifü'l ef'al*, s. 24.

11. Lefif-i mefrûk: وَقٍ → koruyan, koruyucu

Cemi' Mükesser	Cemi'	Tesniye	Müfred	
وُقَاءٌ، وُقْفَى، وُقَاةٌ	وَأُقُونَ	وَأَقِيَانِ	وَأَقٍ	Müzekker
أَوَاقٍ ⁹⁸	وَأَقِيَاتٌ	وَأَقِيَاتَانِ	وَأَقِيَةٌ	Müennes

5. İSM-İ FÂİL İLE BENZERLİĞİ OLAN KAVRAMLAR

İsm-i fâil cümle içerisinde birtakım kavramlarla aynı semantik düzeyde ilişki içerisinde bulunur. İsm-i fâil başta muzârî fiil olmak üzere ism-i mef'ûl, masdar ve sıfat-ı müşebbehe gibi kavramlar ile benzer özellikler taşımaktadır. Anlam olarak birbirlerinin yerine kullanılabilen bu kavramlar ile ism-i fâilin ilişkisini bilmek oldukça önemli bir husustur.⁹⁹

5.1. İsm-i Fâil ile Muzârî Fiil Arasındaki Benzerlik

Nahivle alakalı eserlerde ism-i fâil ile muzârî fiil arasında birçok yönden müşabehet olduğu vurgulanır. Basra ekolüne mensup dilcilerin Muzârî ismini verdikleri bu fiilin açılımı *الفِعْلُ الْمُضَارِعُ بِاسْمِ الْفَاعِلِ* "ism-i fâile benzeyen fiil" şeklindedir. Sibeveyhi, "İsm-i fâile benzeyen fiillerin başlarında zaid hemze, tâ, yâ ve nun (أَتَيْنَ) harfleri) *bulunur*" diyerek bu fiilin, isimler gibi murab olma özelliğine sahip olduğunu belirtir.¹⁰⁰ Muzârî fiil, ism-i fâile, harf ve hareke yönünden benzer. İsm-i fâil ise, muzârî fiil gibi zaman özelliğine sahip olup, fâil ve mef'ûl gibi ma'mûl olabilir.¹⁰¹

الْأُسْتَاذُ سَأَلَ الطُّلَّابَ عَنِ اسْمَائِهِمْ ← الْأُسْتَاذُ يَسْأَلُ الطُّلَّابَ عَنِ اسْمَائِهِمْ

Öğretmen, öğrencilere isimlerini soruyor.

⁹⁸ Bir kelimenin önünde iki vav buunursa birincisini hemzeye kalbetmek vaciptir. Bkz. Meral, *Tasrifu'l ef'al*, s. 19.

⁹⁹ Özdoğan, "Arapça'da İsm-i Fâil ve İşlevleri", *KSÜ*, s. 62

¹⁰⁰ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, I, 13; M. Reşit Özbalkıç, "Arap Dilinde Zaman Açısından Fiiller", *DEÜ*, Anadolu Matbası, İzmir 1996, s. 13; Özdoğan, *agm*, s. 62.

¹⁰¹ İbn 'Akîl, *Şerhu İbn-i 'Akîl*, II, 106; 'Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 247; Özdoğan, *agm*, s. 62.

Yukarıdaki birinci cümlede ism-i fâil; ikinci cümledeki muzârî fiil gibi geniş zamanda kullanılmış ve mef'ûl ile harf-i cer ve mecrur'unu ma'mûl olarak almıştır.

Muzârî fiil ile kurulan cümle, fâil başa alınarak ism-i fâille kurulabileceği gibi, ism-i fâille kurulan bir cümle de muzârî fiille kurulabilir. Örneğin:

التَّرْبِيَةُ الصَّالِحَةُ هَادِفَةٌ إِلَى تَكْوِينِ الْمَوَاطِنِ الصَّالِحِ ← التَّرْبِيَةُ الصَّالِحَةُ تَهْدِفُ إِلَى ...

Uygun eğitim, iyi vatandaşın yetiştirilmesini hedeflemektedir.

Örnekte görüldüğü gibi هَادِفَةٌ ism-i fâilini, muzârî fiile çevirerek تَهْدِفُ şeklinde fiil cümlesi yapmakta mümkündür.

İsm-i fâil ile muzârî fiil arasındaki benzerliklerden biri de, ism-i fâilin te'kid (pekiştirme) nûnu alabilmesidir.

İbn-i Ümm-i Kâsım el Murâdi (ö.749/1348), hafif ve sakîl te'kid nun'unun fiiller için kullanıldığını ancak ism-i fâilin muzârî fiile benzemesi sebebiyle ism-i fâil için de kullanılabileceğini belirterek, aşağıdaki beyti nakleder.¹⁰²

أَقَائِلُنْ أَحْضِرُوا الشُّهُودَا ** أَشَاهِرِنْ بَعْدَهَا السُّيُوفَا

*İddiacı! Şahitlerinizi getirin. Daha sonra kılıçlarınızı kuşanırsınız.*¹⁰³

5.2. İsm-i Fâil ile İsm-i Mef'ûl ve Masdar Arasındaki Benzerlik

İsm-i mef'ûl, ism-i fâil gibi fiilden türemiş bi sıfat fiildir. Ancak bu ikisi yapılarının etken-edilgen olması sebebiyle ayrışır.¹⁰⁴ İsm-i fâil etken ortaç, ism-i mef'ûl ise edilgen ortaçtır. Masdar ise, fiillerin ve türemiş kelimelerin köküdür ve bazen isim-fiil olarak da kullanılmaktadır. Bu kelime grupları, türemiş kelimeler olarak bilinir ve fiil gibi mamûl alırlar. Cümledeki duruma göre; ism-i fâil ism-i mef'ûl yerine, masdar da ism-i fâil ve ism-i mef'ûl yerine kullanılabilir.¹⁰⁵

¹⁰² Ummu'l-Hasan b. el-Kasim el-Muradi, *el-Cene'd-dani fi hurufi'l-me'ani*, I, 22; Özdoğan, "Arapça'da İsm-i Fâil ve İşlevleri", *KSÜ*, s. 63.

¹⁰³ el-Muradi, *age*, I, 22; Özdoğan, *agm*, s. 63.

¹⁰⁴ Abbas Hasan. *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 271; Özdoğan, *agm*, s. 64.

¹⁰⁵ Ebü'l-Abbâs el-Müberred, *el-Kamil*, I, nşr. Ebu'l-Fazl İbrahim, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 1999, s. 32; Özdoğan, *agm*, s. 65.

el-Müberred (ö.286/900) ve es-Sealibi (ö.439/1038) masdarların, ism-i fâil yerine veya ism-i fâillerin de masdar yerine kullanılabilceğini belirtirler.¹⁰⁶ Mesela ism-i fâil kalıbında olmasına rağmen masdar anlamında kullanılan **الْكَاذِبَةُ** *yalan söylemek*, **الْوَاقِيَةُ** *korumak* gibi kelimeler bu şekildedir.¹⁰⁷

ez-Zemahşeri, (ö.512/1118) istiâre yoluyla ism-i fâilin ism-i mef'ûl, ism-i mef'ûlün de ism-i fâil yerine kullanılabilceğini belirtir.¹⁰⁸ Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de zaman zaman ism-i fâilin ve ism-i mef'ûlün birbirlerinin yerine veya masdarların, ism-i fâilin yerine kullanıldığını görürüz. Bu kullanımı hata olarak değil, kelime yapısındaki bir esneklik şeklinde değerlendirmek mümkündür.¹⁰⁹

Bu örneklerin büyük çoğunluğunu ileride "Nahiv Yönüyle Misaller" başlığı altında vereceğiz.

5.3. İsm-i Fâil ile Sıfat-ı Müşebbehe Arasındaki Benzerlik

Arapça kaynaklarda sıfat-ı müşebbehenin açılımı "**الصِّفَةُ الْمُمْتَبَّهَةُ بِاسْمِ الْفَاعِلِ**" (ism-i fâile benzeyen sıfat) şeklindedir. Açılımından da anlaşıldığı gibi sıfat-ı müşebbehe, ism-i fâilin kapsamı içinde ele alınan sıfatlardır. Basra ekolünün meşhur dilcilerinden Sibeveyhi (ö.180/796) ve el-Müberred, (ö.286/900) sıfat-ı müşebbeheyi "*Amel etme yönünden ism-i fâile benzeyen sıfat*" diye tanımlayarak, ismi fâil gibi amel eden bir sıfat olduğunu belirtmişlerdir.¹¹⁰ Sibeveyhi (ö.180/796), sıfat-ı müşebbehe için bu geniş adı kullanarak muzârî fiile benzerliğiyle değil, ism-i fâile benzerliğiyle ön plana çıktığını ve mamül aldığını belirtir.¹¹¹

Sıfat-ı müşebbehe, insanlara ait bazı özellik ve kusurların bir kişi ya da bir şeyde sabit olduğunu ifâde eden ve daha ziyade sülasi lâzım fiillerin değişik vezinlerde gelen sıfat türü kelimelere denir. Ekseriyetle belirli vezinlerde gelirken bir kısmı da, dildeki kullanımlarına göre başka vezinlerde gelir.¹¹²

İsm-i fâil ile sıfat-ı müşebbehe arasında birçok yönden benzerlik ve farklılık vardır. Fakat bunları ortaya koymak için, öncelikle ism-i fâilin hususiyetlerini ele

¹⁰⁶ el-Müberred, *el-Kamil*, I, 32; Ebu Mansur es-Se'alibi, *Fikhu'l-luğa*, nşr. Yasin el-Eyyubi, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 2000, s. 365; Özdoğan, "Arapça'da İsm-i Fâil ve İşlevleri", *KSÜ*, s. 65.

¹⁰⁷ Kılıç, *Arapça Dilbilgisi-Sarf*, s. 194.

¹⁰⁸ ez-Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, I, 20.

¹⁰⁹ Soner Gündüzöz, "Kur'an'da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları", *Nüsha Dergisi*, Yıl II, sy, 7, s. 123.

¹¹⁰ el-Müberred, *el-Muktadab*, IV, 158; Sibeveyhi, *el-Kitâb*, I, 194.

¹¹¹ Sibeveyhi, *age*, I, 194; Özdoğan, *agm*, s. 66.

¹¹² Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 181; Özdoğan, *agm*, s. 67; Kılıç, *age*, s. 204.

almamız gerekmektedir. Bu nedenle ism-i fâil konusunu inceleyip daha sonra bu iki kavram arasındaki benzer ve farklı yönleri ele almanın yerinde olacağı kanaatindeyiz.

6. İSM-İ FÂİLDE AMEL

İsmi fâil, lafzî ve kıyâsi âmil olarak amel eder. İsmi fâil, bir işin kendisi ile var olduğu kişi için, fiilden türetilen isim (fâil'e geçici olarak yüklenen isim) dir.¹¹³ 'ضَارِبٌ döven kişi' gibi. Bu nedenle ismi fâilde, hudûs mânası var olup 'yapanı değil, yaptıranı gör' atasözünün anlamı saklıdır.¹¹⁴ Hudûs mânası; sıfat-ı müşebbehede mevcut olan sübut anlamının aksine fiilin, sadece hüküm (emir) anında meydana gelmesi demektir. Sıfatı müşebbehenin ifade ettiği anlam, fâilinde daima mevcuttur. İsm-i fâilde ise bu durum, fiilin sonlanması ile fâildeki hâlin kaybolması anlamına gelir. Dolayısıyla fiil yenilendikçe ism-i fâil de var olmaktadır. Bu şekilde olan ism-i fâil cümle içerisindeki durumuna göre üç zamandan biriyle kullanılır. İsm-i fâil malum manasına olup meçhulü yoktur. Vezni ise kıyasidir.¹¹⁵

6.1. İsm-i Fâilin Amel Etme Sebebi

Aslına bakılırsa, ism-i fâilin amel etmesi, yani âmil olma gücü muzârî fiil ile olan büyük benzerliği sebebiyledir. Kaynaklarda ism-i fâil ile muzârî fiil arasında birçok yönden benzerlik olduğu vurgulanır. Basralı dilcilerin 'Muzârî' adını verdikleri bu fiilin¹¹⁶ açılımı: *أَفْعُلُ الْمُضَارِعِ بِاسْمِ الْفَاعِلِ* "ism-i fâile benzeyen fiil" dir. Sibeveyhi, (ö.180/796) *el-Kitâb* adlı eserinde, "İsm-i fâile benzeyen fiillerin başlarında; zaid hemze, ta, ya ve nun bulunur" (*أَتَيْنَ* harfleri) diyerek bu fiilin, bir isim gibi hareke değişimine tabi olduğunu açıklar.¹¹⁷ Ekseri nahivciler ism-i fâilin, harflerinin sayısı ve dizilişi bakımından aynı olmasıyla lafzen; hudûs ve teceddüd anlamı taşımasıyla da manen muzârî fiile benzediğini savunurlar. Muzârî fiil, isim olan ism-i fâile, harf ve hareke yönünden benzer. İsm-i fâil ise, muzârî fiil gibi zaman özelliğine sahip olup fâil ve mef'ûl gibi ma'mûl alabilir.¹¹⁸

¹¹³ İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahv* II, 198.

¹¹⁴ <http://www.arapcaokulu.com/index.php/en/component/content/article/2-arapca-anasayfa/38>.

¹¹⁵ 'Azîz Muhammed, *İsmü'l-fâil fil- Kur'âni'l Kerîm*, s. 30; Talu, s. 111.

¹¹⁶ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, I,13; Özbalkıç, "Arap Dilinde Zaman Açısından Fiiller", *DEÜ*, s. 113.

¹¹⁷ Sibeveyhi, *age*, I, 13; Özdoğan, "Arapça'da İsm-i Fâil ve İşlevleri", *KSÜ*, s. 62.

¹¹⁸ Sibeveyhi, *age*, I, 164; İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, II, 106; 'Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 247; 'Azîz Muhammed, *age*, s. 30; Talu, s. 111.

ikram ediyor ← يُكْرِمُ

ikram eden/ediyor ← مُكْرِمٌ

Sonuç olarak; ism-i fâil ile muzârî fiil arasında lafzen, manen ve isti'malen (kullanım bakımından) bir benzerlik vardır.¹¹⁹ Bu benzerlikleri ayrı ayrı şöyle açıklayabiliriz:

Lafzen Benzerlik:

Hareke ve sükûn yönünden muvafakat etmeleridir. Yani hareke, sükûn ve cezm alması bakımından birbirlerine uyarlar. Meselâ muzârî fiil olan يَضْرِبُ ile ism-i fâil olan ضَارِبٌ arasında harekeli ve sakin olan harfler yönünden tam bir benzerlik vardır. Her iki kelimenin de dörder harfi olup, birinci harfler fethâlî, ikinci harfler sakin, üçüncü harfler kesralı, dördüncü harfler ise zammelidir. Bunun için de aralarında lafız yönüyle tam bir benzerlik söz konusudur.¹²⁰

Manen Benzerlik:

Hem muzârî fiilin hem de ism-i fâilin umumilik ve hususiliği kabul etmesinden dolayı aralarında manen benzerlik mevcuttur. Yani ism-i fâil, harf-i tarifsiz geldiği zaman *umumiliği*, kendisine harf-i tarif bittiği zaman da *hususiliği* ifade eder. Muzârî fiil de böyledir. Hâl ve istikbâl harflerinden soyutlandığında hâl ve istikbâle umumiliği söz konusu olur.¹²¹ Örneğin:

yardım ediyor/edecek¹²² ← يَنْصُرُ

Ama hâl veya istikbâl harflerinden biri dâhil olduğunda hâle veya istikbâle hususi olur.

yakında yardım edecek ← سَيَنْصُرُ ، سَوْفَ يَنْصُرُ

şu anda yardım ediyor ← الْآنَ يَنْصُرُ

¹¹⁹ Birgivî, *İzhârul-esrâr*, Mecmûatun-nahv içinde, (neşr: Fazilet Neşriyat) İstanbul, tsz., s. 113.

¹²⁰ Birgivî, *age*, s. 113; İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akil*, III, 71; 'Azîz Muhammed, *İsmü'l-fâil fil- Kur'âni'l Kerîm*, s. 31.

¹²¹ Birgivî, *age*, s. 113; İbn 'Akîl, *age*, III, 71; 'Azîz Muhammed, *age*, s. 31.

¹²² Talu, III, 48.

لَنْ يَنْصُرَ ← ileride kesinkikle yardım etmeyecek

Bir diğerk husus ise, her ikisinde de hâl veya istikbâle delâlet edecek bir karine yoksa o zaman akla ilk gelen hâle (şimdiki zaman) delâlet etmeleridir.¹²³

İsti'mâlen Benzerlik:

İsm-i fâil ve muzârî fiilden her biri nekre bir isme sıfat olarak kullanılırlar.

جَاءَنِي رَجُلٌ يَضْرِبُ ← جَاءَنِي رَجُلٌ ضَارِبٌ. *Bana dövnen bir adam geldi.*

Yine ism-i fâil ve muzârî fiilden her biri cümle içerisinde haber oldukları zaman başlarına te'kid lamı gelebilir.¹²⁴

إِنَّ الْمُجْتَهِدَ لَيَنْجِحُ ← إِنَّ الْمُجْتَهِدَ لَيَنْجِحُ. *Çalışan mutlaka başarır.*

Örneklerde de görüldüğü üzere ism-i fâil ve muzârî fiilin anlamları, harf sayıları, daha da önemlisi harekeli ve sakin harflerinin dizilişleri aynı olmaktadır. İşte bu sebeple bu kadar benzerlik olunca ism-i fâil, muzârî fiilin konumunda bulunma imkânına sahip olmaktadır.

Bütün bu hususiyetler ism-i fâili, fiil olmaya yakınlaştıran onu salt isim olmaktan uzaklaştıran hususiyetlerdir. Bununla beraber ism-i fâil âmil olmakta fiil gibi asıl âmillerdendir diyemeyiz. İsm-i fâil asıl değil, fer'idir. Fakat muzârî fiil ile olan bu benzerlikleri onu sırf isim olmaktan çıkarmaktadır. Bu da onun âmil olabilmesi için yeterli bir sebeptir.

İşte muzârî fiilin ism-i fâil ile olan bu benzerliği, isimlerde asıl olan murab olmakta isme benzemesini gerektirir. Yoksa muzârî fiilin irabı asaleten değildir. Aynı şekilde ism-i fâilin de muzârî fiil ile olan bu benzerliği, fiillerde asıl olan âmil olmakta fiile benzemesini gerektirir. Yoksa ism-i fâilin âmil olması asaleten değildir.¹²⁵

¹²³ Birgivî, *İzhâru'l-esrâr*, s. 113; Talu, III, 48.

¹²⁴ Talu, III, 48.

¹²⁵ 'Azîz Muhammed, *İsmü'l-Fâil fil- Kur'âni'l Kerîm*, s. 36; Talu, III, 48.

6.2. İsm-i Fâilin Amel Etme Şartları

İsm-i fâil, kendisinden türemiş olduğu fiil gibi amel eder.¹²⁶ İsm-i fâil müteaddî (geçişli) fiilden türemişse, cümledeki durumuna göre fâil, bir veya birden fazla da mef'ûl alabilir. İsm-i fâil, lâzım (geçişsiz) fiilden türemişse sadece fâil alır.¹²⁷

O'nun hasedi , amelini yaktı. أَحْرَقَ حَسْدُهُ عَمَلَهُ

Bu cümlede أَحْرَقَ fiili malum (etken-aktif) bir fiildir. حَسْدُ kelimesi bu fiilin fâili, عَمَلْ kelimesi de mef'ûlüdür. Malum fiil olan أَحْرَقَ, fâilini ref' etmiş, mef'ûlünü nasb etmiştir.

Her hasetçinin hasedi amelini yakıcıdır. كُلُّ حَسَوْدٍ مُحْرَقٌ حَسْدُهُ عَمَلَهُ

كُلُّ حَسَوْدٍ fiilinden doğan ismi fâil, مُحْرَقٌ kelimesidir. مُحْرَقٌ kelimesi, bu cümlede, etken fiil gibi amel etmiş, yani حَسْدُ kelimesini fâil olarak alıp ref' etmiş, عَمَلْ kelimesini mef'ûl olarak alıp nasbetmiştir.

İsm-i fâil, lâzım bir fiilden türediğinde ise sadece fâilini ref' eder.

Zeyd ayakta mıdır? أَقَائِمٌ زَيْدٌ

İsm-i fâil, birden fazla mef'ûl aldığıında, ilk mef'ûlü muzâfun ileyh olarak gelir.

Havanın ılıman olduğunu sanıyorum. أَنَا ظَانُّ الْجَوِّ مُعْتَدِلًا

Bu cümlede الْجَوِّ ve مُعْتَدِلًا kelimeleri, ظَانُّ ism-i fâilinin mef'ûlü konumundadırlar. Bununla beraber ism-i fâil birinci mef'ûlüne muzâf olmuştur.

İyiliğe vesile olan, onu yapmış gibidir. الدَّالُّ عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِلِهِ¹²⁸

Bu cümlede الدَّالُّ ism-i fâili, عَلَى الْخَيْرِ harf-i cer ve mecrur'unu ma'mûl olarak almıştır.¹²⁹

¹²⁶ Ebu Zeyd 'Abdurrahmân b. 'Ali b. Sâlih el-Mekkûdî, *Şerhu'l-Mekudî 'alâ Elfıyye b. Mâlik*, thk. Fâtıme Râşid el-Râcihî, Kuveyt 1993, I, 462.

¹²⁷ İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, II, 106; 'Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 247.

¹²⁸ Tirmizi, *İlim* 14, 5/41; Özdoğan, "Arapça'da İsm-i Fâil ve İşlevleri", *KSÜ*, s. 73.

İsm-i fâil diğer mef'ûlleri de ma'mûl olarak alabilir. Örnek:

رَأَيْتُ الْحَارِسَ وَاقِفًا أَمَامَ الْبَيْتِ. *Bekçiyi, evin önünde dururken gördüm.*

Bu örnekte ism-i fâil, mef'ûlün fihi mamûl olarak almıştır.¹³⁰

İsm-i fâiller, müennes, tesniye ve cemi olarak da ma'mûl alabilir.¹³¹ Tesniye ve cemi' vezinleri amel etmekte aynı müfredleri gibidirler. Fakat muzaf olduklarında tesniye ve cemi' nunları düşer.

هُمْ قَارِئُونَ الْكِتَابِ. *Onlar kitabı okuyorlar.*

قَالُوا إِنَّا مُهْلِكُوا أَهْلَ هَذِهِ الْقَرْيَةِ. *Biz, bu memleket halkını helâk edeceğiz dediler.*¹³²

İsm-i fâil, fiil gibi amel etmesi ve zamana delaleti hususunda, harf-i tarifli olup olmamasına göre değişkenlik gösterir.

6.2.1. İsm-i Fâilin Harf-i Tarifli Ameli

Harf-i tarifli ism-i fâiller her durumda; yani mâzî, hâl veya istikbâl anlamları taşıdığında fiil gibi amel eder.¹³³

هَذَا الضَّارِبُ زَيْدًا أَمْسَ / غَدًا / الْآنَ

Bu kişi, Zeyd'i dün dövdü. / şu an dövüyor./ yarın dövecek.

Bir başka ifadeyle ism-i fâilin, türemiş olduğu fiil gibi amel edebilmesi için harfi tarifli olarak gelmesi yeterlidir. Eğer ism-i fâil harf-i tarifli gelirse cümledeki durumuna göre fâil ve mef'ûl gibi mamûlleri alabilir. Bu durumda hal veya istikbalden birine delâlet etme şartı aranmaz, mâzîye de delâlet etse, fiil gibi amel eder.¹³⁴ Harf-i tarifli

¹²⁹ Özdoğan, "Arapça'da İsm-i Fâil ve İşlevleri", *KSÜ*, s. 73.

¹³⁰ Özdoğan, *agm*, s. 73

¹³¹ 'Abbas Hasan, en- *Nahvu'l-vâfi*, III, 247; eş-Şertuni, *el-Mebadiu'l-'Arabiyye*, IV, 249. Özdoğan, *agm*, s. 73

¹³² Ankebut, 29/31.

¹³³ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Daru't-Talâih, Kâhire tsz., s.396-401.

¹³⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-neda*, s. 269; İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, II, 106; 'Abbas Hasan, en *Nahvu'l-vâfi*, III, 247; Galayînî, *Cami'ud- dürüsü'l-'Arabiyye*, III, 282; Özdoğan, *age*, s. 74.

ism-i fâillerin mâzîye delâlet ederek amel etmesi hususunda Basralı dilcilerin itirazları olmuştur.

İbn-i 'Akîl, elif-lam takısı alan ism-i fâillerin ism-i mevsûl konumunda olduğunu, ism-i mevsûllerden sonra da mutlaka cümle gelmesi gerektiğini ifade ederek elif-lamlı gelen ism-i fâillerin mâzî ve muzârî fiil gibi amel edebileceklerini belirtir.¹³⁵

Ben, yaptığın iyiliğe teşekkür ederim. أَنَا الشَّاكِرُ نِعْمَتَكَ

Cümlesinde, الشَّاكِرُ ism-i fâili geniş zamanda kullanılmış ve نِعْمَتَكَ kelimesini mef'ûlün bih olarak ma'mûl almıştır.¹³⁶

Dün Ahmet öğretmenine teşekkür etmiştir. أَحْمَدُ الشَّاكِرُ مُعَلِّمَهُ أَمْسٍ

Cümlesinde الشَّاكِرُ kelimesi mâzî anlamında kullanılmış ve مُعَلِّمَهُ kelimesini mef'ûlün bih olarak ma'mûl almıştır.¹³⁷

İmru'u'l-Kays'ın (ö.545) aşağıdaki beytinde الْقَاتِلِينَ kelimesi mâzî anlamında kullanılmış ve الْمَلِكِ kelimesini mef'ûl olarak almıştır.¹³⁸

الْقَاتِلِينَ الْمَلِكِ الْحَلِجْلِ * خَيْرَ مَعَدَّ حَسَبًا وَ نَائِلًا

(Beni Esed kabilesi) Ma'ad kabilesinin en soylu ve cömert olan cesur kralını öldürdü.

Harf-i tarifli İsm-i fâilin amel etmesi için kendisinde üç şart aranır:¹³⁹

1. Musağğar (tasğir/küçültülmüş) olmaması,

الضَّارِبُ ← الضَّرِيبُ

2. Amelden önce mevsuf olmaması,

¹³⁵ İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, II, 110; Özdoğan, "Arapça'da İsm-i Fâil ve İşlevleri", *KSÜ*, s. 74.

¹³⁶ Özdoğan, *agm*, s. 74.

¹³⁷ Özdoğan, *agm*, s. 74.

¹³⁸ İmru'u'l-Kays, *Divan*, nşr. Hanna el-Fahüri, Daru'l-Cil, Beyrut 1989, 247; Özdoğan, *agm*, s.74.

¹³⁹ Abbâs Hasan, *en Nahvu'l-vâfi*, III, 250; Talu, II, 120.

جَائِنِي الضَّارِبُ الشَّدِيدُ ← *Bana şiddetli döven geldi.*

Bu cümlede, الضَّارِبُ ismi fâili الشَّدِيدُ ile sıfatlanmış olduğundan, artık الشَّدِيدُ kelimesinin arkasından gelecek herhangi bir kelime üzerinde, الضَّارِبُ nun amel etmesi mümkün değildir.

Fakat ism-i fâil amel ettikten sonra vasıflanırsa ameline zarar gelmez.¹⁴⁰

جَائِنِي الضَّارِبُ غُلَامُهُ الشَّدِيدُ ← *Bana kölesini şiddetli döven geldi.*

Bu örnekte الضَّارِبُ ismi fâili غُلَامُهُ kelimesinde amel etmiş, onu ref' edip fâil olarak almış, daha sonra da الشَّدِيدُ kelimesi ile sıfatlanmıştır. Bu durumda, الضَّارِبُ kelimesinin sıfat olarak mevsuf olması, onun amel etmesine zarar vermemiştir.

3. İsmi fâil ile mamulünün arasının ecnebî (ism-i fâilin ma'mûlü olmayan) bir kelime ile açılmaması.

Eğer ecnebi kelime car ve mecrur olursa o zaman araya girebilir. Örneğin.¹⁴¹

الْمُسَاعِدُ – عَنِ النَّهْضِ – عَاجِزًا مَاجُورٌ عِنْدَ اللَّهِ

Kalkınma payından güçsüzlere yardımcı olanın sevabı Allah katındadır.

6.2.2. İsm-i Fâilin Harf-i Tarifsiz Ameli

İsm-i fâilin, harf-i tarifsiz gelmesi durumunda yukarıda bahsettiğimiz, bulunmaması gerekli üç şart dışında, amel etmesi için iki şart daha aranır.¹⁴² Bunlardan birincisi ism-i fâilin bazı öğelerle birlikte kullanılması, ikincisi ise, ism-i fâilin şimdiki ya da gelecek zamanı kapsaması, yani onlara delâlet etmesidir.¹⁴³ Bu durumu biraz daha açıklığa kavuşturmak gerekirse; harf-i tarif almayan ism-i fâilin ma'mûl alabilmesi için iki şartın aynı anda arandığını söyleyebiliriz. İsm-i fâille kurulan cümlede soru veya olumsuzluk edatı olmalıdır. Bunların yanı sıra ism-i fâilin haber, sıfat, hâl veya münada

¹⁴⁰ Talu, II, 121.

¹⁴¹ Talu, II, 121.

¹⁴² Talu, II, 120.

¹⁴³ 'Abdulğani ed-Dakr, *Mu'cemu'n-Nahv*, Mektebetu'l-Kiyam, Kum 1974, s. 18-19; Özdoğan, "Arapça'da İsm-i Fâil ve İşlevleri", *KSÜ*, s. 75.

olarak kullanılması gerekmektedir. Bunlarla beraber ism-i fâilin, şimdiki zaman veya gelecek zamana delalet etmesi gerekir. Bu şartlara "itimâd şartları" denilmiştir.¹⁴⁴

İtimad; bir cümlede ism-i fâilin kendisinden önce gelen mübteda, mevsuf, zü'l-hal, nefy, istifham veya nida edatlarından birine dayanması, bunlardan birine itimad edip amel etmesidir.

Kûfe dilcilerinin dışındaki âlimler, harf-i tarif almayan ism-i fâilin mâzîye delâlet etmesi durumunda ma'mûl alamayacağını ifade ederler. Kûfe ekolünden el-Kisâî gibi dilciler ise mâzîye delâlet eden harf-i tarifsiz ism-i fâilin de amel edeceğini belirtmişler ve وَكَلَّبَهُمْ بِاسِطٍ زِرَاعِيَهُ بِالْوَصِيدِ (Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayakları uzatmıştı) ayetini¹⁴⁵ delil göstermişlerdir.¹⁴⁶

Buna karşın, Basra ekolüne mensup birçok dilci, bu ayetin hâl cümlesi olduğunu ve geniş zamanın kast edildiğini, dolayısıyla bunun mâzîye delâlet etmeyeceğini belirterek, bu görüşe karşı çıkmışlardır.¹⁴⁷

Harf-i tarifsiz olan ism-i fâilin ma'mûlü kendisine tekaddüm edebilir.

أَنْتَ مُصَافِحُ الضُّيُوفِ ← الضُّيُوفُ مُصَافِحُ أَنْتَ

Harf-i tarifli olan ism-i fâilin ma'mûlü ise car-mecrur veya zarf olmadıkça tekaddüm edemez.¹⁴⁸

Genel kanaate göre harf-i tarifsiz olan ism-i fâilin amel edebilmesi için gereken şartlar şu şekildedir:

a. İsm-i Fâilin Mübtedâya İtimâd Etmesi

İsm-i fâilin mübtedâya itimad etmesi, kendisinin haber olarak gelmesi anlamına gelmektedir. İsim cümlesinde haber olarak bulunan ism-i fâil şimdiki veya gelecek

¹⁴⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-neda*, s. 272; İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, II, 106; Özdoğan, "Arapça'da İsm-i Fâil ve İşlevleri", *KSÜ*, s. 75.

¹⁴⁵ Kehf, 18/18.

¹⁴⁶ Özdoğan, *agm*, s. 76.

¹⁴⁷ İbn Hişâm, *age*, s. 272; İbn 'Akîl, *age*, II, 106; es-Sabban, *Haşiyetu's Sabban 'aleş-Şerhi'l-Eşmüni*, Daru İhyai'l Kutubi'l-' Arabiyye, Beyrut tsz., II, 293; Halid b. 'Abdullah el-Ezheri, *Şerhu't-Tasrih ale'l-tevzih*, II, Daru'l-Fikr, Beyrut tsz., 66; Özdoğan, *agm*, s. 76.

¹⁴⁸ Talu, II, 121.

zamandan birine delâlet ediyorsa mam'ûl alır.¹⁴⁹ Huruf-u müşebbehe bi'l-fiil veya nakis fiillerin ismine de itimâd edebilir. Çünkü asılda onlar da mübtedâ idi.¹⁵⁰

Kardeşin insanların hakkını gözetendir. أَخْرَكَ مُعْطِي النَّاسِ حُقُوقَهُمْ

Bu cümlede *مُعْطِي* kelimesi, ism-i fâildir. Mübtedânın haberi olarak gelmiştir. Fiili ise *أَعْطَى* dır. *أَعْطَى* fiili, iki mef'ûlün bih alan fiilerdendir. Bundan dolayı, *مُعْطِي* ism-i fâili, mübtedânın haberi olarak geldiği için amel etmiş, kendisinden sonra gelen *النَّاسِ* kelimesini birinci mef'ûlü bih olarak, *حُقُوقَ* kelimesini de ikinci mef'ûlü bih olarak nasb etmiştir.

Bu bağlamda, ism-i fâil, inne ve benzerleri ile Kane ve benzerlerinin haberi olduğunda da ma'mûl alır.¹⁵¹ Bu örneklerin birçoğu “Nahiv yönüyle misaller” başlığımız altında verilecektir.

b. İsm-i Fâilin Mevsufa İtimâd Etmesi

İsm-i fâilin mevsufa (nitelenen) itimad etmesi, kendisinin sıfat olması anlamına gelmektedir. Cümle içerisinde bu durumda bulunan ism-i fâil, şimdiki veya gelecek zamandan birine delâlet ediyorsa fiil gibi mam'ûl alır.¹⁵²

Orduyu komuta eden bir adam gördüm. رَأَيْتُ رَجُلًا قَائِدًا جَيْشًا

قَائِدًا kelimesi ismi fâildir. *رَجُلًا* kelimesinin sıfatı olarak geldiği için, başka bir deyişle mevsufa itimat ettiği için, fiil gibi amel etmiş ve kendisinden sonra gelen *جَيْشَ* kelimesini mef'ûlü bih olarak nasb etmiştir.

*Haset sahibini öldüren bir ateştir. الْحَسَدُ نَارٌ قَائِلَةٌ صَاحِبَهَا*¹⁵³

Bu durumda mevsuf açıktan gelebileceği gibi gizli de olabilir.¹⁵⁴

¹⁴⁹ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, III, 103; İbn Hişâm, *Şerhu Kadri'n-neda*, 272; İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, II, 106; Tacuddin el-İsferayini, *Lubbu'l-elbab fi 'ilmi'l-i'rab*, nşr. Rabiha Çelebi, Anadolu matbaası, İzmir 1994, s. 92; Özdoğan, “Arapça’da İsm-i Fâil ve İşlevleri”, *KSÜ*, s. 78.

¹⁵⁰ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 129; Talu, II, 120; Özdoğan, *agm*, s. 76.

¹⁵¹ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, III, 103; İbn Hişâm, *age*, s. 272.

¹⁵² İbn Ya'îş, *age*, I, 104; İbn Hişâm, *age*, s. 272; Özdoğan, *agm*, s. 79; İbn 'Akîl, *age*, II, 106; eş-Şertüni, *el-Mebadiu'l-'Arabiyye*, IV, 248.

¹⁵³ Abbâs Hasan, *age*, III, 249.

كَمْ مُعَذِّبٍ نَفْسَهُ فِي طَلَبِ الْحُرِّيَّةِ

Özgürlük uğruna ile kendisine işkence eden nice adamlar vardır.

Bu cümlelerin takdiri كَمْ رَجُلٍ مُعَذِّبٍ şeklindedir. Yani ism-i fâil olan مُعَذِّبٍ kelimesi gizli mevsuf olan رَجُلٍ kelimesine itimad edip amel etmiştir.

c. İsm-i Fâilin Zi'l-Hâle İtimâd Etmesi

İsm-i fâilin zi'l-hâle itimad etmesi, kendisinin hal konumunda olması anlamına gelmektedir. Bu durumda ism-i fâil, cümlede fâil ve mef'ûl gibi öğelerden birinin durumunu belirten hâl/durum zarfı olarak bulunur. Bu şekilde gelen ism-i fâil, şimdiki veya gelecek zamandan birine delâlet ediyorsa ma'mûl alır. Örnek:¹⁵⁵

جَانِنِي زَيْدٌ رَاكِبًا فَرَسَهُ. *Zeyd, bana atına binmiş olarak geldi.*

Burada رَاكِبًا hâldir, bu hâlin sahibi ise زَيْدٌ dir. Dolayısıyla رَاكِبًا kelimesi زَيْدٌ e itimâd ederek tahtında müstetir olan (هُوَ) zamirini fâil olarak ref etmiş, فَرَسَهُ kelimesini mef'ûlün bihi olarak nasb etmiştir.¹⁵⁶

أَقْبَلَ عَلَيَّ مُنْهَلًا وَجْهَهُ. *Ali yüzü parıldayarak geldi.*

Bu cümlede, ism-i fâil olan مُنْهَلًا kelimesi, fâilin hâli olarak gelmiş ve وَجْهَهُ kelimesini de fâili şeklinde ref' etmiştir.

d. İsm-i Fâilin Nefy Edatına İtimâd Etmesi

İsm-i fâil, nefy (olumsuzluk) edatlarından biri ile birlikte gelip, şimdiki veya gelecek zamandan birine delâlet ediyorsa ma'mûl alır. Örnek:¹⁵⁷

مَا حَامِدٌ السُّوقَ إِلَّا مَنْ رَجَحَ. *Çarşmayı ancak para kazanan kimse över.*

İsm-i fâil olan حَامِدٌ kelimesi, nefy edatı olan (مَا) dan sonra geldiği için, fiil gibi amel etmiş ve kendisinden sonraki السُّوقَ kelimesini, mef'ûlün bih olarak nasb etmiştir.

¹⁵⁴ Talu, II, 120.

¹⁵⁵ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, III, 104; el-İsferayini, *Lubbu'l-elbab*, s. 92; "Arapça'da İsm-i Fâil ve İşlevleri", *KSÜ*, s. 80.

¹⁵⁶ Özdoğan, *agm*, s. 80.

¹⁵⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Kadri'n-neda*, s. 272; İbn Ya'îş, *age*, III, 103; Özdoğan, *agm*, s. 77.

e. İsm-i Fâilin İstifhâm Edatına İtimâd Etmesi

İsm-i fâil, istifhâm/soru edatlarından biri ile birlikte gelip, şimdiki veya gelecek zamandan birine delâlet ediyorsa ma'mûl alır. Örnek:¹⁵⁸

أَمْ مُنْجِرٌ أَنْتُمْ وَعَدُّكُمْ؟ Sizler, vadinizi yerine getirecek misiniz?

Bu soru cümlesinde ism-i fâil olan مُنْجِرٌ kelimesi, istifham edatı olan hemzeden (أَمْ) sonra geldiği için kendi fiili gibi amel etmiş, أَنْتُمْ zamirini fâil olarak almış, وَعَدُّ kelimesini de mef'ûlün bih olarak nasbetmiştir.

f. İsm-i Fâilin Nida Harfine İtimâd Etmesi

İsm-i fâil, nida/ünlem edatından sonra münada olarak gelip, şimdiki veya gelecek zamandan birine delâlet ediyorsa, ma'mûl alır.¹⁵⁹ Bu özellik, münada çeşitlerinden şibh bi'l-muzaf (muzafa benzeyen) münada olma durumunda ortaya çıkar.¹⁶⁰ Örnek:

يَا بَانِيَا مُسْتَقْبَلًا تَنْبَهُ Ey istikbâlini hazırlayan! Dikkatli ol.

İsm-i fâil olan بَانِيَا kelimesi, nida edatı olan (يَا) 'dan sonra geldiği için fiili gibi amel etmiş, مُسْتَقْبَلًا kelimesini mef'ûlün bih olarak nasbetmiştir.

Nahivcilerin bir kısmı, münada olarak amel eden ism-i fâili mahzûf bir mevsufun sıfatı kabul etmektedir. (يَا شَخْصًا بَانِيَا) gibi.¹⁶¹ Ebu'l-'Atahiyye'nin (ö.211/826) aşağıdaki beytinde de aynı durum söz konusudur.¹⁶²

لِلْوَارِدِينَ الْقُبُورِ مَنْ صَدَرَ	يَا سَاكِنًا بَاطِنَ الْقُبُورِ أَمَا
Kabrin derinliklerinde kalan kişi! Kabre gelenler tekrar çıkabiliyor mu?	

¹⁵⁸ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, III, 103; İbn Hişâm, *Şerhu Kadri'n-neda*, s. 106; İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, II, 107; Özdoğan, "Arapça'da İsm-i Fâil ve İşlevleri", *KSÜ*, s. 77.

¹⁵⁹ Talu, II, 120; Özdoğan, *agm*, s. 81.

¹⁶⁰ 'Abbâs Hasan, *age*, III, 245; eş-Şertüni, *el-Mebadiu'l-'Arabiyye*, IV, 249. Şibh muzaf, anlam olarak muzafa benzese de şekil olarak farklıdır. Şibh muzaf genellikle ism-i fail gibi sıfat fiillerle yapılır.

¹⁶¹ Talu, II, 120.

¹⁶² Ebu'l-'Atahiyye, *Divan*, nşr. Mecid Tarid, Daru'l-Kutubi'l-'Arabi, Beyrut 1995, s. 146.

6.3. Fâilini Ref' Etmesi:

İsm-i fâilin, fâilini ref' etmesi nahiv âlimleri arasında ihtilafli olan konulardandır. Âlimlerden İbn-i Hişâm, (ö.761/1360) “*ism-i fâilin zahirdeki fâilini ref' etmesi için uygun şartların mevcut olması gerekir*” demiştir. Herhangi bir şart yerine gelmeden ism-i fâilin ref' etmesinde İbn-i Hişâm takdir yöntemine giderek, “*mukadder olana itimâd, melfûz olana itimâd gibidir*” demiştir.¹⁶³

مُهَيِّنُ زَيْدٍ عَمْرًا أَمْ مُكْرِمُهُ؟
Zeyd, Amr'ı rezil eden midir, yoksa ona ikram eden mi?

Bu cümle مُهَيِّنُ أ takdirindedir. Burada ism-i fâil, gizli olan istifham hemzesine itimâd etmiştir.

İbn 'Uşfûr ise bu konuyla ilgili olarak, “*ism-i fâilin amel etmesi için zikredilen şeyler üzerine itimâd etme şartı, mef'ûlün bihini nasbetmek içindir, yoksa fâilini ref' etmek için herhangi bir şarta ihtiyaç yoktur*” demiştir.¹⁶⁴

İmam-ı Suyûti ise bu konuda tamamen farklı bir yol izler. Ona göre ism-i fâil zahirdeki fâilini ancak itimâd şartıyla ref' eder. İsm-i fâilin, fâilini ref' etmesindeki itimâdı da mâzî üzere olmalıdır. Mâzî üzere delâleti olan ism-i fâil, mef'ûlün bihinde âmil olamaz; ancak fâilini kesinlikle ref' eder. Örnek:¹⁶⁵

مَرَرْتُ بِرَجُلٍ قَائِمٍ أَبُوهُ.
Babası ayakta olan adama uğradım.

İsm-i fâilin zamir olan fâilini ref' etmesi de ihtilafli bir meseledir. İbn Uşfur; ism-i fâilin zamir olan fâilini ref' etmesi yönünde görüş bildirirken, İbn Tahir; mâzî manasında olduğu zaman fâilini ref' edemeyeceği kanaatindedir. Abbas Hasan ise ism-i fâilin, fâilini ister gizli zamir olsun, ister açıktan gelen zamir olsun şartsız ref' edeceği görüşünde olup, gizli zamirle kastedilenin ğaib zamiri olduğunu beyan eder.¹⁶⁶

Buraya kadar zikredilen görüşlerden anlaşılıyor ki ism-i fâilin, fâili ister zamir olsun, ister zahir/açık isim olsun, nahiv ekolleri arasında ihtilaf arzeden bir konudur. Sonuç olarak, ism-i fâilin, fâilini ref' etmesi caizdir.

¹⁶³ İbn Hişâm, *Şerhu Kadri'n-neda*, s. 107; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik ila Elfiyyeti'bni Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, el-Mektebetu'l 'Asriyye, Beyrut tsz., II, 249.

¹⁶⁴ el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî*, II, 341.

¹⁶⁵ es-Suyuti, *Hem'u'l-Hevâmi* II, 84.

¹⁶⁶ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 247; 'Azîz Muhammed, *İsmü'l-fâil fil- Kur'âni'l Kerîm*, s. 44.

6.4. Mef'ûlünü Nasbetmesi:

Basra ekolüne göre ism-i fâil kendisinde bulunması gereken itimad şartlarından biriyle mef'ûlü bihinde amel eder. Yalnız şu bilinmelidir ki; İsm-i fâil tenvinli olursa, harf-i tarifli olmadığı gibi muzafı olamaz. Eğer ism-i fâil muzaf olur veya harf-i tarifli olursa tenvin düşer. İsm-i fâilin tenvinli ve yahut harf-i tarifli olması amelinde de etkili olan özelliklerdendir.

Basra dil ekolünün ism-i fâilde itimâdı neden şart koştuğunu incelediğimizde şu bilgilere ulaşıyoruz:

Amel, yani âmil olmak, daha çok fiillere özel bir durumdur. Fiiller herhangi bir şeye gereksinim duymadan amel ederler. İsm-i fâil ise amel edebilmesi için fiil derecesine ulaşması gerekmektedir. İsm-i fâil itimad şartlarıyla salt isim olmaktan çıkıp fiile benzemektedir. İşte bu sebeple Basralı dilciler itimâdı şart koşmuşlardır.¹⁶⁷

İbn-i Ya'îş konuyu şu şekilde açıklığa kavuşturmuştur: “ *İrab daha çok isimlere has bir durum olduğu gibi, amel de fiillere mahsus bir özelliktir. Yine bilinmelidir ki, muzârî fiil irab almakta ism-i fâil üzere hamledildiği gibi, ism-i fâil de âmil olmakta muzârî fiil üzere hamledilir.* ”¹⁶⁸ Bu böylece bilindikten sonra şu da bir hakikattir ki, fer'iler asıl derecesinde olamazlar. İsm-i fâiller de fer'idirler. Onun için fiile göre amel yönünden zayıftırlar. İşte bu zayıflıkla amel edebilmesi için mübtedâ, mevsuf, zü'l-hâl, istifham veya nefy edatlarından birine itimâd etmesi gerekmektedir.¹⁶⁹

İbn-i Malik itimâdı şu sözleriyle özetlemiştir.¹⁷⁰

وَوَلِيَّ اسْتِفْهَامًا، أَوْ حَرْفَ نِدَا * * أَوْ نَفْيًا أَوْ جَا صِفَةً، أَوْ مُسْنَدًا

وَقَدْ يَكُونُ نَعْتًا مَحْدُوفٍ عُرْفٍ * * فَيَسْتَحِقُّ الْعَمَلَ الَّذِي وَصِفُ

¹⁶⁷ 'Azîz Muhammed, *İsmü 'l-fâil fil- Kur'âni'l Kerîm*, s. 36.

¹⁶⁸ İbn-i Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, VI, 79

¹⁶⁹ 'Azîz Muhammed, *age*, s. 37.

¹⁷⁰ İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, III, 72

İsm-i fâil istifhamı, nidâ harfini veya nefi edatını takip eder, (bunlardan sonra gelir) sıfat veya müsned (mübtedaya haber olur) olarak gelir. Bilinmelidir ki bazen mahzûf bir mevsufa sıfat olur. İşte bu özelliklere sahip olunca amel etmeye hak kazanır.

İsm-i fâilin amel şartlarını, sebeplerini ve bu konudaki ihtilafları zikrettikten sonra kısaca ism-i fâilin zamana delâletine değinmek yerinde olacaktır. Genel olarak ism-i fâilin, izafetle (muzâf olarak) kullanılışında geçmiş zaman izâfetsiz (tenvinli) kullanılışında ise gelecek zaman ifade ettiği bilinir. Geçmişte yaşandığı rivayet edilen şu olay da, bu konuyla ilgili bize ışık tutmaktadır: el-Kisâ'î (ö.189/805)'den duyan bir zattan naklen el-Merzubânî'nin anlattığına göre el-Kisâ'î şöyle demektedir: "Kadı Ebû Yûsuf ile birlikte Harun Reşîd'in huzurunda bulunuyorduk. Bu sırada Ebû Yûsuf nahiv nedir? Diyerek onu küçümsemeye başladı. Nahvin üstünlüğünü göstermek için ona şöyle dedim: Bir adam diğere: أَنَا قَاتِلٌ غُلَامِكَ dese, öbürü de ona: أَنَا قَاتِلٌ غُلَامِكَ diye karşılık verse, bunlar hakkında ne dersin? Hangisini cezalandırırdın? Ebû Yûsuf: Her ikisini de cezalandırırdım, diye cevap verince, Harun Reşîd: Hata ettin, dedi. Ebû Yûsuf'un Arapça bilgisi iyi idi. Bundan dolayı utanarak, bu nasıl olur? diye sordu. Harun Reşîd şu karşılığı verdi: "Çocuğu öldürmesi sebebiyle cezalandırılacak olan, izafetle, yani أَنَا قَاتِلٌ غُلَامِكَ diyendir. Çünkü o mâzî fiil (anlamında) dır. أَنَا قَاتِلٌ غُلَامِكَ diyene gelince, o cezalandırılmaz. Çünkü bu ise müstakbel/gelecek zaman manasındadır. Henüz daha gerçekleşmemiştir. Nitekim Yüce Allah:

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ

Allah'ın dilemesine bağlamadıkça (inşallah demedikçe) hiçbir şey için "Bunu yarın yapacağım" deme¹⁷¹ buyurmuştur. Şayet tenvinli kullanım "müstakbel manası ifade etmeseydi, " غَدًا yarın" ifadesini kullanmak câiz olmazdı".¹⁷²

6.5. İsm-i Fâilde İzafet

İsmi fâilin fâiline muzaf olması şöyledir:

a. Fâilinden zamir hazfedilir.

¹⁷¹ Kehf,18/23-24.

¹⁷² Yakut el-Hamevi, *Mu'cemu'l-Udeba*, nşr. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut tsz., XIII, 177; es-Suyuti, *el-Eşbah ve'n-nezâir*, nşr. Abdu'l-âl Sâlim Mükerrrem, Beyrut 1406/1985, III, 223; Özbalkıç, "Arap Dilinde Zaman Açısından Fiiller", *DEÜ*, s. 23.

b. Kendisinden tenvin kaldırılır.

إِنَّ اللَّهَ بِأَلْعِ أَمْرِهِ¹⁷³ *Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir.*

İsm-i fâil birden fazla mef'ûlün bih alıyorsa birinciye muzaf olması veya olmaması caizdir.

أَنَا ظَانُّ الْجَوِّ مُعْتَدِلًا *Havanın ılıman olduğunu sanıyorum.*

Bu cümlede الْجَوِّ ve مُعْتَدِلًا kelimeleri, ظَانُّ ism-i fâilinin mef'ûlü konumundadırlar. Bununla beraber ism-i fâil birinci mef'ûlüne muzâf olmuştur.

İsmi fâilin tesniye ve cemi sıygaları da müfredleri gibi amel eder. Fakat izafet hâlinde, tesniye ve cemi nunları düşer.¹⁷⁴

قَالُوا إِنَّا مُهْلِكُوا أَهْلَ هَذِهِ الْقَرْيَةِ إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمِينَ

*Dediler ki: Biz bu memleket halkını helâk edeceğiz. Çünkü oranın halkı zalim kimselerdir.*¹⁷⁵

İsm-i fâil, muzâf olarak kullanıldığında çeşitli durum ve şartlara göre geçmiş, gelecek ve yahut geniş zaman ifade edebilir.

a. Geçmiş Zaman İfade Etmesi

İsm-i fâil, muzâf olarak yer aldığı durumlarda şimdiki zaman ve gelecek zaman ifade etmesinin yanında, en çok geçmiş zaman manası ifade eder. Buna şu âyeti örnek verebiliriz:

وَأَنْ لَا تَعْلُوا عَلَى اللَّهِ إِنِّي آتِيكُمْ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ

*Allah'a karşı üstün gelmeğe kalkışmayın; doğrusu ben size apaçık bir delil getirdim.*¹⁷⁶

Burada “آتِيكُمْ” ifadesi “آت” ism-i fâili ile “كُمْ” zamirinden oluşmaktadır. Yani birincisi ikincisine muzâf olarak gelmiştir. Olmuş bitmiş bir işten bahsettiği için geçmiş zaman ifade etmektedir.

¹⁷³ Talak, 65/3.

¹⁷⁴ Talu, II, 121-122.

¹⁷⁵ Ankebut, 29/31.

¹⁷⁶ Duhan, 44/18.

Mef'ûlün bih alması gerekli olan ism-i fâil, mâzî manasında ise mef'ûlün bihini nasbedemediğinden mef'ûlüne izafeti, izafet-i maneviyye ile vacip olur. (أَنَا قَاتِلٌ سَلِيمٍ) yani (أَنَا قَتَلْتُهُ) gibi.¹⁷⁷

Mâzî manasında olan ve mef'ûlüne muzaf bulunan ism-i fâilden sonra diğer bir mef'ûl daha bulunursa onun âmili ism-i fâil değil mukadder bir fiildir.

الْمُدْرَسُ مُعْطِي تَلْمِيذٍ كِتَابًا أَمْسٍ

Yukarıdaki cümlenin takdiri şu şekildedir.¹⁷⁸

الْمُدْرَسُ مُعْطِي تَلْمِيذٍ، مَا أَعْطَاهُ؟ أَعْطَاهُ كِتَابًا أَمْسٍ

Sıbeveyhi ism-i fâilin, aynı anda hem muzâf ve hem de elif lâm'lı olarak kullanılışında, geçmiş zaman ifade ettiğini belirterek; زَيْدٌ أَنْتَ الضَّارِبُ Sen Zeyd'i dövensin (yani dövmüş olansın) örneğini verir.¹⁷⁹

b. Gelecek Zaman İfade Etmesi

Sıbeveyhi, lâfzî izâfet şeklinde marifeye muzaf olduğu hâlde marifelik kazanmadığından nekreye sıfat olabilen ism-i fâillerin tenvinli hükmünde gelecek zaman ya da şimdiki zaman ifade edebileceğini söyleyerek şu ayeti örnek verir.¹⁸⁰

*Bu, bize yağmur yağdıracak ufukta beliren bir buluttur*¹⁸¹ قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا

el-Ukberi de (ö. 616/1219), إِنِّي مُنَوِّفِيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ, "Ey Kâ! Seni vefat ettireceğim, seni nezdime yükselteceğim..."¹⁸² âyetinde aynı hususa işaret ederek her iki ism-i fâilin de izafetle marifelik kazanmadıklarından gelecek zaman ifade ettiklerini kaydetmektedir.¹⁸³

¹⁷⁷ Talu, II, 121.

¹⁷⁸ Talu, II, 122.

¹⁷⁹ Sıbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 131.

¹⁸⁰ Sıbeveyhi, *age*, I, 425.

¹⁸¹ Ahkaf, 46/24.

¹⁸² Ali imran, 3/55.

¹⁸³ Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdillâh el-Ukberî el-Ezecî el-Bağdâdî, *İmla-u ma menne bihi'r-rahman*, Mısır 1961, I, 136.

c. Geniş Zaman İfade Etmesi

وَمَا أَنْتَ بِهَادِي الْعُمَىٰ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ

*Körleri sapıklıklarından vazgeçirip doğru yola döndüremezsın.*¹⁸⁴

Bu örnekte de görüldüğü gibi ism-i fâilin zamanı, geniş zamandır. Çünkü her hangi bir zaman sınırlaması yoktur. Bu geniş zamana burada süreklilik adını vermek de mümkündür.

6.6. İsm-i Fâilde Tenvin

Tabi'dir ki, ism-i fâil aynı zamanda tenvinli olarak da kullanılır. Bu tarz kullanımda, ileride açıklanacağı üzere, daha çok gelecek zaman mânâsı ağırlık kazanır. Nitekim Sibeveyhi, ism-i fâilin muzârî manasında kullanılmasını tenvinli olarak kullanımla bağlantılı olarak görmektedir. Muzârî gibi ism-i fâilin de gelecek zamana ve şimdiki zamana ait durumlarına şu örnekleri vermektedir. *Bu, yarın Zeyd'i dövecek olan kimsedir;* ifadesi anlam ve amel olarak *Bu, yarın Zeyd'i dövecek* ifadesi gibidir. Vukûu anında, henüz bitmemiş bir eylemden söz edilince, bu da bir önceki örnek gibidir. Yani iki cümle eşdeğer kabul edilir.¹⁸⁵

Sibeveyhi, ism-i fâilin gelecek zaman anlamında kullanımına işaret ederken de ism-i fâilin ancak nekre olarak muzârî manâsında kullanılabileceğini belirtmektedir.¹⁸⁶

el-Müberred de (ö.285/689) aynı konuyu şöyle açıklamaktadır: *زَيْدٌ يَأْكُلُ* denilince, bu "yeme hâlinde bulunmayı" yani şimdiki zaman ve "gelecekte yemeyi" ifade eder. Nitekim *زَيْدٌ أَكَلَ* denilince de, "yeme hâlinde bulunmayı" ifade etmekle şimdiki zamanı gösterdiği gibi, geleceği ifade eden ilave kelimeler getirmekle de *زَيْدٌ غَدًا* *زَيْدٌ* *أَكَلَ* *Zeyd yarın yiyecek* şeklinde gelecek zaman ifade edeceğini anlatır.¹⁸⁷

İşte bu sebeple âlimlerin çoğuna göre,

وَكَلْبُهُمْ بِأَسِيطٍ ذِرَاعِيهِ بِالْوَصِيدِ

¹⁸⁴ Naml, 27/81.

¹⁸⁵ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, I, 82

¹⁸⁶ Sibeveyhi, *age*, I, 131.

¹⁸⁷ el-Müberred, *el-Muktedab*, II, 2.

*Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmakta idi*¹⁸⁸ âyetinde yer alan **بَاسِطٌ** ism-i fâilinin tenvinli olduğu için **يَبْسُطُ** manasında olduğu kaydedilmektedir.¹⁸⁹ Bununla beraber, buradaki şimdiki zamanı, “şimdiki zamanın hikâyesi” şeklinde değerlendirenler de bulunmaktadır.¹⁹⁰

Aşağıda ki ayet-i kerimleri de şimdiki zaman ve gelecek zaman ifade eden ism-i fâiller kapsamında değerlendirmek mümkündür.

وَإِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ

*Ben şimdi onlara bir hediye göndereyim de, bakayım elçiler ne gibi bir sonuç ile dönecekler;*¹⁹¹ ayetinde **مُرْسِلَةٌ** ile **نَظِرَةٌ** ism-i fâillerin sözün gelişinden anlaşıldığı üzere şimdiki zaman ifade ettikleri söylenebilir.

فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا

*Ey Muhammed! Bu söze inanmayanların ardından üzülerken neredeyse kendini mahvedeceksin.*¹⁹² Burada tenvinli olarak kullanılan **بَاخِعٌ** ismi fâilin gelecek zaman ifade ettiği açıkça görülmektedir.

7. BASRA VE KÛFE EKOLLERİ ARASINDAKİ İTTİFAK VE İHTİLAFLAR

Basra ve Kûfe dil ekolleri arasında hemen her konuda olduğu gibi İsm-i fâilin hükümlerinde de birtakım ittifak ve ihtilaflar mevcuttur. Hatta öyle ki, aynı ekolden birbirleri ile ayrıştıkları veya bir kişinin diğer ekolle ittifak ettiği hükümler mevcuttur. Bunları maddeler hâlinde sırasıyla işleyelim:

7.1. İki Ekolün İttifak Ettiği Hususlar

a. Eğer cümlede fâil ve yahut mef'ûl varsa ism-i fâil fiil gibi amel ederek fâilini ref' eder ve mef'ûlünü nasb eder.

b. İsm-i fâil her ne kadar mâzîye de delâlet etse ister zahir olsun, ister müstetir olsun fâilini ref' eder.¹⁹³

¹⁸⁸ Kehf, 18/18.

¹⁸⁹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, s. 271.

¹⁹⁰ İbn Hişâm, *age*, s. 271.

¹⁹¹ Neml, 27/35.

¹⁹² Kehf, 18/6.

c. Harf-i tarifli olan ism-i fâil mâzî, hâl ve istikbâlde mutlak olarak amel eder.

7.2. İki Ekolün Kendi İçlerinde Ve Birbirleriyle Olan İttifakları

a. Basra ekolüne mensub el-Ahfeş Kûfe ile ism-i fâilin itimâd şartı olmaksızın amel etmesinde ittifak etmişlerdir.

b. Kûfe ekolünden el-Ferra, Basra ile ism-i fâilin musağğar olarak amel edememesinde ittifak etmişlerdir.¹⁹⁴

c. Kûfe ekolünden Ebu Ca'fer en-Nehhas Basra ile ism-i fâilin musağğar olarak amel edememesinde ittifak etmişlerdir.¹⁹⁵

7.3. İki Ekolün İhtilaf Ettiği Hususlar

a. Basra ekolü ism-i fâili, *ism-i fâil* diye isimlendirirken Kûfeli âlimler (daha ziyade el-Ferra) ise *dâimî fîl* diye adlandırırılar.¹⁹⁶

b. Basra ekolüne göre ism-i fâil harekeli ve sükunlu durumlarda muzârî fiile benzediği ve kendisinde fiil potansiyeli olduğu için amel eder.¹⁹⁷ Kûfe ekolüne göre ise zaten fiil olduğu için amel eder.

c. Basra ekolü ism-i fâilin amel etmesi için itimâd şartı getirmiştir. Zira itimâd, ism-i fâili, fiile yaklaştırıp isim olmaktan uzaklaştırır. Kûfe ekolüne göre ise zaten fiil olduğu için böyle bir şartla fiile benzemesine gerek yoktur.

d. Basra ekolü ism-i fâilin musağğar ve mevsuf olmamasını, aksi takdirde fiile benzemekten uzaklaşacağını iddia ederler.¹⁹⁸ Fakat Kûfe ekolü ise, (özellikle el-Kisâ'î) ism-i fâilin musağğar ve mevsuf olarak da amel edebileceğini ifade ederler.

e. Basra ekolü alimleri; *ism-i fâilin amel edebilmesi için hâl veya istikbâle delâlet etmesi gerekir; çünkü müşâbeheti olduğu muzârî fiil de hâl veya istikbâle delâlet*

¹⁹³ Fâdîl es-Saki, *İsm-i fâil beyne'l-ismiyye ve'l-fi'liyye*, Mecmau'l-İraki, 1970, s. 97.

¹⁹⁴ es-Suyuti, *Hem'u'l-hevâmi*, II, 96.

¹⁹⁵ es-Suyuti, *age*, II, 96.

¹⁹⁶ el-Ferra, *Meani'l-Kur'an*, II, 79.

¹⁹⁷ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşeri*, III, 71.

¹⁹⁸ el-Esterâbâdi, *Şerhu'l-Kâfiye fi'n-nahv*, II, 203.

eder,¹⁹⁹ demişlerdir. Lâkin Kûfe ekolüne göre (özellikle el-Kisâ'î) ism-i fâil, mâzîye delâlet ederek de amel edebilir.

7.4. İki Ekolün Kendi İçlerinde Ve Birbirleriyle Olan İhtilafları

a. Kûfe ekolünden Ebu Ca'fer en-Nehhas ve el-Ferra, ism-i fâilin musağğar olarak amel edip etmemesinde fikir ayrılığına düşmüşlerdir.²⁰⁰

b. Ebu'l Hasen el-Ahfeş, ism-i fâilin itimâd şartı olmadan amel edebileceğini ifade ederek mensub olduğu Basra ekolüne muhâlefet etmiştir.

c. Yine Ebu'l Hasen el-Ahfeş, ism-i fâilin mutlak olarak harf-i tarifile ameli konusunda kendi ekolüne muhâlefet etmiştir.²⁰¹

d. Yine Mâzîni'de, Ebu'l Hasen el-Ahfeş gibi ism-i fâilin mutlak olarak harf-i tarifile ameli konusunda kendi ekolüne muhâlefet etmiştir. Ona göre ism-i fâilden sonra gelen mansub kelime mukadder/gizli bir fiil ile nasbolunmuştur.²⁰²

8. İSM-İ FÂİL VE SIFAT-I MÜŞEBBEHE

İsm-i fâilin sıfat-ı müşebbehe ile olan benzerliğini ve farklılığını tüm yönleriyle ortaya koyacağımızı yukarıda ifade etmiştik. Sıfat-ı müşebbehe, insanlara ait bazı özellik ve kusurların bir kişi ya da bir şeyde sabit olduğunu ifade eden ve sülasi lâzım fiillerden muhtelif vezinlerde gelen sıfat türü kelimelerdir. Ekseriyetle belirli vezinlerde gelirken bir kısmı da, dilde kullanımlarına göre değişik kalıplarda gelir.²⁰³

8.1. Ortak Yönleri

İsm-i fâil ile Sıfat-ı müşebbehe bir iş (hades)e ve fâiline delâlet etmede, her ikisinin de müzekker, müennes, tesniye ve cemi' sıygalarının gelmesinde ve harf-i tarif olmadığında her ikisinin de itimat şartlarına ihtiyaç duymalarında ortaklıklar.²⁰⁴ Sıfat-ı müşebbehe, ism-i fâil ile arasında benzerliklerden dolayı bu ismi almıştır. Şöyle ki;

¹⁹⁹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, II, 248.

²⁰⁰ es-Suyuti *Hem'u'l-hevâmi*, II, 296.

²⁰¹ el-Esterâbâdi, *Şerhu'l-Kâfiye fi'n-nahv*, II, 202.

²⁰² el-Esterâbâdi, *age*, II, 202.

²⁰³ Abbas Hasan. *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 181; Kılıç, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, s. 204.

²⁰⁴ el-Ezherî *et-Tasrîh*, III, 240.

Arapça kaynaklarda sıfat-ı müşebbehenin açılımını "الصِّفَةُ الْمُشَبَّهَةُ بِاسْمِ الْفَاعِلِ" (ismi fâile benzeyen sıfat) şeklindedir. Açılımından da anlaşıldığı gibi sıfat-ı müşebbehe ism-i fâilin kapsamı içinde ele alınan sıfatlardır. İsm-i fâil, muzârî fiile benzediği için sıfat olarak etki bakımından en kuvvetli durumdadır. Sıfat-ı müşebbehe de fiile benzeyen ism-i fâile benzediği için etkisi üçüncü derecededir.²⁰⁵ Sibeveyhi, sıfat-ı müşebbehe için bu geniş ismi kullanır ve onun ism-i fâil gibi, muzârî fiile benzerliğiyle değil, ism-i fâile benzerliğiyle ön plana çıktığını ve ma'mûl aldığını ifade eder.²⁰⁶ İsm-i fâil ile sıfat-ı müşebbehe arasındaki benzerlikler şunlardır:

8.1.1. Vasıflanabilen Müştak Olmak:

İsm-i fâil, kendisiyle bir şey nitelemenin mümkün olduğu türemiş isimdir. Sıfat-ı müşebbehe de bu özelliği taşıyan bir isimdir. Ancak sıfat-ı müşebbehenin müştak olmadığı da vakidir. O zaman aslî sıfat olmayıp ism-i fâile benzemez.²⁰⁷

İsm-i fâilin sıfat olarak kullanımına örnek:

جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ

*Şiddetli bir fırtına gelip çatar ve her taraftan dalgalar onlara hücum eder*²⁰⁸

Bu âyette ism-i fâil olan "عَاصِفٌ" kelimesi, "عَصَفَ يَعْصِفُ"²⁰⁹ fiilinden müştak olup "رِيحٌ" kelimesi için sıfat olmuştur.

Sıfat-ı müşebbehenin sıfat olarak kullanımına örnek:

وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا

*Gecenin bir kısmında O'na secde et; geceleyn de O'nu uzun uzadıya tesbih et.*²¹⁰

Bu âyette, sıfat-ı müşebbehe olan "طَوِيلًا" kelimesi, "طَالَ يَطُولُ"²¹¹ fiilinden türemiş ve "لَيْلًا" kelimesi için sıfat olmuştur.

²⁰⁵ İbn Ebu'l-Rebi'el-İşbili 'Ubeydullah b. Ahmed b. 'Ubeydullah el-Kuraşî, *el-Basû' fi Şerhi Cümeli'z-Zeccâcî*, thk. 'Iyyâd b. 'İdu's-Seb'âtî, I-II, Beyrut 1986.

²⁰⁶ Sibeveyhi. *el-Kitâb*, I, 194.

²⁰⁷ İbnü's-Serrâc, *el-'Usûl fi'n-nahv*, I, 153; 'Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfî*, III, 300.

²⁰⁸ Yûnus, 10/22.

²⁰⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, (عصف md.) IX, 247-248.

²¹⁰ İnsan, 76/26.

8.1.2. Sıfat ile Vasıflanan Zât(mevsûf)'a Delâlet Etmek:

İsm-i fâilin vasıflanan zâta delâlet ettiğine örnek:

وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ

*Mü'minlerden bir grup ise bu konuda kesinlikle isteksizlerdi.*²¹²

Bu âyette de ism-i fâil olan “كَارِهُونَ” kelimesi, zât olan “المؤمنين” kelimesine delâlet etmiştir yani onları vasıflamıştır.

Sıfat-ı müşebbehenin vasıflanan zâta delâlet ettiğine örnek:

إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ²¹³ Şüphesiz Allah kuvvetlidir, azabı çetin olandır.

Bu âyette, sıfat-ı müşebbehe olan “قَوِيٌّ” kelimesi, zât olan “اللَّهُ” kelimesine delâlet etmiştir yani onları vasıflamıştır.

8.1.3. Tesniye, Cemi‘, Müzekker, Müennes Olmak ve Harf-i Tarifli Gelmek

İsm-i fâil ve sıfat-ı müşebbehenin tesniye, cemi, müzekker, müennes ve Harf-i tarifli kullanımına örnekleri şöyledir²¹⁴:

İsm-i fâilin cemi ve harf-i tarifli kullanımına örnek;

النَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْأَمْرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

*(Bu alış verişi yapanlar), tevbe edenler, ibadet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar, rükû edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın sınırlarını koruyanlardır. O müminleri müjdele!*²¹⁵

Sıfat-ı müşebbehenin cemi' ve harf-i tarifli kullanımına örnek;

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَا هُمْ عَنْ قِبَلَتِهِمْ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا

²¹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l- 'Arab*, (طول md.) XI, 410.

²¹² Enfâl, 8/5.

²¹³ Enfâl, 8/52.

²¹⁴ İbnü's- Serrâc, *el- 'Usûl fi'n-nahv*, I,136; ‘Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 301.

²¹⁵ Tevbe, 9/112.

İnsanlardan bir kısım beyinsizler: Yönelmekte oldukları kiblelerinden onları çeviren nedir? diyecekler.²¹⁶

“السَّفَهَاءُ” kelimesi “فَعِيلٌ” vezninde sıfat-ı müşebbehedir. Cemi’ ve harf-i tarifli kullanımına örnektir.

İsm-i fâilin müzekker ve müennes olarak kullanımına örnek;

فَقَوْلَىٰ بِرُكْنِهِ وَقَالَ سَاجِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ

O ise kuvvetine güvenerek yüz çevirdi ve “Bu bir büyücü veya delidir” dedi.²¹⁷

“سَاجِرٌ” kelimesi müzekkerdir.

لَيْسَ لَوْفَعَتِهَا كَاذِبَةٌ

(Kiyâmet) koptuğu zaman, onun kopuşunu yalanlayacak kimse olmayacaktır.²¹⁸

“كََاذِبَةٌ” kelimesi ism-i fâil olup müennestir.

Sıfat-ı müşebbehinin müzekker ve müennes olarak kullanımına örnek:

وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا ²¹⁹ Mûsâ, Allah katında itibarlı bir kimse idi.

“وَجِيهًا” kelimesi, “فَعِيلٌ” vezninde sıfat-ı müşebbehe olup müzekkerdir.

O’nu siyah balçıklı bir su gözesinde batar (gibi) buldu.²²⁰ وَجَدَهَا تَعْرُبُ فِي عَيْنِ حَمِيَّةٍ

“حَمِيَّةٍ” kelimesi, “فَعِيلٌ” vezninde sıfat-ı müşebbehe olup müennestir.

8.1.4. Lâzım Fiilden Türemek:

İsm-i fâil, hem lâzım fiilden, hemde müte‘addî fiilden türer. Sıfat-ı müşebbehe ise, müteaddî fiilden türemez. Lâzım fiilden türemesi yönüyle İsm-i fâile benzemiştir.²²¹

İsm-i fâilin lâzım fiilden türediğine örnek;

سَوَاءَ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ

²¹⁶ Bakara, 2/142.

²¹⁷ Zâriyât, 79/39.

²¹⁸ Vâkı’â, 56/2.

²¹⁹ Ahzâb, 33/69.

²²⁰ Kehf, 18/86.

²²¹ İbn Hişâm, Evdahu’l-mesâlik, III, 219.

*Onları doğru yola çağırırsanız size uymazlar. Onları çağırırsanız da, sussanız da sizin için birdir (sonuç alamazsınız).*²²²

Bu âyette ism-i fâil lâzım fiilden türemiştir.

Sıfat-ı müşebbehenin lâzım fiilden türediğine örnek;

*Kullarımdan şükredenler pek azdır.*²²³ وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ

Bu âyette sıfat-ı müşebbehe olan “قَلِيلٌ” kelimesi, “فَعِيلٌ” veznindedir ve lâzım fiilden türemiştir.

8.1.5. Hareke ve Sükûnda Muzârî Fiile Benzemek:

İsm-i fâil, harekeleli ve sakin harfleriyle muzârî fiile benzer. Yani ism-i fâil olan “فَاعِلٌ” vezni, “يَفْعَلُ” olan muzârîye benzer. Şöyle ki; İsm-i fâilin ilk harfi harekeli, muzârînin de ilk harfi harekeli, her ikisinin de ikinci harfi sâkin, her ikisinin de üçüncü ve dördüncü harfi harekeli olması yönüyle benzer. Bu hususta nahiv âlimlerinin görüşleri aynıdır. Sıfat-ı müşebbehe de ism-i fâile “طَاهِرِ الْقَلْبِ” gibi vezinlerde benzer.²²⁴

*Şüphesiz Rabbin, bağışlaması çok geniş olandır.*²²⁵ إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ

Bu âyette sıfat-ı müşebbehe olan “وَاسِعٌ” kelimesi, ism-i fâil vezninde gelmiştir.

Sıfat-ı müşebbehe aslında sülâsî lâzım fiilin masdarından müştak olduğu için, müştak olduğu fiil gibi fâilini ref’ etmesi ve mef’ûlun bihini nasb etmemesi gerekirdi. Ancak bu kurala ters olarak gelmiş ve bir mef’ûl alabilen ism-i fâile benzemiş ve ism-i fâil gibi fâilini ref’ ve bazen ma’mûlünü (mef’ûlün bihini) nasb etmiştir. Nasb ettiği ma’mûl sadece mef’ûlu bih olabilir, ancak mefu’lu bih diye isimlendirilmez, “الشَّبِيه

²²² A ‘râf, 7/193.

²²³ Sebe’, 34/13.

²²⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, s. 270; ‘Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-vâfî*, III, 308.

²²⁵ Necm, 53/32.

”بالمفعول به” mef’ûlü bihe benzeyen mef’ûl diye söylenir. Çünkü sıfat-ı müşebbehenin fiili mef’ûlu bihi nasb etmeyen lâzım fiildir.²²⁶

8.2. Farklı Yönleri

Nahiv âlimleri, her ne kadar sıfat-ı müşebbehe, ism-i fâile bazı yönlerden benzese de, aralarında farklılık olan yönlerin olduğu hususunda görüş birliği içindedirler. İsm-i fâil ile sıfat-ı müşebbehe arasında birtakım farklılıklar da vardır.²²⁷

8.2.1. Sıfat-ı Müşebbehe Lâzım Fiilden Türer:

Sıfat-ı müşebbehenin ya hakikî lâzım fiilden sıygası gelir.

قَالَتْ يَا وَيْلَتَا أَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا

Karısı, “Vay başıma gelenler! Ben bir kocakarı ve bu kocam da bir ihtiyar iken çocuk mu doğuracağım?”²²⁸

Veya lâzım fiil hükmünde olan müte‘addî fiilden müştak olur.²²⁹

وَمَا أَنْتَ بِهَادِي الْعُمِّي عَنْ ضَلَالَتِهِمْ

Körleri sapıklıklarından vazgeçirip doğru yola getiremezsin.²³⁰

Sıfat-ı müşebbehenin hakiki lâzım fiilden türediğine örnek:

كَرِيمٌ: <i>Cömert olan</i>	جَمِيلٌ: <i>Güzel olan</i>	حَسَنٌ: <i>Güzel olan</i>
-----------------------------	----------------------------	---------------------------

Sıfat-ı müşebbehenin hükmen lâzım fiilden türediğine örnek:

عَالِي الرَّأْسِ: <i>Kendinden emin</i>	فَارِغُ الْقَامَةِ: <i>Uzun boylu</i>
---	---------------------------------------

İsm-i fâil vezninde olan bir sıfattan, sübût ve istimrâr manası kastedilip, izâfetle geldiği zaman, o kelime lâzım fiil hükmünde olur. Örneğimizdeki “فَارِغُ” ve “عَالِي”

²²⁶ ‘Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-vâfî*, III, 294; Eymen Emîn, ‘Abdulganî, *Mevsû‘at’ü-Şâmîle fi’n-nahv ve’s-Sarf*, Dâru’l- Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut 2012, II, 78.

²²⁷ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ven-nezâir*, II, 201; Ya‘kûb, İmîl Bedî‘, *el-Mu‘cemu’l-Mufasssal fî ilmi’s-sarf*, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1. baskı, Beyrut 1993, s. 289-294; ‘Abbas Hasan, *age*, III, 306.

²²⁸ Hud, 11/72.

²²⁹ ‘Abbas Hasan, *age*, III, 306.

²³⁰ Neml, 27/81.

kelimeleri müteaddî fiilden müştaktır, ancak bu sıfatlardan sübût manası kastedildiği için hükmen lâzım fiildir.²³¹

Aralarındaki farka gelince; ism-i fâil, hem lâzım fiilden hem de müteaddî fiilden müştak olabilir. Örnek: *قَائِمٌ، مُسْتَكْبِرٌ وَمُسْتَخْرَجٌ* gibi. Sıfat-ı müşebbehe ise sadece lâzım fiilden gelir. Örnek: *جَمِيلٌ وَحَسَنٌ* gibi.²³²

8.2.2. İsm-i Fâil Üç Zamandan Birine Delâlet Eder:

İsm-i fâil üç zamana (geçmiş, hâl ve gelecek) delâlet eder.²³³ İsm-i fâilin geçmiş zamana delâlet ettiğine örnek;

إِنَّ هَؤُلَاءِ مُتَّبَرِّ مَا هُمْ فِيهِ وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

*Böylece hak yerini buldu ve onların yapmış oldukları şeylerin hepsi boşa çıktı.*²³⁴

Nahiv âlimlerinin ekserisine göre, sıfat-ı müşebbehe, üç zamandan sadece hâle veya şimdiki zamanla ilintili ve devam eden geçmiş zamana delâlet eder. Kur'ân-ı Kerim'de ise sıfat-ı müşebbehe ya geçmiş zamana delâlet edebilir.

فَسُقْنَاہُ إِلَىٰ بَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَحْيَيْنَا بِہِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِہَا

*Biz de bulutları ölü bir toprağa sürer ve onunla ölümünden sonra yeryüzünü diriltiriz.*²³⁵

Bu âyette, “مَيِّتٌ” kelimesi, geçmişte ölü olup, yağmur suyu ile Allah (c.c.) ın dirilttiği toprak anlamında olup geçmiş zaman manası ifade eder.²³⁶

Aynı şekilde gelecek zamana da delâlet edebilir.

إِنَّكَ مَيِّتٌ وَ أَنَّهُمْ مَيِّتُونَ²³⁷ *Şüphesiz sen öleceksin, onlar da öleceklerdir.*

Bu âyette, “مَيِّتٌ” kelimesi şeddeli hâli ile henüz ölmemiş ama ileride ölecek anlamına delâlet eder.²³⁸

²³¹ el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh*, II, 48; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, III, 219,

²³² ‘Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfî*, III, 306.

²³³ Eymen Emîn, *Mevsû'atü's-Şâmile*, II, 78; ‘Abbas Hasan, *age*, III, 307.

²³⁴ Â'raf, 7/139.

²³⁵ Fâtır, 35/9.

²³⁶ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî tevîli-l Kur'ân*, XX, 442.

²³⁷ Zümer, 39/30.

²³⁸ el-Beğavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, IV, 88.

8.2.3. İsm-i Fâil Muzâri Fiilden Müştak Olup Ona Benzer

İsm-i fâil muzâri fiilden müştak olup, muzâriye lafzen, manen ve isti'malen benzediğini izah etmiştik.²³⁹ İbn Akîl, ism-i fâil muzâri fiile hareke ve sükûn bakımından uygun geldiği için amel ettiğini ifade etmiştir.²⁴⁰ Sıfat-ı müşebbehe ise sâdece, ism-i fâil ve mef'ûl vezinlerinde kullanıldığında, muzâriye benzeyip diğer vezinlerinde benzemez. Özet olarak, ism-i fâil mutlak olarak benzer, sıfat-ı müşebbehe ise sâdece, ism-i fâilin vezinlerinde kullanıldığında, muzâriye benzer. Sıfat-ı müşebbehe muzâri fiile مُنْطَلِقُ اللِّسَانِ, مُطْمَئِنُّ النَّفْسِ, طَاهِرُ الْعَرَضِ örneklerinde olduğu gibi şekil yönünden benzer. Fakat جَمِيلٌ ve ظَرِيفٌ gibi çoğu vezinleri de benzemez. İsm-i fâil vezininde kullanılması durumunda, sıfat-ı müşebbehenin muzâriye benzemesine şu ayetler örnek olarak verilebilir:

إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ²⁴¹ *Şüphesiz Rabbin, bağışlaması çok geniş olandır.*
عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ²⁴² *Allah, gaybı da görünen âlemi de bilendir*

8.2.4. İsm-i Fâilin Nasb Ettiği Mamûlü Kendisinden Önce Gelebilir

İsm-i fâilin mamûllerinden nasbettiğinin kendisinden önce gelmesi câizdir. Ancak sıfat-ı müşebbehede böyle bir durum söz konusu değildir.

Örneğin “زَيْدٌ عَمْرًا ضَارِبٌ” cümlesinde olduğu gibi ضَارِبٌ olan ism-i fâilin mef'ûlü olan عَمْرًا kelimesinin kendisinden önce gelmesi caizdir. Fakat “زَيْدٌ وَجْهَهُ حَسَنٌ” şeklinde حَسَنٌ olan sıfat-ı müşebbeheden önce وَجْهَهُ olan mef'ûlünü getirmek câiz olmaz. Zira sıfat-ı müşebbehe, muzâri fiile benzeyen ism-i fâile, yani türeyene benzediği için amel yönünden zayıftır. İsm-i fâil ise amel yönünden asıl olan muzâriye benzediğinden kuvvetlidir. Nasbettiği mamûlü kendisinden önce gelebilir. Diğer bir sebep ise, ism-i fâilin nasbettiği mamûl, mef'ûlü bih olup âmilinden önce gelmesinde bir sakınca yoktur. Ancak sıfat-ı müşebbehenin nasbettiği mamûl, temyizdir. Âmilinden önce gelmesi kural olarak câiz olmaz.²⁴³ Ancak sıfat-ı müşebbehenin mamûlü şibh cümle olursa, nasb ettiği mamûlü kendisinden önce gelebilir.

²³⁹ İbn Mâlik, *Şerhu 'l-Kâfiye*, II, 205; ‘Abbas Hasan, *en-Nahvu 'l-vâfi*, III, 308.

²⁴⁰ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, III, 106.

²⁴¹ Necm, 53/32.

²⁴² Secde, 32/6.

²⁴³ el-Ezherî, *Şerhu 't-Tasrîh*, II, 45; ‘Abbas Hasan, *age*, III, 309.

إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ²⁴⁴ ”Çünkü Allah, her şeye şahittir.”

Bunda, size Rabbinizden (gelen) büyük bir imtihan vardır.²⁴⁵ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ

Bu iki âyette de sıfat-ı müşebbehenin mamûlleri, şibh cümle olduğu için kendisinden önce gelmiştir.

8.2.5. İsm-i Fâilin Mamûlü Sebebî ve Ecnebî Olabilir

İsm-i fâilin mamûlü sebebî ve ecnebî olabilir. Mamûlünün sebebî olmasından maksat, mamûlün, âmile ait olan ve açıktan gelen bir zamire bitişik olarak gelmesidir. Mamûlünün ecnebî olmasından maksat ise âmilden sonraki gelen mamûl kendisiyle ilgili olmayan bir kelimedir. Onda da amel edebilir. Sıfat-ı müşebbehe sadece sebebî olan mamûllerde amel edebilir.²⁴⁶ Sebebî olması da iki şekilde olur:

1. Mamûl, vasıfladığı kelimenin zamirine lafzen muzâf olur. Örnek:

زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهَهُ : Zeyd, yüzü güzel olandır. Bu örnekte “وَجْهَهُ” kelimesi, “حَسَنٌ” olan sıfat-ı müşebbehenin sebebi ma‘mûlüdür ve vasıfladığı “زَيْدٌ” e ait olan zamire lafzen muzâf olabilir.

2. Mamûl, vasıfladığı kelimenin zamirine manen muzâf olabilir. Örnek:

زَيْدٌ حَسَنٌ الْوَجْهَ : Zeyd, yüzü güzeldir. Bu örnekte de “الْوَجْهَ” kelimesi, “حَسَنٌ” olan sıfat-ı müşebbehenin sebebî mamûlüdür, çünkü vasıfladığı “زَيْدٌ” e ait olan zamire manen muzâf olmuştur. Zira bu cümlede “مِنْهُ” zamiri, yani “Zeydin yüzü” takdir edilmiştir.²⁴⁷

İsm-i fâil, hem sebebî olan mamûlde, hem de ecnebî olan mamûlde amel edebilir. Ancak sıfat-ı müşebbehenin mamûlü sadece sebebî olur. Sıfat-ı müşebbehenin mamûlü, sıfat-ı müşebbehenin vasıfladığı (itimat ettiği) kelimededen alâkasız olan bir kelimeyi mamûl olarak nasb edemez.

İsm-i fâilin mamûlünün sebebî olduğuna örnek:

وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكْلُهُ

O, ürünleri, çeşit çeşit hurmalıkları ve ekinleri, yaratandır.²⁴⁸

²⁴⁴ Hac, 22/17.

²⁴⁵ Bakara, 2/49.

²⁴⁶ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfî*, III, 310.

²⁴⁷ el-Ezherî, *et-Tasrîh*, II, 50; es-Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, III, 4.

İsm-i fâilin mamûlünün ecnebî olduğuna örnek:

إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً

*Hani, Rabbin meleklerle, “Ben yeryüzünde bir hâlife yaratacağım” demişti.*²⁴⁹

Sıfat-ı müşebbehenin mamûlünün sebabî olduğuna örnek:

*O, sapsarı; rengi, bakanların içini açan bir sığırdır*²⁵⁰ لَوْنُهَا فَاعِلٌ لَوْنُهَا

8.2.6. İsm-i Fâil, Türediği Fiile Muhâlefet Etmez

Yani ism-i fâil, eğer türediği fiil mef'ûl alırsa mef'ûl alabilir. Bunun dışında alamaz. Sıfat-ı müşebbehe ise, âmiline muhâlefet edebilir. Türediği mef'ûl almasa bile o mef'ûl alabilir. Örnek: “زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهُهُ” diye söylediğimizde حَسَنٌ olan lâzım fiil وَجْهُهُ' yü mef'ûl olarak nasb etmesi câiz olmaz. Ama “زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهُهُ” diye söylediğimizde حَسَنٌ olan sıfat-ı müşebbehenin وَجْهُهُ olan mamûlünü mef'ûl olarak alıp nasbedebilir.²⁵¹

8.2.7. İsm-i Fâil ve Sıfat-ı müşebbehenin Fâiline Muzâf Olma Durumu

İsmi fâil, fâilinden zamirin veya kendisinden tenvinin hazfi yoluyla olmadıkça fâiline muzaf olamaz.²⁵²

إِنَّ اللَّهَ بِأَمْرِهِ *Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir.*²⁵³

Ve yahut ism-i fâilin kullanımından, sıfat-ı müşebbehenin ifade ettiği sübût manası kastedilirse, ism-i fâil bu durumda, sıfat-ı müşebbeheye benzeyerek sübût ve devamlılık ifade edeceğinden fâiline muzâf olabilir. İsm-i fâilin bu şekilde fâiline muzâf olması konusunda âlimler; fiilin lâzım fiil olması durumunda, muzâf olabileceği yönünde ittifâk etmişler; İsm-i fâilin türediği fiil bir mef'ûl alabilen ise ihtilâf etmişlerdir. Ancak,

²⁴⁸ En'âm, 6/141.

²⁴⁹ Bakara, 2/30.

²⁵⁰ Bakara, 2/69.

²⁵¹ el-Ezheri, *et- Tasrîh*, II, 51; İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri'z-zeheb*, s. 511.

²⁵² Talu, II,122.

²⁵³ Talak, 65/3.

ism-i fâilin türediği fiil iki mef'ûl alabilen bir fiil ise, mutlak olarak muzâf olamayacağı görüşünü benimsemişlerdir.²⁵⁴

*Günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden.*²⁵⁵ غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ

Sıfat-ı müşebbehenin ise, fâiline muzâf olmasında bir sakınca yoktur, hatta fâiline muzâf olup, izâfet yoluyla cer etmesi daha uygundur.²⁵⁶

*Şüphesiz Allah kuvvetlidir, azabı çetin olandır.*²⁵⁷ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ

عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى

*(Kur'an'ı) ona, üstün güçlere sahip, muhteşem görünümlü (Cebrail) öğretti.*²⁵⁸

Bu iki âyette de sıfat-ı müşebbeheler, fâillerine muzâf olmuşlardır.

8.2.8. İsm-i Fâilin, Mevsûfunun Zamirine Muzâf Olması

İsm-i fâilin mevsûfunun hazf edilip, kendisinin de mevsûfunun zamirine muzâf olmasında bir sorun olmaz. مَرَرْتُ بِقَاتِلِ أَبِيهِ

Bu örnekte ism-i fâil olan قَاتِلِ kelimesi, mevsûfu olan ve niyyette (cümlede olmayan) olan “زَيْدٌ” hazf edilmiş ve ism-i fâil “زَيْدٌ”e râci zamire muzâf olmuştur. Ancak sıfat-ı müşebbehenin mevsûfunu hazf edip, sıfat-ı müşebbeheyi mevsûfun zamirine muzâf yapmak uygun olmaz. Örnek: “مَرَرْتُ بِحَسَنٍ وَجْهَهُ” gibi.

8.2.9. İsm-i Fâil ile Ref' ve Nasbettiği Mamûllerin Arasının Ayrılması

İsm-i fâil ile ref' ve nasbettiği mamûllerin arasını zarf, harf-i cer ve mecrûr olan isim gibi herhangi bir terkinin ayırması caizdir.²⁵⁹

زَيْدٌ ضَارِبٌ فِي الدَّارِ أَبُوهُ عَمْرًا

²⁵⁴ el-Himsî Yâsîn, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Fâkihî*, Matba'atu Mustafa el-Halebî, Mısır tsz., II, 149.

²⁵⁵ Mü'min, 40/3.

²⁵⁶ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, s. 280; el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh*, II, 51; 'Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfî*, III, 315.

²⁵⁷ Enfâl, 8/52.

²⁵⁸ Necm, 53/5.

²⁵⁹ 'Abbas Hasan, *age*, III, 314.

Bu örnekte “ضَارِبٌ” olan ism-i fâil ile “عَمْرًا ve أَبَوْهُ” fâil ve mef’ûlünün arasını “فِي الدَّارِ” terkibi ayırma bile ism-i fâil amel edip fâilini ref’, mef’ûlünü nasb eder. Ancak sıfat-ı müşebbehe ile mamûllerinin arası cumhura göre herhangi bir mamûlle ayrılamaz.²⁶⁰ “زَيْدٌ حَسَنٌ فِي الْحَرْبِ وَجْهٌ” ifadesinde “حَسَنٌ” olan sıfat-ı müşebbehe ile “وَجْهٌ” olan mamûlü (fâili) arası “فِي الْحَرْبِ” terkibi ile ayrılamaz.

8.2.10. Sıfat-ı Müşebbehenin Semâî ve Kıyâsî Farklı Vezinlerinin Olması

İsm-i fâil, sülâsî fiilden “فاعل” vezninde, ziyâde olan fiillerden ise, muzârîsinin vezni üzere olup, muzâraat harfi zammeli “مٌ” ile değiştirilip son harften bir önceki harf kesralanmak sureti ile gelir.²⁶¹ Sıfat-ı müşebbehenin ise semâî ve kıyâsî olmak üzere farklı vezinleri vardır.

8.2.11. İsm-i Fâilin Hudûs, Sıfat-ı Müşebbehenin Sübût Manasına Delâleti

Bu konu nahiv âlimleri arasında ihtilâflı olan bir meseledir. Zira Kur’an-ı Kerim’de ki ism-i fâillerin birçoğu sübût anlamına delâlet edip, çok azının hudûs ve teceddüt anlamına geldiği görüşünü savunanlar olduğu gibi, sıfat-ı müşebbehe de sübût manasındır, ancak geçici sübût anlamına geldiği görüşünde olanlar vardır. Ancak genel kanaat, ism-i fâilin hudûs ve teceddüt, sıfat-ı müşebbehenin ise sübut ve istimrâr ifade etmesidir.²⁶²

İsm-i fâilin sübût anlamına delâlet ettiğine örnek:

*Bizler O’na boyun eğmiş müslümanlarız.*²⁶³ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

Ebû Hayyân, bu örnekteki cümlede Allah’a boyun eğmenin (itaat etme) devamlı bir fiil olmasından dolayı ism-i fâilin sübût anlamına delâlet ettiğini belirtmiştir.²⁶⁴

²⁶⁰ es- Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi*, III, 79.

²⁶¹ ‘Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-vâfî*, III, 306; Muhammed ‘Azîz, *es-Sıfatü’l- müşebbehe ve mübâlağatü ismi’l-fâil fil- Kur’âni’l Kerîm dirâse sarfiyye nahviyye dilâliyye*, (Basılmamış Doktora Tezi), Câmi’atu ‘Ayni Şems Kulliyetu’l-Benât li’l- Âdâb ve’l- ‘Ulûm ve’l- Terbiye, Kahire 1430/2009, s. 29.

²⁶² ‘Abbas Hasan, *age*, III, 307.

²⁶³ Bakara, 2/133.

İsm-i fâilin teceddüt/yeniliğe delâlet ettiğine örnek:

*Allah'ın, hakkında kötü zanda bulunan münâfik erkeklere...*²⁶⁵ الظَّانِّينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ

Bu âyetteki “zan” sâbit olmayıp geçicidir.

Sıfat-1 müşebbehe geçici sübût anlamına delâlet edebilir.²⁶⁶

فَرَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا

*Bunun üzerine Mûsâ, öfke dolu ve üzgün bir hâlde hâlkına döndü.*²⁶⁷

Bu âyetteki sıfat-1 müşebbehe, sübût anlamına delâlet etmez, zîra öfke ve üzgünlük vasıfları Mûsâ (as)’da geçici vasıflardır.²⁶⁸

Nahiv âlimlerinin ekserisine göre sıfat-1 müşebbehenin kullanımında asıl olanın, sübût anlamına delâlet etmesidir. Yenilik anlamına kullanılması ârizî/geçici bir durumdur. İsm-i fâilin kullanımında ise, asıl olanın yenilik manasına delâlet etmesi olup, sübût anlamına delâlet etmesinin ârizî bir durum olduğu görüşündedirler.²⁶⁹

8.2.12. Sıfat-1 Müşebbehenin İzâfetle Marifelik Kazanmaması:

Sıfat-1 müşebbehe izâfetle marifelik kazanmaz. İsm-i fâil ise mâzi manasına olduğunda veya kendisiyle sübût ve devamlılık anlamı kastedilirse, izâfetle marifelik kazanabilir.²⁷⁰

8.2.13. İsm-i Fâil Sadece Müennes Tâ’sı İle Müennes Olur:

İsm-i fâil sâdece müennes tâ’sı (ة) ile müennes olur, sıfat-1 müşebbehenin müennes olması ise iki yolladır:²⁷¹

a. Müennes tâ’sı (ة) ile müennes olur.

²⁶⁴ Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf b.Hayyân, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, nşr. Sıdkî Muhammed Cemil, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1420, I, 642.

²⁶⁵ Fetih, 48/6.

²⁶⁶ ‘Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfî*, III, 307.

²⁶⁷ Tâhâ, 20/86.

²⁶⁸ el-Kurtubî, Ebû ‘Abdullah Muhammed b. Ebûbekir, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, nşr. Ahmed el Berdûnî, Dâru'l-Kütübî'l Mısriyye 2.baskı, Kahire 1384, XI, 232.

²⁶⁹ es-Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, III, 5; ‘Abbas Hasan, *age*, III, 306.

²⁷⁰ ‘Abbas Hasan, *age*, III, 311.

²⁷¹ ‘Abbas Hasan, *age*, III, 314.

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً

(Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir.²⁷²

b. Elif-i memdûde ile müennes olur.

وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ

Elini de (koynundan) çıkardı; o da seyredenlere bembeyaz görünen (nur saçan bir şey oluvermiş)!²⁷³

²⁷² İbrahim, 14/24.

²⁷³ Şuara, 26/33.

II. BÖLÜM

MÜŞTAK İSİMLERDEN MÜBÂLAĞALI İSM-İ FÂİL

İsm-i fâil türünden olan, onun gibi amel eden bir sıfat sıygası daha vardır ki, anlamlarında çokluk ve abartı olduğundan onlar “صَيِّغُ الْمُبَالَغَةِ” veya “أَبْنِيَّةُ الْمُبَالَغَةِ” diye adlandırılır.²⁷⁴ Bu bölümde, ism-i fâil gibi olup da, fâilin fiilini nitelerken, fâilin işinin vasfındaki çokluğu ve mübâlağayı ifade eden vezinler izah edilecektir. Mübâlağa vezinlerine geçmeden evvel, mübâlağanın anlamları ile ilgili âlimlerin yaptıkları târifleri incelemek yerinde olacaktır.

Bir varlıkta, bir niteliğin aşırı derecede bulunduğunu gösteren ve fiilden türeyen, sıfat cinsinden isimlerdir. Umumiyetle ism-i fâilin ifade ettiği mananın daha fazlasına delâlet ettiği için onunla ilişkilendirilerek tanımlanmıştır. Sîbeveyhi ve el-Müberred başta olmak üzere Basralı nahiv bilginleri, Arapların, ism-i fâilin anlamında mübâlağa yapmak amacıyla bu sıygaları kullandıklarını belirtmişlerdir.²⁷⁵ Bu sıygaların Türkçe karşılığındaki kelimenin başına “çok, pek, fazla, gâyet, dâima” kelimelerinden uygun olandan biri getirilir.²⁷⁶ Mübâlağanın anlamları hakkında çeşitli tanımlar yapılmıştır.

Halil b. Ahmed (ö.175/791) mübâlağayı, “*Mübâlağa, iş yönünden kişinin amacına ulaşmasıdır*” diye tarif ederken,²⁷⁷ İsfahânî (ö.V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) ise بلوغ ve بلاغ masdarlarından, türediğini belirterek “*Hedeflenen şeyin en sonuna ulaşmaktır, bu ister zaman ister mekân veya hedeflenen bir iş olsun farketmez.*”²⁷⁸ diye tanımlamıştır. Öte yandan Ebû Hilâl el-‘Askerî (ö.400/1009), “*Mübâlağa, cümlede*

²⁷⁴ Mehmed Zihni, *el-Müntehab*, s. 296.

²⁷⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 110; Zemahşerî, *el-Mufasssal fî san‘ati’l-i‘râb*, nşr. Ya‘kûb İmil Bedî‘, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1999, s. 279; Doğan, *Arap Dilinde Mübâlağa*, s. 43.

²⁷⁶ Ç örtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, İFAV, s. 470.

²⁷⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri’z-zeheb*, s. 503; ‘Azîz Muhammed, *es-Sıfatü’l- müşebbehe*, s. 23.

²⁷⁸ er-Râğübü’l-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğaribi’l-Kur‘ân*, s. 144; ‘Azîz Muhammed, *age*, s. 23.

herhangi bir kısaltmaya gitmeksizin en zirvedeki ve ulaşılabilecek en uçtaki anlama ulaşmak²⁷⁹ şeklinde tarif etmiştir.

1. MÜBÂLAĞALI İSM-İ FÂİLİN SARF YÖNÜNDE TAHLİLİ

İsm-i fâilde olduğu gibi sıfat-ı müşebbehenin de mübâlağasına delâlet eden isimlere “mübâlağa sıygaları” denilmektedir.²⁸⁰

İsm-i fâil → الْعِلْمُ نَافِعٌ → İlim faydalıdır.

Mübâlağalı ism-i fâil → الْعِلْمُ نَفَّاعٌ → İlim çok faydalıdır.

Mübâlağa vezinlerinin semâ'î mi yoksa kıyâsî mi olduğu yönünde dilciler arasında ihtilaf vardır. Genel kanaate göre bu vezinler, semâ'î olup, sadece sülâsilerden türemektedir.²⁸¹

1.1. Mübâlağalı Vezinlerin İsm-i Fâilden Farkı

Mübâlağalı ism-i fâillerin sıygası şekil yönünden olduğu gibi, anlam yönünden de ism-i fâilden farklıdır. Şöyle ki; “أَكَلٌ” fiilinden ism-i fâil, “أَكَلٌ” vezninde gelirken, mübâlağa vezni, “أَكَّالٌ” şeklinde gelir. İsm-i fâilin, bu vezne dönüştürülmesindeki amaç, anlamda çokluk ve abartı anlamı oluşması içindir. Arap dili ve belâgatında “ziyâde (fazla) harf, ziyâde manaya delâlet eder” kuralının olduğunu da unutmamak gerekir. Mübâlağa veznine dönüştürülmeden önce ism-i fâil, çokluk ve mübâlağa olmaksızın fâilin işine delâlet eder. “أَكَّالٌ” veznine çevrildiğinde ise mübâlağa ifade eder.

Çok yiyen kişi ← شَخْصٌ أَكَّالٌ

Yiyen kişi ← شَخْصٌ أَكَلٌ

Hem ism-i fâil hem de mübâlağalı ism-i fâil sülâsî fiilden müştak birer lafız olarak iki manaya delâlet etmekte ortaktırlar. Birinci mana; işi yapana (yiyen kişiye) delâlet etmesidir. İkinci mana ise, soyut manaya delâlet ki, o da yeme işidir.

²⁷⁹ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Kitâbu's-sına'ateyn*, thk. Mufid Kamiha, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1984, s. 403.

²⁸⁰ Talu, II, 116.

²⁸¹ Ahmed b. ‘Ali b. Mes‘ûd, *Merâhu'l-ervâh (Sarf Cümlesi)* Salâh Bilici Kitabevi, İstanbul tsz., s.8; Talu, II, 116; Doğan, *Arap Dilinde Mübalağa*, s. 47.

Aralarındaki farklılık bu soyut anlama, yani yemenin azlığına, çokluğuna, kuvvetliliğine ve zayıflığına delâlet etmesi yönündendir. Sülâsîden müştak olan “أَكَلٌ” kelimesi, ism-i fâil olarak bu anlamların hiçbirine delâlet etmez. Ancak ism-i fâil gibi, sülâsîden müştak olan “أَكَّالٌ” kelimesi abartılı olarak bu anlamlarda çokluğa ve mübâlağaya delâlet eder.²⁸²

زَيْدٌ ضَارِبٌ عَمْرًا. Zeyd ‘Amrı dövendir.

Vurma/dövme işinin fâilden bir defa meydana geldiği anlaşılıyor.

زَيْدٌ ضَرُوبٌ عَمْرًا. Zeyd ‘Amrı çok dövendir.

Bu şekilde mübâlağa ile söylediğimizde dövme işinin tekrarladığı ve çok yapıldığı anlaşılır.

1.2. Mübâlağa Vezinlerinin Türemesi

Mübâlağa vezinleri, daha öncede belirttiğimiz gibi, ism-i fâil vezinlerinden dönüştürülmüş olan ve ism-i fâilin ifade ettiği hades anlamını ifade eden ama mübâlağalı anlama delâlet eden müştak lafızlardır.²⁸³ Öte yandan Basra dil ekolüne göre mübâlağalı ism-i fâiller, mastardan türemişlerdir.²⁸⁴ Bu vezinler sadece lâzım fiilden türemezler, ism-i fâil gibi hem lâzım fiilden hem de müteaddî fiilden vezni gelebilir. Zira *Mu‘cemu’l- Evzân*’da, “Mübâlağa vezinleri: İsm-i fâil manasını kuvvetlendirmek ve mübâlağa anlamını ifade etmekle beraber, sülâsî lâzım fiilden veya müteaddî fiilden türeyen isimlerdir”²⁸⁵ denilmiştir. Mübâlağalı ism-i fâillerin türemesi, iştikâk çeşitlerinden *sağîr* içerisinde değerlendirilir.²⁸⁶

Mübâlağa vezinlerinin türemesine örnek;

سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ

*Onlar, yalanı çok dinleyen, haramı çok yiyenlerdir.*²⁸⁷

²⁸² İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, s. 301; ‘Azîz Muhammed, *es-Sifatü’l- müşebbehe*, s. 27.

²⁸³ ‘Azîz Muhammed, *age*, s.8.

²⁸⁴ Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-vâfi*, III, 257.

²⁸⁵ Ya‘kûb, İmîl Bedî‘, *Mu‘cemu’l- evzânî’s-sarfîyye*, ‘Âlemü’l-Kütüb, 2.baskı, Beyrut 1996, s. 128.

²⁸⁶ ‘Azîz Muhammed, *age*, s.8.

²⁸⁷ Mâide, 5/42.

Bu âyetteki mübâlağa vezinleri “فَعَالٌ” vezninde olup, sülâsî ve müteaddî olan “أَكَلَ ve سَمِعَ” fiillerinden türemişlerdir.

وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا

*Onu insan yükledi. Çünkü o çok zâlimdir, çok câhildir.*²⁸⁸

Bu âyette “جَهُولٌ” kelimesi, sülâsî ve lâzım olan “جَهَلَ” fiilinden türemiş mübâlağadır ve “فَعُولٌ” veznindedir.

Hamelâvî, mübâlağalı ism-i fâillerin beş vezinle sınırlı olduğunu belirterek şu örnekleri vermiştir.²⁸⁹

İsm-i fâilin (فَاعِلٌ) Vezninden Dönüşen Mübâlağa Veznine Örnek

Örnekler ve Anlamları	(فَاعِلٌ) Vezninden Dönüştürülen Vezin
Çok içen: شَرَّابٌ	فَعَالٌ
Çok bağışlayan: غَفُورٌ	فَعُولٌ
Her şeyi işiten: سَمِيعٌ	فَعِيلٌ
Çok sakınan: حَذِرٌ	فَعِلٌ
Çok deve kesen, (Çok cömert): مَنَحَارٌ	مِفْعَالٌ

1.3. Kıyâsî ve Semâî Vezinleri

Mübâlağalı ism-i fâil vezinlerinin semâî veya kıyâsî olduğu, öteden beri dilciler arasında tartışma konusu olmuştur. Çoğunluk semâî olduğu yönünde görüş bildirirken ez-Zemahşerî, ez-Zeccâc, Râcî Esmer ve ‘Abbâs Hasan gibi önemli dilciler ise kıyâsî olduğunu belirtmişlerdir.²⁹⁰ Kıyâsî olan vezinleri semâîlerden ayıran en temel fark, amel ederek mef’ûlü doğrudan nasbetmeleridir. Dilcilerin bütün bu görüşlerinden mübâlağa sıygalarının temelde “semâî-kıyâsî” ve “az kullanılanlar-çok kullanılanlar” olarak sınıflandırıldığı anlaşılmaktadır. Az kullanılanlar ile kıyâsî, çok kullanılanlar ile

²⁸⁸ Ahzâb, 33/72.

²⁸⁹ el-Hamelâvî, *Şeze’l-‘arfî fenni’s-sarf*, s. 62.

²⁹⁰ ‘Abbâs Hasan, *en-Nahvu’l-vâfî*, III, 260; Doğan, *Arap Dilinde Mübâlağa*, 48.

semâî vezinler kastedilmektedir.²⁹¹ Bu vezinler çoğunlukla sülâsî olan bablardan gelir, nadiren ziyâdeli bablardan da gelir.²⁹²

1.3.1. Kıyâsî Vezinler

Mübâlağalı vezinlerin en meşhur ve kıyâsî olanları beş vezin hâlinde gelir. Bu vezinlerden Arap dilinde kıyâsî olarak en meşhurları ilk üç vezindir.²⁹³ Bu vezinler ve örnekleri tabloda gösterilmiştir.

Anlamı	Örneği	Vezni
Çok döven	ضَرَّابٌ	فَعَّالٌ
Çok önde	مِقْدَامٌ	مِفْعَالٌ
Çok doğru söyleyen	صَدُوقٌ	فَعُولٌ
Çok çalışan	فَعِيلٌ	فَعِيلٌ
Çok sakınan	حَزِرٌ	فَعِلٌ

Bu vezinlerin her birinin ifâde ettiği anlamları ve kullanım şekillerini kısaca izah etmek yerinde olacaktır.

فَعَّالٌ Vezni:

Arap dilinde bir şey tekrarlandığında bu vezinde getirilir. Müennesi: “فَعَّالَةٌ” şeklinde gelir. el-‘Askerî, “Bir iş belirli aralıklar ile tekrarlandığında “فَعَّالٌ: Çok yapan” şeklinde söylendiğini belirtmiş ve “عَلَّامٌ: Çok bilgili” ve “صَبَّارٌ: Çok sabreden” örneklerini vermiştir.²⁹⁴ Yusuf Doğan’ın ‘Arap Dilinde Mübâlağa’ isimli eserinde bu vezinle ilgili olarak edindiğimiz bilgiler ışığında, incelenen 1600 sıygadan 613’ünü bu vezinde gelen sıygalar oluşturmuştur. Bunlardan yaklaşık 495’ ini doğrudan müteaddî, 47’sini harf-i cerle müteaddî ve 85’ini lâzım fiillerden gelen sıygalar teşkil etmiştir.²⁹⁵

فَعَّالٌ Vezninin örnekleri ve ifade ettiği anlamlar tabloda gösterilmiştir.

²⁹¹ Doğan, *Arap Dilinde Mübalağa*, s. 59.

²⁹² ‘Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-vâfî*, III, 258; ‘Azîz Muhammed, *es-Sifatü’l- müşebbehe*, s. 294.

²⁹³ Muhammed ‘İyd, *en-Nahvu’l-musaffâ*, s. 529.

²⁹⁴ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Mu‘cemu’l-furuki’l-lugaviyye*, nşr. Şeyh Beytullah Beyât, Müessesetü neşri’l-İslâmî, 1. baskı, Kum 1412, s. 368.

²⁹⁵ Doğan, *age*, s. 61.

Anlamı	Örnek vezin	Anlamı	Türediği fiil
Çok sabreden	صَبَّارٌ	Sabretti	صَبَّرَ
Çok taşıyan/Hamal	حَمَّالٌ	Taşıdı	حَمَلَ
Çok önde olan	سَبَّاقٌ	Öne geçti	سَبَقَ
Çok savaşçı	قَتَّالٌ	Öldürdü	قَتَلَ
Hilekâr	دَسَّاسٌ	Hile yaptı	دَسَّ
Toplayıcı	جَمَّاعٌ	Topladı	جَمَعَ
Sihirbaz	سَحَّارٌ	Büyü yaptı	سَحَّرَ
Rızık verici	رَزَّاقٌ	Beslemek, rızık vermek	رَزَقَ
Çok veren	وَهَّابٌ	Verdi (Bağış yaptı)	وَهَبَ
Çok gülen	ضَحَّاکٌ	Güldü	ضَحِكَ

Bu vezindeki birçok kelime sıfatlıktan uzaklaşıp, isim olarak kullanılagelmiştir. Örnekleri tabloda gösterilmiştir.²⁹⁶ Bu vezin sanat sahiplerini ifade etmek için de kullanılır.²⁹⁷

Anlamı	Örnek vezin	Anlamı	Türediği fiil
Pilot	طَيَّارٌ	Uçtu	طَارَ
Ekmekçi	خَبَّازٌ	Ekmek yaptı	خَبَزَ
Operatör	جَرَّاحٌ	Yaraladı	جَرَحَ
Aşçı	طَبَّاحٌ	Pişirdi	طَبَخَ
Kasap	جَزَّارٌ	Boğazladı	جَزَرَ
Çiftçi	فَلَّاحٌ	Yeri sürdü	فَلَحَ
Hamal, taşıyıcı	حَمَّالٌ	Taşıdı	حَمَلَ
Yıkılacak sıcak yer	حَمَّامٌ	Isındı, kızdı	حَمَّ

²⁹⁶ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, s. 301; el-Hudarî, *Hâşiyetu'l- Hudarî* II, 61; Maksudoğlu, s. 181-182.

²⁹⁷ Hayrettin Karaman-Bekir Topaloğlu, "Arapça Sarf-Nahiv", İstanbul 1964, s. 25.

Aşırılık sıfatı olarak bu vezinde kullanılan bir kelime, isimden türemiş de olabilir. Örnekleri tabloda gösterilmiştir.²⁹⁸

Örnek veznin anlamı	Örnek vezin	Örnek ismin anlamı	Örnek isim
<i>Deveci</i>	جَمَالٌ	<i>Deve</i>	جَمَلٌ
<i>Keçi sâhibi</i>	مَعَازٌ	<i>Keçi</i>	مَعَزٌ
<i>Kömürcü</i>	فَحَامٌ	<i>Kömür</i>	فَحْمٌ

فَعُولٌ Vezni;

Kullanımı meşhur olan ve kıyâsî mübâlağa vezinlerinin ikincisi “فَعُولٌ” veznidir. Müennesi “فَعُولَةٌ” şeklinde gelir. Bu vezin, fiil kendisinden devamlı meydana gelen ve o fiili çok yapan kimse için kullanılır. Aynı zamanda yaptığı işe güç yetirebilen/kuvvetli olan kimse için kullanılır. Yani bir işi bir defa veya iki defa yapan kimse için bu vezinde mübâlağa kullanılmayıp, ikiden daha fazla yapan ya da bu işi âdet hâline getiren kimse için kullanılır. Araplar, *kılıcı ile cenk eden/çok kılıç sallayan* kimse için “ضَرُوبٌ” cümlesini kullanırlar.²⁹⁹ ‘Arap Dilinde Mübâlağa’ isimli eserde belirtildiğine göre, incelenen yaklaşık 200 sıygadan 132’ si doğrudan müteaddî, 24’ü harf-i cerle müteaddî, 45’ i ise lâzım fiillerden türemiştir.³⁰⁰ Öte yandan bu vezni sıfat-1 müşebbehe olarak kabul edenler de vardır.

“فَعُولٌ” Veznine ait örnekler tabloda gösterilmiştir.³⁰¹

Anlamı	Örnek vezin	Türediği fiilin anlamı	Türediği fiil
<i>Çok doğru söyleyen</i>	صَدُوقٌ	<i>Doğru söyledi</i>	صَدَقَ
<i>Çok câhil/Bilgisiz</i>	جَهُولٌ	<i>Bilemedi/Aptalca davrandı</i>	جَهَلَ
<i>Kinci</i>	حَقُودٌ	<i>Kin tuttu</i>	حَقَدَ
<i>Çok sabırlı</i>	صَبُورٌ	<i>Sabretti</i>	صَبَرَ
<i>Ağırbaşlı</i>	وَقُورٌ	<i>Vakarlı oldu</i>	وَقَرَ

²⁹⁸ es-Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, II, 424; Maksudoğlu, s. 182.

²⁹⁹ İbn Kuteybe, *Edebü'l-kâtib*, s. 331; el-‘Askerî, *Mu‘cemu'l-furuki'l-lugaviyye*, I, 24.

³⁰⁰ Doğan, *Arap Dilinde Mübâlağa*, s. 67.

³⁰¹ Maksudoğlu, s. 182-183.

Bu vezindeki bâzı kelimeler isim olarak da kullanılır.

Peygamber ← رَسُولٌ *Kocakarı* ← عَجُوزٌ

مَفْعَالٌ Vezni:

Arap dilinde kullanım ve meşhur olma yönünden, mübâlağa vezinlerinin üçüncüsü, “مَفْعَالٌ” veznidir. Bu vezin, bir işi yapmayı âdet hâline getiren ve devamlı yapan kimse için kullanılır. Yine ‘Arap Dilinde Mübâlağa’ isimli eserde bu vezinle ilgili olarak; yaklaşık 151 sıygadan 85’inin doğrudan müteaddî, 24’ünün harf-i cerle müteaddî, 42’sinin ise lâzım fiillerden türediği ifade edilir.³⁰² Araplar, her doğumunda ikiz çocuk doğuran kadın için “امْرَأَةٌ مِثْلًا” ve devamlı gülen kimseye de; “مِثْلًا” demişlerdir.³⁰³

مَفْعَالٌ Vezninin örnekleri tabloda gösterilmiştir.³⁰⁴

Anlamı	Örnek vezin	Türediği fiil’in anlamı	Türediği fiil
<i>Cesur yürekli, atilgan</i>	مِقْدَامٌ	<i>Önde oldu</i>	قَدِمَ
<i>Çok misâfirperver</i>	مِصْنِيفٌ	<i>Misâfir etti, ağırladı</i>	صَيَّفَ
<i>Malını çok telef eden</i>	مِثْلَافٌ	<i>Telef etti</i>	تَلَفَ
<i>Çok evlenen</i>	مِزْوَاجٌ	<i>Evlendirdi/Çift oluşturdu</i>	زَوَّجَ
<i>Çok fazîletli</i>	مِفضَالٌ	<i>Fazîletli oldu</i>	فَضَّلَ

فَعِيلٌ Vezni:

Kıyâsî mübâlağa vezinlerinden olan bu vezin, sıfat-ı müşebbehe vezni olarak kabul ettiğimizde, sübut anlamına delâlet eder. Mübâlağada ise, vasıflanan kişide, o vasfın tabiatında olduğunu ve tekrarlandığını ifade eder ki, sanki o iş onunla özdeşleşmiş gibi olur. Yine ‘Arap Dilinde Mübâlağa’ isimli eserde belirtildiğine göre

³⁰² Doğan, *Arap Dilinde Mübalağa*, s. 71.

³⁰³ İbn Kuteybe, *Edebu’l-kâtib*, s. 330.

³⁰⁴ Maksudoğlu, s. 182.

incelenen yaklaşık 88 sıygadan 70' i doğrudan müteaddî, 8'i harf-i cerle müteaddî, 10'u ise lâzım fiillerden türemiştir.³⁰⁵ Hulvânî'ye (ö.250/864) göre bu veznin kullanımı “مَفْعَالٌ” ve “مَفْعَلٌ” vezinlerinden daha az , “مَفْعِيلٌ” vezninden daha fazla kullanılır. Bu vezinde gelen kelimeler, mübâlağa sıygası ile birlikte sıfat-ı müşebbehe, cins isim, masdar ve kırık çoğul olarak da kullanılmaktadır.³⁰⁶

فَعِيلٌ Vezninin örnekleri tabloda gösterilmiştir.

Anlamı	Örnek vezin	Türediği fiil'in anlamı	Türediği fiil
Çok /Her şeyi işiten	سَمِيعٌ	İşitti	سَمِعَ
Çok / Her şeyi gören	بَصِيرٌ	Gördü	بَصَرَ
Çok/Her şeyi bilen	عَلِيمٌ	Bildi	عَلِمَ
Çok haberdâr olan /Her şeyden haberi olan	خَبِيرٌ	Haber verdi/Bildirdi	خَبَرَ

فَعِيلٌ Vezni:

Diğer kıyâsî vezinlere göre kullanımı daha azdır. Sıfat-ı müşebbehe olarak da kullanılan bu sıygalar, zor durumlarda olan kimseler için kullanılır.³⁰⁷ İbn Cinnî, bu vezinde gelen kelimelerin “فَعْلٌ” vezninde de gelebileceğini ifade ederek “بَلْ هُوَ كَذَّابٌ” “أَشْرٌ” kelimesinin “أَشْرٌ” şeklinde okunmasının anlam bakımından daha doğru ve daha güçlü olacağını belirtmiştir.³⁰⁹ Bu veznin türediği fiil hakkında ihtilâf edilmiştir. Sıbeveyhi ve onun görüşlerini benimseyen âlimler, müteaddî fiilden türediği, el-Müberred ve İbn Hişâm ise lâzım fiillerden türediği görüşündedir. er-Radî de bu vezinin daha çok sıfat-ı müşebbehe manası için kullanıldığını, çok az mübâlağa ifade ettiğini belirtmiştir.³¹⁰ Yine ‘Arap Dilinde Mübâlağa’ isimli eserde belirtildiğine göre, incelenen yaklaşık 48 sıygadan

³⁰⁵ Doğan, *Arap Dilinde Mübâlağa*, s. 76.

³⁰⁶ ‘Azîz Muhammed, *es-Sifatü'l- müşebbehe*, s.196; Doğan, *age*, s. 74.

³⁰⁷ Doğan, *age*, s. 76.

³⁰⁸ Kamer, 54/25.

³⁰⁹ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXII, 140; ‘Azîz Muhammed, *age*, s. 224; Doğan, *age*, s. 80.

³¹⁰ er-Radî, s.150; ‘Azîz Muhammed, *age*, s. 37; Doğan, *age*, s. 81.

32'si doğrudan müteaddî, 1'i harf-i cerle müteaddî, 15'i ise lâzım fiillerden türemiştir.³¹¹

فَعْلٌ Veznine ait örnekler tabloda gösterilmiştir.

Anlamı	Örnek vezin	Türediği fil'in anlamı	Türediği fiil
Çok çalışan	عَمِلَ	Çalıştı	عَمِلَ
Ezberi iyi olan	ذَكَرَ	Hatırladı	ذَكَرَ
Çok şiddetli.	عَرِمَ	Şiddetli oldu	عَرِمَ

1.3.2. Semâ'î Vezinler

Mübâlağa vezinlerinin semâ'î olanlarının adetleri hakkında farklı görüşler vardır. Âlimlerden, vezinlerin adetlerinin 11 sıya olduğunu söyleyen olduğu gibi, 20 ve 25 olduğunu belirtenler de vardır.³¹² Semâ'î vezinler tablo hâlinde gösterilmiştir.

Örneği ve Anlamı	Vezni	S.No	Örneği Ve Anlamı	Vezni	S. No
سِرْطِيطٌ :Çok çabuk yutan	فِعْلِيلٌ	14	تَقْلَامٌ :Lokması büyük	تَفْعَالٌ	1
قُدُوسٌ :Pek mukaddes	فُعُولٌ	15	رَاوِيَةٌ :Çok rivayet eden	فَاعِلَةٌ	2
طَاغُوتٌ :Azgın,zalim	فَعْلُوتٌ	16	عَشِيقٌ :Çok âşık olan	فِعْيِلٌ	3
سَكَيْتٌ :Çok sükiit eden	فَعْيِلٌ	17	مِسْكْرٌ :Çok sarhoş	مِفْعَلٌ	4
بَصِيمٌ :Çok basan	فَعْيِلٌ	18	سَاطُورٌ :Büyük bıçak	فَاعُولٌ	5
كَيْدْبَانٌ :Çok yalan söyleyen	فَيْعْلَانٌ	19	طَوَالٌ :Çok uzun	فُعَالٌ	6
فَيُومٌ :Çok işler gören, Allah	فَيْعُولٌ	20	كُبَارٌ :Çok büyük	فُعَالٌ	7
مَكْدَبَانٌ :Çok yalancı	مَفْعَلَانٌ	21	عَلَامَةٌ :Çok bilgili	فَعَالَةٌ	8
مُجْدَامَةٌ :Muhabbeti pek kesen	مِفْعَالَةٌ	22	حُؤُلٌ :Şaşı gözlü	فُعُلٌ	9
مَكْدَبَانَةٌ :Çok yalan söyleyen	مَفْعَلَانَةٌ	23	غُفْلٌ :Çok gaflet eden	فُعُلٌ	10
مِعْطِيرٌ :Çok koku sürünen	مِفْعِيلٌ	24	رَحْمَانٌ :Çok bağışlayan	فُعْلَانٌ	11

³¹¹ Doğan, *Arap Dilinde Mübalağa*, s. 81.

³¹² İmi'l-Bedî' el-Mu'cemu'l-mufassal, s. 294; el-Antâkî, *el-Muhû*, I, 242.

فَسَاقٌ: Çok günahkar	فَعَالٌ	25	ضُحْكَةٌ: Çok gülinç	فُعْلَةٌ	12
			هُمْرَةٌ: Çok ayıplayan	فُعْلَةٌ	13

تَفْعَالٌ Vezni:

Bu vezinden gelen kelimelerle ilgili, dilciler arasında ihtilaf vardır. Sîbeveyhi başta olmak üzere bazı dilciler bu kelimelerin ismi mastar olduğu görüşündedirler. Nitekim Sîbeveyhi “تَبْيَانٌ” ve “تَلْقَاءٌ” gibi kelimelerin çokluk ifade eden mastar olmayıp “عَارَةٌ” ve “نَبَاَةٌ” kelimeleri gibi ismi masdar olduğunu belirtmiştir.³¹³ Fakat Ebu'l-Âlâ el-Ma'arrî, (ö.449/1058) ise Kur'an'da geçen “تَبْيَانٌ → Açık olmak, açıklamak, izah etmek” ve “تَلْقَاءٌ → Görüşmek, buluşmak” kelimelerini mastar olarak kabul etmektedir. Bununla beraber yine aynı vezinde gelen, “تَبْتَالٌ → Kısa (adam)”, “تَقْصَارٌ → Küçük gerdanlık”, “تَبْيَعَارٌ → Karşılıksız sevgi” gibi kelimelerin isim olduğunu, “تَكْلَامٌ → Çok konuşan”, ve “تَقْلَامٌ → Lokması büyük” gibi kelimelerin de mübâlağa sıygası olduğunu belirtmektedir.³¹⁴

فَاعِلَةٌ Vezni:

İsm-i fâilin sonuna mübâlağa tâ'sının bitişiyle oluşan bu vezin semâ'î mübâlağa vezni olarak kabul edilmiştir. Örneğin “رَاوِيَةٌ → çok rivâyet eden, çok su taşıyan”,³¹⁵ “دَاعِيَةٌ → bir bid'ate veya dine davet etmede çok gayret gösteren, propagandist, propagandacı” gibi.³¹⁶

فَعِيلٌ Vezni:

Bu vezin bütün âlimlere göre semâ'î vezinlerdendir. İbn-i Kuteybe ise bu veznin kıyasi olduğunu iddia etmiştir. Bir işi devamlı yapan kişi için kullanılır, “رَجُلٌ سَكِيرٌ → Dâima sarhoş olan” ve “رَجُلٌ خَمِيرٌ → Çok içki içen adam”, “فَخِيرٌ → Çok sevinen”, “

³¹³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, IV, 84; Doğan, *Arap Dilinde Mübâlağa*, s. 92.

³¹⁴ es-Suyûtî, *el-Eşbâh*, II, 166; 'Azîz Muhammed, *es-Sıfatü'l- müşebbehe*, s. 294; Doğan, *age*, s. 92.

³¹⁵ es-Suyûtî, *el-Müzhir*, II, 243.

³¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XIV, 259 (دعا md.) XIV, 257; el-Hudarî, *Hâşiyetu'l- Hudarî* II, 332; Doğan, *age*, s. 98.

عَشِيْقٌ → “Çok âşık olan” ve “سَكِيْتٌ → “Çok susan” gibi. Bir eylemi bir veya iki defa yapan kimse için bu vezin kullanılmaz, ancak daha fazla yapan veya âdet hâline getiren kimseler için kullanılır.³¹⁷

فَاعُولٌ Vezni:

Bu veznin de semâ'î mübâlağa vezinlerinden olduğu yönünde alimlerin görüş birliği vardır. Ancak bu vezin aslî olarak mübâlağa için kullanılmayıp, ism-i âlet olarak kullanılan “فَاعُولٌ” vezninden mübâlağa için kullanıma nakil olup, çoğunlukla ism-i âlet olarak kullanılır.

İsm-i âlet'e örnek: “سَاطورٌ → *satır*” ve “صَاقورٌ → *kazma*” gibi.³¹⁸ Kur'ân-ı Kerîmdeki “الطَّاعُوتُ” kelimesinin “فَاعُولٌ” veya “فَعْلُوْتُ” vezninden türemesi konusunda ihtilâf edilmiştir

اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاعُوتَ ← “Allah'a kulluk edin, tâğûttan kaçının”.³¹⁹

Ebû Hayyan bu kelimenin “طَعَى يَطْعَى” fiilinden türediğini ve mübâlağa vezni olduğunu söylemiştir. Taberî de anlamının ‘*haddi aşmak*’ anlamında olduğunu söylemiştir.³²⁰

مَفْعِيلٌ Vezni:

Bu vezin bu hâli ile hem müzekkere, hem de müennese delâlet eden ve kullanımı az olan semâ'î vezinlerdendir.

وَأْتِ دَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمَسْكِينِ وَابْنَ السَّبِيلِ

Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver”³²¹

فُعُولٌ Vezni:

³¹⁷ ‘Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 259; İbn Kuteybe, *Edebu'l kâtib*, s. 220; Doğan, *Arap Dilinde Mübalağa*, s. 59.

³¹⁸ ‘Azîz Muhammed, *es-Sıfatü'l- müşebbehe*, s. 31.

³¹⁹ Nahl, 16/36.

³²⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, II, 599.

³²¹ İsrâ, 17/26.

Bu veznin mübâlağa için olduğunda alimler ittifak etmişlerdir. Bu vezin “فُعُولٌ” şeklinde ilk harfi fetha da okunabilir, ancak meşhur olan zamme ile okumaktır. Bu veznin en meşhur örnekleri Allah’ın isimlerinden “فُدُوسٌ” → *her türlü noksanlıktan münezzehtir olan Allah*³²² ve “سُبُوحٌ” → *her türlü noksanlıktan münezzehtir olan*³²³ kelimeleridir.

فُعَلَةٌ Vezni:

Bu vezin de nahiv âlimlerine göre mübâlağa vezinlerindedir. Sonundaki “tâ” ise müennes için olmayıp, mübâlağaya delâlet ettiğinden müennesinin ve cemi’sinin gelmeyeceği görüşü hakimdir.³²⁴

وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ

*İnsanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay hâline!*³²⁵

فَيُعُولٌ Vezni:

Kullanımı az olan semâ’î vezinlerindedir. Kur’ân-ı Kerim’de mevcut olan ve Allah’ın isimleri arasında zikredilen “الْقَيُّومُ” kelimesi buna örnektir.

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ

*Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Diridir, kayyumdur.*³²⁶

وَعَنْتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ

*Bütün yüzler; diri, yaratıklarına hâkim ve onları koruyup gözeten Allah’a boyun eğmiştir.*³²⁷

³²² İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, (فدس md.) VI, 168.

³²³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, (سبح md.) II, 472.

³²⁴ ‘Azîz Muhammed, *es-Sıfatü'l- müşebbehe*, s. 214; Doğan, *Arap Dilinde Mübalağa*, s. 132.

³²⁵ Hümeze, 104/4.

³²⁶ Bakara, 2/255; Âli İmrân, 3/2.

³²⁷ Tâ-Hâ, 20/111.

Bu kelime, yapısı açısından tartışma konusu olmuştur. Bu vezinde gelen diğer örnekler şunlardır: “حَيْسُوبٌ → Hesap uzmanı, muhasebeci”,³²⁸ “دَيُّومٌ → Sürekli dâimî olan”.³²⁹

فُعَالٌ ve فُعَالٌ Vezni:

İbn Cinnî, bu iki veznin “فُعَيْلٌ” vezninden türediğini ve kişiyi nitelemek için kullanılan mübâlağa vezinleri olduğunu belirtir. Ayrıca “رَجُلٌ طَوِيلٌ → uzun boylu kişi” örneğinde, boyunun daha fazla uzunluğunu ifade için “طَوَالٌ” diye, çok daha uzun olduğuna işaret etmek için ise, “طَوَالٌ” vezninde kullanılacağını söylemiştir.³³⁰ Yani ikisi de mübâlağa veznidir. Ancak “فُعَالٌ” vezni, “فُعَالٌ” den daha fazla mübâlağa anlamı ifade eder. Zira kelimedede, fazla harf olduğundan mübâlağalı anlam kastedilmektedir.³³¹

إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَابٌ!³³² Gerçekten bu çok tuhaf bir şey!

وَمَكَرُوا مَكْرًا كُبَّارًا!³³³ Bunlar da, çok büyük bir tuzak kurdular.

فُعَالٌ Vezni:

Sıfat-ı müşebbehe vezni olan “فُعَالٌ” vezni, son harfi şeddeli olduğunda (“فُعَالٌ”, şeklinde) mübâlağa manasına delâlet eder.³³⁴

عُنُلٌ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٌ

Kaba saba; bütün bunların ötesinde bir de soysuz olan kimseye (mal ve oğulları vardır diye, sakın boyun eğme).³³⁵

³²⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, (قم) XII, 504; Muhammed Hayr el-Hulvânî, *Muğni'l-cedîd fi 'ilmi's-sarf*, Dâru'ş-Şarki'l-'Arabî, Beyrut tsz., s. 260; 'Azîz Muhammed, *es-Sıfatü'l- müşebbehe*, s. 294; Doğan, *Arap Dilinde Mübalağa*, s. 101.

³²⁹ es-Suyûtî, *el-Müzhir*, II, 100; Doğan, *age*, s. 101.

³³⁰ İbn Cinnî, *el-Munsif*, s. 241. Ayrıca bkz. Cemâlüddîn, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, II, 1031.

³³¹ 'Azîz Muhammed, *age*, s. 216.

³³² Sâd, 38/ 5.

³³³ Nuh, 71/22.

³³⁴ Şibeveyhi, *el-Kitab*, IV, 277; 'Azîz Muhammed, *age*, s. 219.

³³⁵ Kalem, 68/13.

Bu veznin sonuna mübâlağa amacıyla “tâ” getirilir. Örneğin, “ رَجُلٌ هُدْرَةٌ → Yalan yanlış saçma sapan konuşan adam”, “ رَجُلٌ كُذِّبَةٌ → Yalancı, hilekâr, aldatıcı adam” gibi.³³⁶ Bu vezinde olup, isim olarak kullanılan kelimeler de vardır.³³⁷

فَعْلٌ Vezni:

Bu vezin de semâ'î mübâlağa vezinlerdendir.

وَأَصْحَابُ الْأَيْكَةِ وَقَوْمٌ تُبِعَ كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ

*Onlardan önce Nûh kavmi, Ress halkı ve Semûd kavmi, Âd ve Firavun, Lût'un kardeşleri, Eykeliler, Tûbba'ın kavmi de yalanlamıştı.*³³⁸

Bu ayetteki “تُبِعَ” kelimesi, müslüman olduktan sonra kendi kavmini İslâm'a dâvet eden Yemen kralının ismidir. Bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi kendine tâbî olanların çokluğundan dolayıdır.³³⁹ Yani kelime mübâlağa ifadesi olarak kullanılmıştır. Diğer bir örnek ise: “ قَلْبٌ → Çok değişken, bulunduğu çevreye çabuk uyum sağlayan, becerikli mâhir zeki” gibi. Diğer bir örnek ise “ حَوْلٌ” kelimesi olup “ قَلْبٌ” ile aynı anlama gelir ve Araplar her ikisini birlikte bazen yer değiştirerek “çok hilekâr, çabuk değişen, işleri iyi çeviren” anlamında şöyle kullanırlar: “ هُوَ حَوْلٌ قَلْبٌ”³⁴⁰

فَعْلَالٌ Vezni:

Bu vezin de semâ'î vezinlerden olup, ekseriyetle rubâ'î/dörtlü fiillerden türeyen bir masdardır. es-Suyûtî, “فَعْلَالٌ” vezninin de “تَرْتَارٌ” ve benzeri kelimeler gibi mübâlağa ifade ettiği görüşündedir.³⁴¹

مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ

*İnsanların kalplerine vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden*³⁴²

³³⁶ ‘Azîz Muhammed, *es-Sıfatü'l-müşebbehe*, s. 394; İmîl, *Mu'cemu'l-evzâni's-sarfıyye*, s. 29; Doğan, *Arap Dilinde Mübalağa*, s. 102.

³³⁷ Şıbeveyhi, *el-Kitab*, IV, 277.

³³⁸ Kâf, 50/14.

³³⁹ Ebu'l-Berekât, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, nşr. Yûsuf 'Ali Bedîvî, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1.baskı, Beyrut 1998, III, 363.

³⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, (قلب md.) I, 685; Doğan, *age*, s.108.

³⁴¹ es-Suyûtî, *el-Eşbâh*, IV, 42.

Bu vezinden gelen mübâlağa sıygalarının müennesi tâ (ة)'lı gelir. Aynı zamanda, yerme amacıyla ve olumsuz bir niteliğe sahip olanları göstermektedir. Örneğin, “ هَرَّهَارُ → Boş yere (kendi kendine) çok gülen” gibi.³⁴³

فَعْلَلٌ ve فَعْلَلٌ Vezinleri:

Semâ'î vezinlerinden birisi de “فَعْلَلٌ” ve “فَعْلَلٌ” dir. “فَعْلَلٌ” vezninin meşhur örnekleri “اقْمَطَّرًا-اقْمَطَّرًا” Ziyâdeli fiilinden türeyen “قَمَطَّرِيرٌ → Çetin, zor, güç; pek fazla, çok” ve “إِزْمَهَّرًا-إِزْمَهَّرًا” fiilinden türeyen “زَمَهَّرِيرٌ → Şiddetli soğuk, asık çehreli, kızgın” kelimeleri olup, Kur'an-ı Kerim'de geçerler. Diğer vezin ise “فَعْلَلٌ” dir. İbn Manzûr bu veznin “فَعْلَلٌ” veznindeki yâ'nın hazfiyle meydana meydana geldiğini belirtmiş ve “إِمْرَأَةٌ صَهْصَلِقٌ وَصَهْصَلِقٌ → Feryat figan eden yaşlı kadın” örneğini vermiştir. Her iki sıygada da müzekker ve müennes için müzekker sıyga kullanılmıştır.³⁴⁴

Buraya kadar mübâlağa vezinlerinden meşhur olanlarını zikretmeye çalıştık. Verdiğimiz malumat doğrultusunda bu vezinler hakkında şu değerlendirmeleri yapabiliriz:

- Mübâlağa vezinleri, mutasarrıf/çekimli, sülâsî/üçlü, lâzım ve müteaddî fiillerden türeyebilir.
- Mübâlağa vezinleri, türediği muzârî fiilin harflerini bulundurmakla beraber, muzârî fiile hareke ve sükûnunda uyması zorunlu değildir. Bu sebeple fiile değil, fiile benzeyen ism-i fâile benzeyerek amel eder.
- Mübâlağa vezinleri, amel etmede ve türemede ism-i fâilin bütün hüküm ve şartlarını taşır, ancak mübâlağa vezinleri, mânaya delâlet etme yönünden daha kuvvetlidir.
- Bazı mübâlağa vezinleri, mübâlağa anlamı ifâde etmeksizin, ism-i fâilin delâlet ettiği anlamı gösterir.

³⁴² Nâs, 114/4.

³⁴³ el-Müncid, 861; Doğan, *Arap Dilinde Mübalağa*, s. 91.

³⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, (صَهْصَلِقٌ md.) X, 207; Doğan, *age*, s.103.

- Aslında ism-i fâile delâlet eden bir vezin, aşırılık belirtmesi için mübâlağa vezinlerinden birine çevrilebilir.
- Bir fiilin mübâlağa anlamı ifâde etmesi için, o fiilin birçok defa tekrar etmesi gerekir. Çünkü kelimeye mübâlağa anlamını veren fiilin tekrarıdır.³⁴⁵
- Mübâlağa vezinleri, normalde sülâsî/üçlü fiillerden türer ama şâz/nâdir olarak sülâsî olmayan ziyâdeli fiillerden de türeyebilir.³⁴⁶

1.4. Mübâlağalı İsm-i Fâilin Tasrîfi

Mübâlağalı ism-i fâilden en çok kullanılan (فَعَالٌ) vezninin çekimi şöyledir:

Cemi	Tesniye	Müfred
عَلَّامُونَ-عَلَّامِينَ	عَلَّامَانِ-عَلَّامِينَ	عَلَّامٌ

2. MÜBÂLAĞALI İSM-İ FÂİLİN NAHİV YÖNÜNDEN TAHLİLİ

Daha önce İsm-i fâilin, türediği fiili gibi amel ettiğini; eğer fiili müteaddî ise, fâil alıp ref' edeceğini, mef'ûl alıp nasb edeceğini söylemiştik. Aynı şekilde fiili lâzım ise, sâdece fâil almakla iktifâ edeceğini de tezimizin ilgili sayfalarında belirtmiştik. Mübâlağalı İsm-i fâil vezinleri, aslında ism-i fâilden türemiştir ve ism-i fâile benzemektedir. Farkı ise abartı ve çokluk anlamı ifâde etmesidir. Bu sebeple ism-i fâilin amel şartları ile amel eder. İsm-i fâil, fiile benzeyerek amel eder. Mübâlağalı ism-i fâil de ise bu benzeme olmaksızın, fiile benzeyene, yani ism-i fâile benzemekle amel eder. Yine ism-i fâilin amel etmesi ve şartları konusunu tezimizin ilgili kısmında izah etmiştik. Dolayısıyla bu bölümde kısaca Mübâlağalı İsm-i fâil vezinlerinden amel edenleri inceleyeceğiz.³⁴⁷

³⁴⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, s. 276.

³⁴⁶ Azîz Muhammed, *es-Sıfatü'l-müşebbehe*, s. 223-225.

³⁴⁷ Detaylı bilgi için bkz. el-Müberred, *el-Muktadab*, II, 113; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mufassal*, IV, 88.

2.1. Mübâlağalı İsm-i Fâilin Ameli

Basra Ekolüne göre, mübâlağalı ism-i fâilin üç vezni, ism-i fâil gibi amel eder. Bu vezinler “فَعَالٌ”, “مِفْعَالٌ” ve “فُعُولٌ” vezinleridir.³⁴⁸ İsm-i fâil vezni olan “فَاعِلٌ” vezni “فَعِيلٌ” veya “فَعِلٌ” veznine dönüştüğünde amel eder.³⁴⁹ Sîbeveyhi, bu beş sıyganın, amel etmesinin cevâzı görüşündedir. Basra ekolünün çoğunluğu amel edeceği görüşündedir; el-Mâzinî de (ö.249/863) onlardandır. Kûfe ekolünde de, bu beş veznin amel edemeyeceği görüşü hâkimdir. Çünkü onlara göre bu vezinler, filin manasını mübâlağa için geldiklerinden, amel etmezler. Bu görüşlerden genel kabul göreni ise, Sîbeveyhi ve onun görüşünde olanlardır. Zîra bu vezinlerin amel etmesi semâ'îdir³⁵⁰ Amel eden vezinlerin örnekler ile izahı şöyledir:

فَعَالٌ Vezninin Ameli

“فَعَالٌ” vezni amel şartları bulunduğunda ism-i fâilin amel etmesi gibi amel eder. Kur'an-ı Kerim'de en fazla örneği bulunan ve amel eden vezinlerdendir.³⁵¹

*Gaybleri hakkıyla bilen ancak sensin.*³⁵² ← إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ

Bu ayet-i celîlede mübâlağa vezni olan “عَلَّامٌ” kelimesi, mef'ûlü “الْغُيُوبِ” kelimesine muzâf olmuştur.³⁵³

*Dilediğini mutlaka yapandır.*³⁵⁴ ← فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ

Bu ayet-i celîlede ise “فَعَالٌ” sıygası mef'ûlünü harfî cerli olarak almıştır.³⁵⁵

*Allah, kullara asla zulmedici değildir.*³⁵⁶ ← وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ

³⁴⁸ el-Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye* II, 1031; İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, s. 276; es- Suyûti, *Hem'u'l-hevâmi*, III, 75.

³⁴⁹ es-Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 110, es- Suyûti, *age*, III, 76.

³⁵⁰ el-Murâdî, *Şerhu'l-Elfiyye li'bni Mâlik*, I, 470.

³⁵¹ Doğan, *Arap Dilinde Mübalağa*, s. 119.

³⁵² Mâide, 5/109.

³⁵³ Doğan, *age*, s. 120.

³⁵⁴ Burûc, 85/16.

³⁵⁵ Doğan, *age*, s. 120.

³⁵⁶ Âli İmrân, 3/182.

Bu ayet-i celîlede de “ظَلَامٌ” kelimesi, nefy edatı olan “لَيْسَ” ye îtimat ederek, kendinden sonraki “لِلْعَبِيدِ” şibh cümlesini (harf-i cer ve mecrûrunu) mef’ûl almıştır.³⁵⁷

مِفْعَالٌ Vezninin Ameli

“مِفْعَالٌ” kıyâsen amel eden vezinlerdendir. Araplar, “إِنَّهُ لَمِنْحَارٌ بَوَائِكُهَا” *O çokça semiz develeri boğazlar*³⁵⁸ şeklinde kullanılmış ve “مِنْحَارٌ” vezni, aslında mübtedâ olan “إِنَّ”nin ismine îtimat edip, “بَوَائِكُهَا” kelimesini mef’ûl almıştır.³⁵⁹

Kur’ân-ı Kerim’de ise;

إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا

*Şüphesiz, azgınlara barınağı olacak cehennem pusuda beklemektedir*³⁶⁰ şeklinde gelmiş ve mef’ûlü hafz edilmiştir.³⁶¹

فَعُولٌ Vezninin Ameli

Bu vezinde olan mübâlağa sıygaları müteaddî ve lâzım fiilden türeyebildiği için, hem ism-i fâilin, hem de sıfat-ı müşebbehelerin mübâlağasını ifade etmede kullanılır. “أَكُولٌ” ve “ضُرُوبٌ” gibi kelimeler ism-i fâilin mübâlağasında kullanılır. “عَجُوزٌ” ve “عَمُودٌ” gibi kelimeler ise, sıfat-ı müşebbehenin mübâlağasında kullanılır. Kur’ân-ı Kerim’de daha çok Allah’ın isimleri veya diğer bağlamlarda geçen bu sıygalar, mef’ûllerini doğrudan almamış ve mef’ûlleri hafzedilmiştir. Meselâ:

إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَعَفُورٌ رَحِيمٌ

*Şüphesiz Rabbin bundan sonra da elbette çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*³⁶² ayetindeki “عَفُورٌ” sıygası da, “عَفُورٌ لَهُمْ ذُنُوبِهِمْ” tevilindedir.³⁶³

فَعِيلٌ ve فَعْلٌ Vezinlerinin Ameli

³⁵⁷ Doğan, *Arap Dilinde Mübalağa*, s. 120.

³⁵⁸ Şibeveyhi, *el-Kitâb*, I, 111; el-Müberred, *el-Muktadab*, II, 114; Doğan, *age*, s. 125.

³⁵⁹ Doğan, *age*, s. 125.

³⁶⁰ Nebe, 78/21.

³⁶¹ Doğan, *age*, s. 125.

³⁶² Nahl, 16/119.

³⁶³ Azîz Muhammed, *es-Sıfatü'l-müşebbehe*, s. 237; Doğan, *age*, s. 121.

“فَعِيلٌ” ve “فَعِلٌ” vezinlerinin ism-i fâil gibi amel etmesi azdır. el-Müberred “فَعِيلٌ” ve “فَعِلٌ” vezinlerinin amel edeceği görüşündedir. Cermî (ö.225/840) ise “فَعِلٌ” vezni fiil vezninde olduğu için amel edeceği, “فَعِيلٌ” vezninin ise amel etmeyeceği görüşündedir.³⁶⁴

فَعِيلٌ Vezninin Ameli

İbn Vellâd ve İbn Harûf, (ö.609/1212) “فَعِيلٌ” vezninde gelen mübâlağa sıygalarının da amel edeceği görüşündedirler. Meselâ, زَيْدٌ شَرِيبٌ خَمْرًا: *Zeyd çok içki içen birisidir*” cümlesindeki “شَرِيبٌ” sıygası “خَمْرًا” kelimesini mef’ûlü olarak nasb etmiştir. Aynı zamanda İbn Harûf ve İbn Tâhir, (ö.280/893) harfi tarîfsiz “ال” olsa bile bu vezinde gelen sıygaların mâzi manasında da amel ettiğini belirtirler.³⁶⁵

2.1.1. Mübâlağalı İsm-i Fâillerin Harf-i Tarifli Ameli

Bu vezinler harf-i tarifli olarak geldikleri zaman, harf- i tarifli ism-i fâilde olduğu gibi şartsız olarak amel eder ve bütün hükümlerini kendisinde bulundurur. Basra ekolüne göre bu vezinler, eğer lâzım fiilden türemiş ise fâil alır ref’ eder, müteaddî fiilden türemişlerse mef’ûl alır nasb ederler. Kûfe ekolüne göre ise, bu vezinlerden sonra gelen kelime, gizli bir fiil ile nasbolunur.³⁶⁶

2.1.2. Mübâlağalı İsm-i Fâillerin Harf-i Tarifsiz Ameli

Bu vezinler harf-i tarifsiz olarak geldikleri zaman, aynen harf- i tarifsiz ism-i fâilde olduğu gibi itimat etmesi ve hâl veya istikbâle delâlet etmesi şarttır.³⁶⁷ Başka bir görüşte ise, mübâlağa vezinlerinin mef’ûlü bihlerinde amel etmeleri için ism-i fâilde olduğu gibi hâl veya istikbâle delâlet etme şartı aranmaz.³⁶⁸ Mübâlağa vezinlerinin itimat ettiğinin örnekleri şu şekildedir.³⁶⁹

İstifhâm’a İtimâdı:

³⁶⁴ el-Murâdî, *Şerhu ’l-Elfiyye*, I, 470.

³⁶⁵ ‘Abdulcevâd el-Bennâ, *Sıyağü ’l-mübâlağa fi ’l-Kur’âni ’l-Kerîm*, Dâru’l-Yâzûri’l-’İlmî, Amman 2008, s. 61; Doğan, *Arap Dilinde Mübalağa*, s. 125-126.

³⁶⁶ ‘Azîz Muhammed, *es-Sıfatü ’l-müşebbehe*, s. 231.

³⁶⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri ’z-zeheb*, s. 392.

³⁶⁸ Talu, III, s. 122.

³⁶⁹ ‘Azîz Muhammed, *age*, s. 232; Doğan, *age*, s. 115.

هَلْ زَيْدٌ مَنَّاعٌ الْخَيْرِ ← Zeyd hayra engel olan birisi midir?

Bu örnekte “مَنَّاعٌ” kelimesi mübâlağalı ism-i fâil olarak istifhâm edatlarından “هَلْ”e itimat ederek “الْخَيْرِ” kelimesini nasbetmiştir.³⁷⁰

Nefy Edatlarına İtimâdı:

مَا غَفَّارٌ الذُّنُوبِ إِلَّا اللَّهُ ← Allah'tan başkası günahları bağışlayan değildir.

Bu örnekte “غَفَّارٌ” kelimesi mübâlağalı ism-i fâil olarak nefy edatlarından “مَا” ya itimat ederek “الذُّنُوبِ” kelimesini nasb etmiştir.³⁷¹

Mevsûf'a İtimâdı:

هَذَا نَهْرٌ دَفَّاقَةٌ مِيَاهُهُ ← Şu, suyu çok coşkun olan bir nehirdir

Bu örnekte “دَفَّاقَةٌ” kelimesi mübâlağalı ism-i fâil olarak bu terkipte sıfat olarak bulunmuş ve mevsûfu olan “نَهْرٌ” kelimesine itimat ederek “مِيَاهُهُ” kelimesini ref'etmiştir.³⁷²

Nidâ'ya İtimâdı:

أَيُّهَا الْغَفَّارُ ذَنْبِي اغْفِرْ ذُنُوبِي ← Ey günahımı affeden Allahım, günahlarımı affet.

Bu örnekte “غَفَّارٌ” kelimesi mübâlağalı ism-i fâil olarak nidâ edatı olan “أَيُّهَا” ya itimat ederek “ذَنْبِي” kelimesini takdiren nasbetmiştir.

Zi'l-Hâl'e İtimâdı:

لَا أُحِبُّ زَيْدًا ضَرُوبًا جَارَهُ ← Komşusunu çok döven Zeyd'i sevmem

Bu örnekte “ضَرُوبًا” kelimesi mübâlağalı ism-i fâil olarak hal sahibi olan “زَيْدٍ” e itimat ederek “جَارَهُ” kelimesini nasbetmiştir.³⁷³

Mübtedâ'ya İtimâdı:

³⁷⁰ Doğan, *Arap Dilinde Mübalağa*, s. 115.

³⁷¹ Doğan, *age*, s. 115.

³⁷² Doğan, *age*, s. 115.

³⁷³ Doğan, *age*, s. 116.

النَّهْرُ دَفَاقَةٌ مِيَاهُهُ ← Nehrin suyu çoşkundur.

Bu örnekte “النَّهْرُ” kelimesi mübâlağalı ism-i fâil olarak mübtedâ olan “دَفَاقَةٌ” kelimesine itimat ederek “مِيَاهُهُ” kelimesini ref’ etmiştir.³⁷⁴ Mübâlağa vezinleri, “إِنَّ” - “كَانَ” ismine itimat ederek de amel eder.³⁷⁵

2.2. Mübâlağa Vezinlerinin Kullanım Şekilleri

Mübâlağa vezinleri, insanlar için kullanıldığı gibi, Allah’ın isimleri için de kullanılmıştır.³⁷⁶ Bu vezinler insanlar için kullanıldığında, azalma ve mübâlağa ifade ederek değişkenlik gösterebilir, ancak Allah’ın isimleri olarak kullanılan vezinler azlık veya mübâlağa yönünden değişmez.³⁷⁷

İnsanlar için Kur’ân’da kullanılan mübâlağa vezinleri tabloda gösterilmiştir.

Kullanılan Kelime ve Anlamı	S.No	Kullanılan Kelime ve Anlamı	S.No
<i>Pek/aşırı zalim, olan.</i> ³⁷⁸ ← ظَلُومٌ	8	<i>Pek tövbe eden/edici.</i> ³⁷⁹ ← أَوَّابٌ	1
<i>Çok gururlu.</i> ³⁸⁰ ← فَخُورٌ	9	<i>Çok zorba.</i> ³⁸¹ ← جَبَّارٌ	2
<i>Pek çok kınayıcı.</i> ³⁸² ← لَوَّامٌ	10	<i>Çok yardım eden</i> ³⁸³ ← نَصِيرٌ	3
<i>Çok yemin içen.</i> ³⁸⁴ ← حَلَّافٌ	11	<i>Çok ‘âsi olan.</i> ³⁸⁵ ← عَصِيٌّ	4
<i>Mübâlağa ile emir eden.</i> ³⁸⁶ ← أَمَّارٌ	12	<i>İyiliği çok men eden.</i> ³⁸⁷ ← مَنُوعٌ	5
<i>Çok ayıplayan.</i> ³⁸⁸ ← هَمَّازٌ	13	<i>Sabırsızca mal toplayan</i> ³⁸⁹ ← هَلُوعٌ	6

³⁷⁴ Doğan, *Arap Dilinde Mübâlağa*, s. 116.

³⁷⁵ ‘Azîz Muhammed, *es-Sıfatü’l-müşebbehe*, s. 232-234.

³⁷⁶ Genel olarak Kur’ân, Tirmizî ve İbn Mâce’nin listeleri ve bazı hadislerden Allah’ın isimleri bağlamında, altı vezinde 50 sığa tespit edilmiştir. Bkz. Doğan, *age*, s. 135.

³⁷⁷ ‘Azîz Muhammed, *age*, s. 262; Doğan, *age*, s. 135.

³⁷⁸ Ahzâb, 72, İbrâhîm, 34.

³⁷⁹ Sad, 38/17, 19, 30, 44.

³⁸⁰ Nisâ, 4/36, Hûd, 11/10, Lokman, 31/18, Hadîd, 57/28.

³⁸¹ Mâide, 5/22, Hûd, 11/59, İbrâhîm, 14/15, Meryem, 19/14, Şu‘arâ, 26/130, Kasas, 19, Mü’min, 40/35, Kâf, 50/45, Haşr, 59/23.

³⁸² Kiyâme, 75/2.

³⁸³ Bakara, 2.107.120, 4.45.52.75.89.123.145.173, Enfâl, 8/40, Tevbe, 9/74, 116, İsrâ, 17/75, 80, Hac, 22/71, 78, Furkân, 25/31, Ankebût, 29/22, Ahzâb, 33/17, Şu‘arâ, 26/8, 31, Fetih, 48/22.

³⁸⁴ Kalem, 68/10.

³⁸⁵ Meryem, 19/14, 44

³⁸⁶ Yûsuf, 12/53.

³⁸⁷ Vâkı‘a, 56/33, Me‘âric, 70/21.

³⁸⁸ Hümeze, 104/1.

³⁸⁹ Me‘âric, 70/19.

Çok yürüyen, gezen. ³⁹⁰ ← مَشَاءٌ	14	Sabırsız telaş eden. ³⁹¹ ← جَزُوعٌ	7
--	----	---	---

İnsanlar için kullanılan bu vezinleri daha iyi anlamak amacıyla örneklendirmek gerekirse, meselâ; bir defa yalan söyleyen kimseye كَاذِبٌ denir. Ancak birden fazla yalan söyleyen ve yalan söylemeyi âdet hâline getiren kimseye ise, “فَعَالٌ” vezninde كَذَّابٌ denir.³⁹²

Mübâlağa vezinlerinin, insanlar için kullanıldığında değişken olabileceğini (azalma ve artma anlamında) yukarıda ifade etmiştik. Allah c.c. için kullanıldığında ise değişmez. el-Alûsî, “Allah için kullanılan mübâlağa vezinlerinde, çokluk/abartı sıfatın kendisinde değil, delâlet ettiği şeyde olduğu” nu ifade etmiştir.³⁹³ Bundan dolayı mübâlağayı iki kısma ayırmak gerekir.

Fiilde mübâlağa: Allah’ın sıfatlarında kullanmak caizdir.

Sıfatta mübâlağa: Allah’ın sıfatlarının delâlet ettiği şeyde mübâlağadır, Allah’ın kullarına merhamet etmesi gibi.

Mübâlağa vezinlerinden, insanlar ve diğer varlıklar için kullanılanların tamamının ifade ettiği anlamlar mecâzîdir. Çünkü mübâlağa, ancak fazlalığı-noksanlığı kabul eden sıfatlardadır. İnsanî sıfatlar buna uygunken Allah’ın sıfatları ise kemâlde son mertebededir ve mübâlağası düşünülemez. Bu sebeple âlimler, mübâlağa manasının sıfatta değil, delâlet ettiği fiilde olduğu görüşündedirler.³⁹⁴

Allah’ın isimleri için kullanılan mübâlağa vezinleri tabloda gösterilmiştir.

Kullanılan Kelime ve Anlamı	S.No	Kullanılan Kelime ve Anlamı	S. No
Benzersiz, eşsiz yaratan ← بَدِيعٌ	9	Her şeyi hakkıyla bilen ← عَلِيمٌ	1
Her övgüye lâyık olan ← مَجِيدٌ	10	Her şeyi koruyan ← حَفِيفٌ	2
Her şeyi, kainatı idâre eden ← قَائِمٌ	11	Her şeyi gören, görücü. ← بَصِيرٌ	3

³⁹⁰ Kalem, 68/11.

³⁹¹ Me‘âric, 70/20.

³⁹² ‘Azîz Muhammed, *es-Sıfatü’l-müşebbehe*, s. 259.

³⁹³ Âlûsî, *Rûhu’l-me‘ânî*, I, 64.

³⁹⁴ es-Sabbân, *Hâşiyetü’s-Sabbân*, II, 426; ‘Azîz Muhammed, *age*, s. 260.

<i>Her şeyi işiten, duyan</i> ← سَمِيعٌ	12	<i>Sonsuz merhamet sahibi.</i> ← رَحْمَانٌ	4
<i>Her şeyi hakkıyla bilen.</i> ← عَلَّامٌ	13	<i>Çok merhamet sahibi.</i> ← رَحِيمٌ	5
<i>Çok bağışlayan.</i> ← غَفَّارٌ	14	<i>Her şeyden haberdar olan</i> ← خَبِيرٌ	6
<i>Sıkıntıları gideren</i> ← فَتَّاحٌ	15	<i>Bütün işleri yerli yerinde</i> ← حَكِيمٌ	7
		<i>Galip gelen, yenen.</i> ← فَهَّارٌ	8

3. KUR'AN-I KERİM'DE İSM-İ FÂİL VE MÜBÂLAĞALI İSM-İ FÂİL

3.1. İsm-i Fâil Misalleri

Tezimizin konusuyla alakalı olarak Kur'an-ı Kerim'de bulunan misalleri iki başlık altında ele alacağız:

3.1.1. Sarf Yönüyle Misaller

Kur'an-ı Kerim'de var olan ism-i fâil vezinlerini sarf yönünden iki kısımda incelememiz mümkündür. Birincisi, sülasi mücerred fiillerden, (فَاعِلٌ) fâ'ilun vezninde gelen ism-i fâildir. İkincisi ise, sülasinin dışındaki fiillerden gelen ism-i fâildir ki, pek çok sayıda olup ileriki aşamalarda ele alacağız.

3.1.1.1. Sülasi Mücerred Fiillerden Gelen İsm-i Fâil Vezinleri

Genel olarak nahivciler, sülasi mücerred fiilleri mâzîsini esas alarak aşağıdaki gibi üçe taksim ederler:

- Aynu'l fiilin fethasıyla (فَعَلٌ)
- Aynu'l fiilin kesrasıyla (فَعِلٌ)
- Aynu'l fiilin zammesiyle (فُعِلٌ)

İbn-i Akîl konuyla ilgili olarak şöyle demiştir: Sülasi mücerredin mâzîsi için üç yapı vardır. Birincisi, aynu'l fiilin fethasıyla (فَعَلٌ) vezni. Bu vezinde fiiller جَلَسَ ve قَعَدَ gibi lâzım olarak, ضَرَبَ , نَصَرَ , فَتَحَ gibi müteaddî olarak gelir. İkincisi, aynu'l fiilin kesrasıyla (فَعِلٌ) vezni. Bu vezinde fiiller فَرِحَ ve جَدَلَ gibi lâzım olarak, عَلِمَ ve فَهَمَ gibi müteaddî olarak gelir. Üçüncüsü, aynu'l fiilin zammesiyle (فُعِلٌ) vezni. Bu vezinde fiiller ظَرُفَ ve كَرُمَ gibi sadece lâzım olarak gelir.³⁹⁵

Fe' ale (فَعَلٌ) veznini, muzârîsi mezmum, meksur ve meftuh olarak üçe taksim etmek mümkündür. Fe' ile (فَعِلٌ) veznini muzârîsi çoğu kez meftuh, bazende (özellikle misal fiillerde) meksur olarak ikiye taksim etmek mümkündür. Fe' ule (فُعِلٌ) vezni ise

³⁹⁵ İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, III, 96.

muzârîsi sadece mezmum olarak gelir. İsm-i fâil, toplam altı baba ulaşan bu vezinlerden (فَاعِلٌ) vezninde gelir. Bu altı babı aşağıdaki gibi inceleyebiliriz:

a. **Birinci bab (فَعْلٌ ← يَفْعُلُ) :**

Kur'an-ı Kerim'de bu vezinden ism-i fâil bazen lâzım olarak gelir.³⁹⁶

أَوْ مَن كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَن مَّثَلَهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا

*Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu?*³⁹⁷

Bazen de müteaddî olarak gelir.³⁹⁸

وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ

*Hiçbir kâtip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın; (her şeyi olduğu gibi) yazsın.*³⁹⁹

Aksam-ı seb'adan örnekler:

1. Salim

وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ!⁴⁰⁰ *Ve sen, onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın!*

2. Mehmûz

إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ رَبِّي وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا

*Ben, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a dayandım. Çünkü yürüyen hiçbir varlık yoktur ki, O, onun perçeminden tutmuş olmasın.*⁴⁰¹

3. Ecvef

قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَأَلْقُوهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ

³⁹⁶ İbn Cinnî, *el-Munsif*, I, 21.

³⁹⁷ En'am, 6/122.

³⁹⁸ İbn 'Usfûr, *el-Mümti' fi't-tasrif*, thk Fahru'd-din kabave, I.baskı, Halep 1970, III, 180.

³⁹⁹ Bakara, 2/282.

⁴⁰⁰ A'raf, 7/17.

⁴⁰¹ Hud, 11/56.

Onlardan biri: Yusuf'u öldürmeyin, eğer mutlaka yapacaksanız onu kuyunun dibine atın dedi.⁴⁰²

4. Nakıs

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ

Kullarım sana, beni sorduğunda (söyle onlara): Ben çok yakınım. Bana dua ettiği vâkû dua edenin dileğine karşılık veririm.⁴⁰³

5. Muzaaf

إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍ

(Resûlüm!) Kur'an'ı (okumayı, tebliğ etmeyi ve ona uymayı) sana farz kılan Allah, elbette seni (yine) dönülecek yere döndürecektir.⁴⁰⁴

Bu babdan Kur'an-ı Kerim'de mehmûze'l-ayn, mehmûze'l-lam ve ister vâv'lı olsun ister yâ'lı olsun misal fiiller gelmez.

b. İkinci bab (فَعْل ← يَفْعَل):

Bu vezinden ism-i fâil bazen lâzım olarak gelir.⁴⁰⁵

وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِي بِأَمْرِهِ إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا

Süleyman'ın emrine de kasırğa (gibi esen) rüzgârı verdik; onun emriyle içinde bereketler yarattığımız yere doğru eserdi.⁴⁰⁶

Bazen de müteaddî olarak gelir.⁴⁰⁷

ثُمَّ أَدْنَىٰ مُؤَدَّنِ أَبِيهَا الْعَبِيرُ إِنَّا لَسَارِقُونَ

Sonra bir tellal: Ey kabile! Siz hırsızınız! Diye seslendi.⁴⁰⁸

⁴⁰² Yusuf, 12/10.

⁴⁰³ Bakara, 2/186.

⁴⁰⁴ Kasas, 28/85.

⁴⁰⁵ İbn Cinnî, *el-Munsif*, I, 21.

⁴⁰⁶ Enbiya, 21/81.

⁴⁰⁷ İbn 'Uşfûr, *el-Mümti' fi't-tasrif*, III, 180.

⁴⁰⁸ Yusuf, 12/70.

Aksam-1 seb'adan örnekler:

1. Salim

Hiçbiriniz buna mâni de olamazdınız.⁴⁰⁹ فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ

2. Misal

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَاخْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ

*Ey İnsanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Ne babanın evlâdı, ne evlâdın babası nâmına bir şey ödeyemeyeceği günden çekinin.*⁴¹⁰

3. Nakıs

قَالُوا لَنْ نُؤْتِرَكَ عَلَى مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِي فَطَرَنَا فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا

*Dediler ki: «Seni, bize gelen açık açık mucizelere ve bizi yaratana tercih edemeyiz. Öyle ise yapacağını yap! Sen, ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin.»*⁴¹¹

4. Lefif

مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ

*(işte o zaman) Allah tarafından senin ne bir dostun ne de koruyucun vardır.*⁴¹²

5. Mehmûz ve nakıs

إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَآتٍ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ

*Size vadedilen mutlaka gelecektir; siz bunu önleyemezsiniz.*⁴¹³

c. Üçüncü bab (فعل → يفعل) :

⁴⁰⁹ Hakka, 69/47.

⁴¹⁰ Lokman, 31/33.

⁴¹¹ Taha, 20/72.

⁴¹² Rad, 13/37.

⁴¹³ En'am, 6/134.

Bu babdan ism-i fâil bazen lâzım olarak gelir.⁴¹⁴ Bazen de sahih fiillerden müteaddî olarak gelir.⁴¹⁵

Aksam-ı seb'adan örnekler:

1. Salim

رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ

*Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında adaletle hükmet! Sen hükmedenlerin en hayırlısısın.*⁴¹⁶

2. Mehmûz

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ

*İçinizden cumartesi günü azgınlık edip de, bu yüzden kendilerine: Aşağılık maymunlar olun! Dediklerimizi elbette bilmektesiniz.*⁴¹⁷

3. Misal

وَاللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

*Allah ise size katından bir mağfiret ve bir lütuf vâdeder. Allah herşeyi ihata eden ve herşeyi bilendir.*⁴¹⁸

4. Nakıs

أَتَوَاصَوْا بِهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ

*Bunu (nesilden nesile) birbirlerine vasiyet mi ettiler? Doğrusu onlar azgın bir topluluktur.*⁴¹⁹

Bu babdan, Kur'an-ı Kerim'de ecvef ve lefif fiiller gelmez.

d. Dördüncü bab (فعل ← يفعل) :

⁴¹⁴ İbn Cinnî, *el-Munsif*, I, 21.

⁴¹⁵ İbn 'Uşfûr, *el-Mümti' fi't-tasrif*, III,180.

⁴¹⁶ A'raf, 7/89.

⁴¹⁷ Bakara, 2/65.

⁴¹⁸ Bakara, 2/268.

⁴¹⁹ Zariyat, 51/53.

Bu babdan ism-i fâil, müteaddî ve lâzım olarak gelir. Fakat müteaddî olarak gelmesi kıyasidir.⁴²⁰

Kur'an-ı Kerim'de müteaddî olarak geldiğine dair pek çok örnek vardır.

مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضِلِّ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ

*Allah kimi hidayete erdirirse, doğru yolu bulan odur. Kimi de şaşırtırsa, işte asıl ziyana uğrayanlar onlardır.*⁴²¹

Aksam-ı seb'adan örnekler:

1. Salim

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

*O, öyle Allah'tır ki, O'ndan başka ilah yoktur. Görülmeyeni ve görüleni bilendir. O, esirgeyendir, bağışlayandır.*⁴²²

2. Misal

وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ

*Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.*⁴²³

3. Lefif

فَكُفُّوا فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُونَ وَجُنُودُ إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ

*Artık onlar, o azgınlar ve İblis orduları, toptan oraya tepetaklak (cehenneme) atılırlar.*⁴²⁴

4. Mehmûze'l-fâ

فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ

*İçinde bozulmayan sudan ırmaklar.*⁴²⁵

⁴²⁰ İbn 'Akîl, Şerhu İbn 'Akîl, III, 104.

⁴²¹ A'raf, 59/178.

⁴²² Haşr, 59/22.

⁴²³ En'am, 6/59.

⁴²⁴ Şuara, 26/94-95.

5. Mehmûze'l-ayn

فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِعُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ

*Artık ondan hem kendiniz yeyin, hem de yoksula, fakire yedin.*⁴²⁶

6. Mehmûze'l-lam

وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ

*Ancak günahkârların yediği kanlı irinden başka yiyeceği de yoktur.*⁴²⁷

7. Nakıs Fiil

مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ

*Sizin yanınızdaki (dünya malı) tükenir, Allah katındakiler ise bâkidir.*⁴²⁸

e. Beşinci bab (فَعْلٌ ← يَفْعُلُ):

Bu babdan gelen fiiller sadece lâzım olarak gelmekle birlikte ism-i fâil azda olsa semâ'i olarak gelir.

حَمِضٌ ← حَمُضَ gibi.⁴²⁹

Bu bâb lâzım fiiller için kullanılır. Asla müteaddî fiil gelmez.⁴³⁰ Hatta bu bâba ism-i fâile benzeyen sıfat (sıfat-1 müşebbehe) bâbı denir. Fakat hudûs manası murat edilirse o zaman ism-i fâile çevrilir. حَسَنٌ sıfat-1 müşebbehe iken حَاسِنٌ olur.⁴³¹

Kur'an-ı Kerim'de bu babdan sadece sahih salim fiillerden ism-i fâil gelmektedir.

نَعْمٌ ← نَاعِمٌ, فَرَةٌ ← فَارَةٌ fiilleri gibi.

⁴²⁵ Muhammed, 47/15.

⁴²⁶ Hac, 22/28.

⁴²⁷ Hakka, 69/36-37.

⁴²⁸ Nahl, 69/96.

⁴²⁹ İbn 'Akîl, Şerhu İbn 'Akîl, III, 104.

⁴³⁰ İbn 'Uşfûr, el-Mümti' fi't-tasrif, III, 180.

⁴³¹ el-Esterâbadi, Şerhu'l-Kâfiye, II, 205.

وَتَنْحُثُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَارِهِينَ

(Böyle sanıp) dağlardan ustaca evler yontuyorsunuz (oyup yapıyorsunuz).⁴³²

O gün bir takım yüzler de vardır ki, mutludurlar;⁴³³ وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ

f. Altıncı bab (فَعِلٌ ← يَفْعَلُ) :

Bu bab şaz diye ifade edilen ve çok az kullanılan bir babdır.⁴³⁴ Kur'an-ı Kerim'de iki örneği vardır.

وَرِثٌ ← يَرِثُ ← فَهُوَ وَارِثٌ

رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ

Rabbim! Beni yalnız bırakma! Sen, vârislerin en hayırlısısın, (her şey sonunda senindir).⁴³⁵

وَلِيٍّ ← يَلِيُّ ← فَهُوَ وَاوِيٌّ

وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَاوِيٍّ⁴³⁶ Onların Allah'tan başka yardımcıları da yoktur.

3.1.1.2. Sülasi Mezid Fiillerden Gelen İsm-i Fâil Vezinleri

Sülasi mücerredin dışındaki fiillerden gelen ism-i fâil, malum muzârî fiil vezni üzere gelir. Muzaraat harfî zammeli mim harfî ile değiştirilir ve sondan bir önceki harf kesralanarak ism-i fâil yapılır. Muzârî fiilin sondan bir önceki harfi fethâlî ise onu kesralamak gerekir.⁴³⁷

فَقَرَّبَ بَصُورًا إِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ

Haydi! bekleyin; şüphesiz biz de sizinle beraber beklemekteyiz.⁴³⁸

وَمَنْ يُؤَلِّمُ يَوْمَئِذٍ دُبْرَهُ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَى فِئَةٍ

⁴³² Şuara, 26/149,

⁴³³ Ğaşiye, 88/8.

⁴³⁴ İbn Kuteybe, Edebu'l-kâtib, s. 483.

⁴³⁵ Enbiya, 21/89.

⁴³⁶ Ra'd, 13/11.

⁴³⁷ Hamelavi, Şeze'l-'arf fî fenni's-sarf, s. 75

⁴³⁸ Tevbe, 9/52.

*Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilme veya diğer bölüğe ulaşıp mevzi tutma durumu dışında, kim öyle bir günde onlara arka çevirirse.*⁴³⁹

Fakat muzârî fiilnin sondan bir önceki harfi kesralı ise bir işleme gerek kalmaz.⁴⁴⁰ يَسْتَقْبِلُ ← مُسْتَقْبِلٌ

وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ

*Ve kuvvetinize kuvvet katsın. Günah işleyerek (Allah'tan) yüz çevirmeyin.*⁴⁴¹

وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ

*Rablerinin âyetlerinden onlara (kâfirlere) bir âyet gelmeyedursun, o âyetlerden ille de yüz çevirirler.*⁴⁴²

a. Sülasi mezid (bir harf ziyadesiyle)

إفْعَال babı:

İsm-i fâili مُفْعِلٌ vezninde gelir.

Bu babdan gelen ism-i fâiller müteaddî ve lâzım olarak gelir. Çoğu kez bu ism-i fâiller bu babın bir özelliği olan ta'diyet için kullanılır.⁴⁴³ Yani lâzım fiil bu baba nakledilmekle bir mef'ûle müteaddî olur. Eğer fiil zaten müteaddî ise iki mef'ûle müteaddî olur.

Lâzım olarak geldiğine örnek;

وَمَنْ يُضِلِّ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا

*Kimi de hidayetten mahrum ederse artık onu doğruya yöneltecek bir dost bulamazsın.*⁴⁴⁴

Müteaddî olarak geldiğine örnek;

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ

⁴³⁹ Enfal, 8/16.

⁴⁴⁰ es-Sekkâki, *Miftahu'l-'ulum*, Mektebetü'l-İlmiyyeti'l-Cedîde, Beyrut tsz., s. 24; İbn-i Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahv*, II, 198.

⁴⁴¹ Hud, 11/52.

⁴⁴² En'am, 6/4.

⁴⁴³ İbn 'Uşfûr, *el-Mümti'fi't-tasrîf*, I, 186.

⁴⁴⁴ Kehf, 18/17.

Göğü kendi ellerimizle biz kurduk ve biz (onu) elbette genişleticiyiz.⁴⁴⁵

Aksam-ı seb'adan örnekler:

1. Salim:

قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ آمَنَّا بِاللَّهِ وَاشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ

*Havârîler: Biz, Allah yolunun yardımcılarıyız; Allah'a inandık, şahit ol ki bizler müslümanlarız, cevabını verdiler.*⁴⁴⁶

2. Nakıs:

قَالَ لَهُمْ مُوسَى أَفْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ *Musa onlara: Ne atacaksanız atın! Dedi.*⁴⁴⁷

3. Mehmûz:

إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا وَمَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ

*O, Allah hakkında yalnızca yalan uyduran bir adamdır; biz ona inanmıyoruz.*⁴⁴⁸

وَمَا أَنْزَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ

*Ve senden önce indirilene iman edenler, namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlar var ya;*⁴⁴⁹

أَأَنْتُمْ أَنْسَأْتُمْ شَجَرَتَهَا أَمْ نَحْنُ الْمُنْشِئُونَ

*Onun ağacını siz mi yarattınız, yoksa yaratan biz miyiz?*⁴⁵⁰

4. Muzaaf:

⁴⁴⁵ Zariyat, 51/47.

⁴⁴⁶ Ali imran, 3/52.

⁴⁴⁷ Şu'ara, 26/43.

⁴⁴⁸ Mü'minun, 23/38.

⁴⁴⁹ Nisa, 4/162.

⁴⁵⁰ Vâkıa, 56/72.

وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ

*Hâlbuki kâfirler istemeseler de Allah nûrunu tamamlayacaktır.*⁴⁵¹

5. Lefif:

وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُؤْفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا

*Namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir.*⁴⁵²

6. Misal:

ذَلِكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ

*Bu böyledir. Şüphesiz Allah, kâfirlerin tuzağını bozar.*⁴⁵³

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ

*Göğü kendi ellerimizle biz kurduk ve biz (onu) elbette genişleticiyiz.*⁴⁵⁴

7. Ecvef:

وَإِنَّا لَفِي شَكِّ مِمَّا تَدْعُونَنَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ

*Ve bizi kendisine çağırdığınız şeye karşı derin bir kuşku içindeyiz.*⁴⁵⁵

تَفْعِيلُ babı :

İsm-i fâili مُفَعَّلِ vezninde gelir.

Öncelikle bu babla ilgili iki şeyi bilmek gerekir. Birincisi; bu babdan ism-i fâil hem lâzım hem de müteaddî olarak gelir.⁴⁵⁶ İkincisi ise, bu babın binası (yapısı) ekseriyetle ta'diyet ve teksir (çokluk) içindir.⁴⁵⁷

⁴⁵¹ Saff, 61/8.

⁴⁵² Bakara, 2/177.

⁴⁵³ Enfal, 8/18.

⁴⁵⁴ Zariyat, 51/47.

⁴⁵⁵ İbrahim, 14/9.

Lâzım olarak geldiğine örnek;

*Eğer Allah'ı tesbih edenlerden olmasaydı.*⁴⁵⁸ قُلُوبًا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ

Müteaddî olarak geldiğine örnek;

لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

*O'nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur. O işitendir, bilendir.*⁴⁵⁹

Aksam-ı seb'adan örnekler:

1. Salim:

وَدَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ أُولِي النَّعْمَةِ وَمَهَلْهُمُ قَلِيلًا

*Nimet içinde yüzen o yalancıları bana bırak ve onlara biraz mühlet ver.*⁴⁶⁰

2. Mehmûz:

قَالُوا نَعَمْ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ

«Evet!» derler. *Ve aralarından bir çağırıcı, «Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun!» diye bağırır.*⁴⁶¹

3. Nakıs:

فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ

*Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar.*⁴⁶²

4. Lefif:

⁴⁵⁶ İbn Cinnî, *el-Munsif*, I, 91.

⁴⁵⁷ İbn 'Usfûr, *el-Mümti' fi't-tasrif*, III, 181.

⁴⁵⁸ Saffat, 37/143-144.

⁴⁵⁹ En'am, 6/115.

⁴⁶⁰ Müzzemmil, 73/11

⁴⁶¹ A'raf, 7/44.

⁴⁶² Ma'un, 107/4-5.

وَلِكُلِّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيٰهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ

*Herkesin yöneldiği bir kıblesi vardır. (Ey müminler!) Siz hayır işlerinde yarışın.*⁴⁶³

5. Muzaaf:

وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ الَّذِينَ إِذَا أَكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ وَإِذَا كَالُوا لَهُمْ أَوْ وَزَنُوا لَهُمْ يُخْسِرُونَ

*İnsanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam, onlara vermek için ölçüp tarttıklarında ise noksan yapan hilekârlara yazıklar olsun!*⁴⁶⁴

6. Ecvef:

ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِّعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَىٰ قَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ

*Bu da, bir millet kendilerinde bulunanı (güzel ahlâk ve meziyetleri) değiştirmeye kadar Allah'ın onlara verdiği nimeti değiştirmeyeceğinden dolaydır.*⁴⁶⁵

مُفَاعَلَةٌ babı :

İsm-i fâili مُفَاعِلٌ vezninde gelir.

Öncelikle bu babla ilgili iki şeyi bilmek gerekir. Birincisi; bu babdan ism-i fâil çoğu kez müteaddî olarak, bazen de lâzım olarak gelir.⁴⁶⁶ İkincisi; bu babın binası ekseriyetle iki kişi arasındaki müşareket içindir.⁴⁶⁷

Müteaddî olarak geldiğine örnek;

وَرَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا

*Suçlular ateşi görür görmez, orayı boylayacaklarını iyice anladılar.*⁴⁶⁸

⁴⁶³ Bakara, 2/148.

⁴⁶⁴ Mutaffifin, 83/1-3.

⁴⁶⁵ Enfal, 8/53.

⁴⁶⁶ İbn ‘Uşfûr, *el-Mümti’ fi’t-tasrif*, I, 188.

⁴⁶⁷ Abdulkadir el-Bağdadi, *Şerhu’s-Şaşiye İbn-i Hâcib*, nşr. Muhammed Nur, Beyrut 1975, I, 96; **Müşareket**, Fâil ile mef’ûlü bih’in birbirine karşı aynı eylemi ortak olarak yapmasıdır. Böyle olunca da eylemi başlatan, fâil olup karşısındaki ise, mef’ûl olur.

⁴⁶⁸ Kehf, 18/53.

Aksam-ı seb'adan örnekler:

1. Salim:

وَلْيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَلْيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِقِينَ

*Allah, elbette (O'na gönülden) iman edenleri de bilir, ikiyüzlüleri de bilir.*⁴⁶⁹

2. Muzaaf:

مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَىٰ بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرَ مُضَارٍّ

*(Bu taksim) yapılacak vasiyetten ve borçtan sonra, kimse zarara uğramaksızın (yapılacak)tır.*⁴⁷⁰

3. Nakıs:

وَأَسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ

*Seslenenin yakın bir yerden sesleneceği güne kulak ver.*⁴⁷¹

Bu babdan Kur'an-ı Kerim'de misal, lefif ve mehmûz fiillerden ism-i fâil bulunmamaktadır.

b. Sülesi mezid (iki harf ziyadesiyle)

انْفَعَالٌ babı:

İsm-i fâili مُنْفَعِلٌ vezninde gelir.

Bu babın binası ekseriyetle mutavaat (dönüşlülük) içindir.⁴⁷² Kur'an-ı Kerim'de bu baktan sahih fiillerden sadece salim ve muzaaf fiillerin ism-i fâilinin geldiği görülür. Bu babla ilgili Kur'an-ı Kerim'de illetli fiillerden ism-i fâil gelmez. Örnekler şu şekildedir:

1. Salim:

⁴⁶⁹ Ankebut, 29/11.

⁴⁷⁰ Nisa, 4/12.

⁴⁷¹ Kaf, 50/41.

⁴⁷² el-Bağdâdi, Şerhu 'ş-Şafiye, I, 108.

Onlar: Biz zaten Rabbimize döneceğiz dediler.⁴⁷³ قَالُوا إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ

2. Muzaaf:

وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًّا

Dağlar parçalandığı, Dağılıp toz duman hâline geldiği,⁴⁷⁴

اِفْتَعَالٌ babı :

İsm-i fâilî مُفْتَعِلٌ vezninde gelir.

İsm-i fâil, bu babdan lâzım ve müteaddî olarak gelir. Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda pek çok örneklerini görürüz.

Lâzım olarak geldiğine örnek;

فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ

Onlardan (insanlardan) kimi kendisine zulmeder, kimi ortadadır.⁴⁷⁵

Müteaddî olarak geldiğine örnek;

وَمَا كُنْتَ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا

Ben yoldan çıkarırları yardımcı edinecek değilim.⁴⁷⁶

Aksam-ı seb'adan örnekler:

1. Salim:

كَمَا أَنْزَلْنَا عَلَىٰ الْمُقْتَسِمِينَ

Nitekim biz, komplo kuranlara (azabı) indirmişizdir.⁴⁷⁷

⁴⁷³ A'raf, 7/125.

⁴⁷⁴ Vâkıa, 56/5-6.

⁴⁷⁵ Fatır, 35/32.

⁴⁷⁶ Kehf, 18/51.

2. Mehmûz:

هُم وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَكِنُونَ

*Onlar ve eşleri gölgeler altında tahtlara kurulurlar.*⁴⁷⁸

وَجَاءَ فِرْعَوْنُ وَمَنْ قَبْلَهُ وَالْمُؤْتَفِكَاتُ بِالْخَاطِئَةِ

*Firavun, ondan öncekiler ve altı üstüne getirilen beldeler hâlkı (Lût kavmi) hep o günahı (şirki) işlediler.*⁴⁷⁹

3. Muzaaf:

فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِعُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ

*Onlardan hem kendiniz yeyin, hem de ihtiyacını gizleyen-gizlemeyen fakirlere yedirin.*⁴⁸⁰

4. Ecvef:

إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا

*Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez.*⁴⁸¹

5. Nakıs:

فَدَخَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ

*Allah'ın huzuruna varmayı yalanlayanlar elbette zarara uğramışlardır. Zira onlar doğru yola gitmemişlerdi.*⁴⁸²

6. Lefif:

ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ

⁴⁷⁷ Hicr, 15/90.

⁴⁷⁸ Yasin, 36/56.

⁴⁷⁹ Hakka, 69/9.

⁴⁸⁰ Hac, 22/36.

⁴⁸¹ Nisa, 4/36.

⁴⁸² Yunus, 10/45.

*O kitap (Kur'an); onda asla şüphe yoktur. O, müttakîler (sakınanlar ve arınmak isteyenler) için bir yol göstericidir.*⁴⁸³

أَفْعَلَانِ babı:

İsm-i fâili **مُفَعَّلٌ** vezninde gelir.

Bu bapla ilgili bilinmesi gerekenler:

- Genel olarak bu bapla ilgili bütün kelimeler, Kur'an-ı Kerim'de, az bulunan nadir kelimelerdendir.
- Konumuz olan ism-i fâil ile alakalı bu baptan Kur'an-ı Kerim'de üç kelime geçmektedir. Bunlar (**مُخْضَرٌ**, **مُسْوَدٌ**, **مُصْفَرٌ**) kelimeleridir.
- Bu baptan müteaddî fiil gelmeyip sadece lâzım fiiller gelmektedir.
- Bu babın binası, elvan (renkler) ve uyub (ayıplar/kusurlar) içindir.

Kur'an-ı Kerim'deki örnekleri ise şu şekildedir:

وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى اللَّهِ وُجُوهُهُم مُّسْوَدَّةٌ

*Kıyamet gününde Allah hakkında yalan söyleyenlerin yüzlerinin kapkara olduğunu görürsün.*⁴⁸⁴

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَةً

*Görmedin mi, Allah, gökten yağmur indirdi de bu sayede yeryüzü yeşeriyor.*⁴⁸⁵

ثُمَّ يَهِيَجُ فَنَرَاهُ مُصْفَرًا ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطَامًا

*Sonra onlar kurur da sapsarı olduklarını görürsün. Sonra da onu kuru bir kırıntı yapar.*⁴⁸⁶

تَفَعَّلٌ babı:

İsm-i fâili **مُتَفَعَّلٌ** vezninde gelir.

⁴⁸³ Bakara, 2/2.

⁴⁸⁴ Zümer, 39/60.

⁴⁸⁵ Hac, 22/63.

⁴⁸⁶ Zümer, 39/21.

İsm-i fâil bu babdan lâzım ve müteaddî olarak gelir. Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda da pek çok örneklerini görürüz. Binası ise genelde tekellüf (zorluk) içindir.⁴⁸⁷

Lâzım olarak geldiğine örnek;

*Tevekkül edenler yalnız O'na dayansınlar.*⁴⁸⁸ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ

Müteaddî olarak geldiğine örnek;

إِذْ يَتَلَفَّى الْمُتَلَفِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ

*İki melek (insanın) sağında ve solunda oturarak yaptıklarını yazmaktadırlar.*⁴⁸⁹

Aksam-ı seb'adan örnekler:

1. Salim:

*Kibirleyenlerin yeri ne kötüdür!*⁴⁹⁰ فَلْيَسْأَلْ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ

2. Nakıs:

إِذْ يَتَلَفَّى الْمُتَلَفِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ

*İki melek (insanın) sağında ve solunda oturarak yaptıklarını yazmaktadırlar.*⁴⁹¹

3. Misal:

*İşte bunda ibret alanlar için işaretler vardır.*⁴⁹² إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ

⁴⁸⁷ İbn 'Uşfûr, *el-Mümti' fi't-tasrif*, I, 165.

⁴⁸⁸ Yusuf, 12/67

⁴⁸⁹ Kaf, 50/17.

⁴⁹⁰ Nahl, 16/29.

⁴⁹¹ Kaf, 50/17.

Bu babdan Kur'an-ı Kerim'de, lefif, ecvef ve mehmûz fiillerden ism-i fâil bulunmamaktadır.

تَفَاعُلٌ babı:

İsm-i fâili مُتَّفَاعِلٌ vezninde gelir.

Kur'an-ı Kerim'de bu babdan sahih ve illetli fiiller gelir. Sarf ilmiyle ilgili kaynaklar incelendiğinde bu babın binası mutâvaat⁴⁹³ ve iki kişi arasındaki müşâreket⁴⁹⁴ içindir.

Aksam-ı seb'adan örnekler:

1. Salim:

يَلْبَسُونَ مِنْ سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَّقَابِلِينَ

*İnce ipekten ve parlak atlastan giyerek karşılıklı otururlar.*⁴⁹⁵

2. Ecvef:

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ

*Yeryüzünde birbirine komşu kıtalar, üzüm bağları, ekinler vardır.*⁴⁹⁶

3. Nakıs:

عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ

*O, görüleni de görülmeyeni de bilir; çok büyüktür, yücedir.*⁴⁹⁷

Bu babdan Kur'an-ı Kerim'de, lefif, misal, muzaaf ve mehmûz fiillerden ism-i fâil bulunmamaktadır.

⁴⁹² Hicr, 15/75.

⁴⁹³ İbn 'Uşfûr, el-Mümti' fi't-tasrif, I, 82; el-Bağdadi, Şerhu 'ş-Şafiye, I, 99.

⁴⁹⁴ el-Bağdadi, age, I, 99; Müşâreket için bkz. 467 numaralı dipnot.

⁴⁹⁵ Duhan, 44/53.

⁴⁹⁶ Ra'd, 13/4.

⁴⁹⁷ Ra'd, 13/9.

c. Sülasi mezid (üç harf ziyadesiyle)

Üç harf ziyadeli sülasi mezid fiiller dört kısımdır. Fakat Kur'an-ı Kerim'de sadece iki bâbın misalleri bulunduğundan iki bâba örnek vermekle yetineceğiz.

استَفْعَالٌ babı:

İsm-i fâili مُسْتَفْعِلٌ vezninde gelir.

Bu babın binası daha çok talep (istek) ve suâl için gelmektedir.⁴⁹⁸

Aksam-ı seb'adan örnekler:

1. Salim ve mehmûze'l-fâ:

وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ

*Andolsun biz, sizden önce gelip geçenleri de biliriz, geri kalanları da biliriz.*⁴⁹⁹

2. Mehmûze'l-lâm:

إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ⁵⁰⁰ (Seninle) alay edenlere karşı biz sana yeteriz.

3. Muzaaf:

وَكُلُّ أَمْرٍ مُسْتَقَرٌّ⁵⁰¹ Hâlbuki her işin ulaşacağı yeri vardır.

وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ⁵⁰² Eskiden beri devam edegelen bir büyüdür, derler.

4. Misal:

قُلْتُمْ مَا نَدْرِي مَا السَّاعَةُ إِنْ نُنظَرُ إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُستَقِينِينَ

⁴⁹⁸ İbn Cinnî, *el-Munsif*, I, 71.

⁴⁹⁹ Hicr, 15/24.

⁵⁰⁰ Hicr, 15/95.

⁵⁰¹ Kamer, 54/3.

⁵⁰² Kamer, 54/2.

*Kıyametin ne olduğunu bilmiyoruz onun bir tahminden ibaret olduğunu sanıyoruz; (onun hakkında) kesin bir bilgi elde etmiş değiliz, demiştiniz.*⁵⁰³

5. Nakıs:

سَوَاءٌ مِنْكُمْ مَنْ أَسَرَ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهِ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ

*Sizden, sözü gizleyenle onu açığa vuran, geceleyin gizlenenle gündüzün yürüyen (onun ilminde) eşittir.*⁵⁰⁴

إفْعِلَالٌ babı:

İsm-i fâili مُفْعَلٌ vezninde gelir.

Bu babdan gelen fiiller sadece lâzım olarak gelir. Bu kelimeler renkler için kullanılır. Kur'an-ı Kerim'de bu babdan ism-i fâil sadece Rahmân suresinde bir ayette geçmektedir.

*Bu cennetler koyu yeşildirler.*⁵⁰⁵ مُدْهَمَّتَانِ

3.1.1.3. Rubâ'i mücerred ve Mezid Fiillerden Gelen İsm-i Fâil Vezinleri

Yukarıda zikrettiğimiz gibi sülasi mücerredin dışındaki fiillerden gelen ism-i fâiller, malum muzârî fiil vezni üzere gelir. Burada muzaraat harfî zammeli mim harfi ile değiştirilir ve sondan bir önceki harf kesralanarak ism-i fâil yapılır. Muzârî fiilin sondan bir önceki harfî fethalı ise onu kesralamak gerekir.⁵⁰⁶

Rubâ'i mücerred fiillerden gelen ism-i fâil مُفْعِلٌ vezni gelir.

Rubâ'i mücerredin tek babı olan فَعْلٌ müteaddî ve lâzım içindir. Kur'an-ı Kerim'deki örneği şu şekildedir:

لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُرْحَزِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ

*Putperestlerden her biri de arzular ki, bin sene yaşasın. Oysa yaşatılması onu azaptan uzaklaştırmaz. Allah onların yapmakta olduklarını eksiksiz görür.*⁵⁰⁷

⁵⁰³ Casiye, 54/32.

⁵⁰⁴ Ra'd, 13/10.

⁵⁰⁵ Rahmân, 55/64.

⁵⁰⁶ Hamelâvi, Şeze'l- 'arf, s. 75.

⁵⁰⁷ Bakara, 2/96.

Rubâ'îye Mülhak Bablar

Rubâ'î mücerrede mülhak yedi bab vardır. Fakat Kur'an-ı Kerim'de bu bablardan biri hariç diğer bablardan ism-i fâil bulunmamaktadır.

فَاعِلٌ ← يُفَعِّلُ ← مُفَعِّلٌ

أَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ ⁵⁰⁸ Onların üzerinde bir zorba değilsin.

Rubâ'î Mezid Fiillerden Gelen İsm-i Fâil Vezinleri

Kur'an-ı Kerim'de Rubâ'î mezid fiillerden 2 bab bulunmaktadır.

أَفْعَالٌ babı:

İsm-i fâili مُفَعِّلٌ vezninde gelir.

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ⁵⁰⁹ Ey huzura kavuşmuş insan!

تَفَعُّلٌ babı:

İsm-i fâili مُتَفَعِّلٌ vezninde gelir.

أَوْ مُتَحَيِّرًا إِلَىٰ فِتْنَةٍ ⁵¹⁰ Veya diğer bölüğe ulaşıp mevzi tutma durumu dışında.

مُتَحَيِّرًا kelimesi ← يَحُورُ ← حَاَزَ fiilinden gelen مُتَحَوِّرٌ kelimesi ile karıştırılmamalıdır. ⁵¹¹

Kur'an-ı Kerim'de yukarıda zikredilen örneklerin haricinde Rubâ'î mücerred, mezid ve mülhak bablardan ism-i fâil gelmemektedir.

⁵⁰⁸ Ğâşiye, 88/22.

⁵⁰⁹ Fecr, 89/27.

⁵¹⁰ Enfal, 8/16.

⁵¹¹ ez-Zemahşeri, *el-Keşşaf*, II, 206.

3.1.2. Nahiv Yönüyle Misaller

a. İsm-i Fâillerin Harf-i Tarifli Ameline Örnekler

*namazı kılanlar, zekâtı verenler.*⁵¹² وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ

قال إنه يقول إنها بقرة صفراء فاقع لونها تسر الناظرين⁵¹³

Bu örnekte الْمُقِيمِينَ ve الْمُؤْتُونَ kelimeleri, ism-i fâil olup kendilerinden sonra gelen الصَّلَاة ve الزَّكَاة kelimelerini mef'ûlü bih olarak nasbetmişlerdir.⁵¹⁴

وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ

*İrzlerini koruyan erkekler ve (irzlerini) koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler ve zikreden kadınlar*⁵¹⁵

Bu örnekte الذَّاكِرِينَ ve الْحَافِظِينَ kelimeleri, ism-i fâil olup kendilerinden sonra gelen فُرُوجَهُمْ ve اللَّه kelimelerini mef'ûlü bih olarak nasbetmişlerdir.⁵¹⁶

b. İsm-i Fâillerin Lâzım ve Müteaddî Olarak Ameline Örnekler

İsm-i fâil lâzım olarak fâili ref' etmede amel eder:

قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ صَفْرَاءٌ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاطِرِينَ

«O diyor ki: Sarı renkli, parlak tüylü, bakanların içini açan bir inehtir» dedi.⁵¹⁷

Bu örnekte فَاقِعٌ kelimesi, ism-i fâil olup kendisinden sonra gelen لَوْنُهَا kelimesini fâil olarak ref' etmiştir.⁵¹⁸

فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ

⁵¹² Nisa, 4/162.

⁵¹³ Ebû Muhammed Mekkî b. Muhammed el-Kaysî, *Müşkilü i'râbi'l-Kur'an*, thk. Hatim Salih Damin, Daru'l-Memun li't-Turas, Dimaşk 2003, I, 212.

⁵¹⁴ Muhyiddin ed-Derviş, *İ'râbi'l-Kur'ani'l-Kerim ve beyânühû*, Dar-u İbn Kesir, Beyrut 1996, II, 377; Mahmud b. Abdurrahim es-Sâfî, *el-Cedvelü fi i'râbi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Daru'r-Raşid, Dimaşk 1997, VI, 238.

⁵¹⁵ Ahzab, 33/35.

⁵¹⁶ ed-Derviş, *age*, VIII, 18; es-Sâfî, *age*, XXII, 162.

⁵¹⁷ Bakara, 2/69.

⁵¹⁸ ed-Derviş, *age*, I, 123; es-Sâfî, *age*, I, 157.

*Sana vahyolunan âyetlerin bir kısmını (duyurmayı) terk edeceksin ve bu yüzden ruhun daralacaktır.*⁵¹⁹

Bu örnekte **صَادِرٌ** kelimesi, ism-i fâil olup kendisinden sonra gelen **صَادِرٌ** kelimesini fâil olarak ref'etmiştir.⁵²⁰

لَا هِيَةَ قُلُوبُهُمْ وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا

*Onlar bunu, hep alaya alarak, kalpleri oyuna, eğlenceye dalarak dinlemişlerdir. O zalimler şöyle fısıldaştılar.*⁵²¹

Bu örnekte **لَا هِيَةَ** kelimesi, ism-i fâil olup kendisinden sonra gelen **قُلُوبُهُمْ** kelimesini fâil olarak ref'etmiştir.⁵²²

İsm-i fâilin bir mef'ûle müteaddî olarak ameli:

فَلَعَلَّكَ **بَاخِعٌ** نَفْسَكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا

*Bu yeni Kitab'a inanmazlarsa (ve bu yüzden helâk olurlarsa) arkalarından üzüntüyle neredeyse kendini harap edeceksin.*⁵²³

Bu örnekte **بَاخِعٌ** kelimesi, ism-i fâil olup kendisinden sonra gelen **نَفْسَكَ** kelimesini mef'ûlü bih olarak nasbetmiştir.⁵²⁴

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ **إِنِّي فَاعِلٌ** ذَلِكَ غَدًا⁵²⁵ *Hiçbir şey için bunu yarın yapacağım deme.*

Bu örnekte **فَاعِلٌ** kelimesi, ism-i fâil olup kendisinden sonra gelen **ذَلِكَ** kelimesini mef'ûlü bih olarak mahallen nasbetmiştir.⁵²⁶

İsm-i fâilin iki mef'ûle müteaddî olarak ameli:

قَالَ **إِنِّي جَاعِلٌ** لِلنَّاسِ **إِمَامًا**⁵²⁷ *Ben seni insanlara önder yapacağım, demişti.*

⁵¹⁹ Hud, 11/12.

⁵²⁰ ed-Derîş, *I'râbi'l-Kur'an*, IV, 322; es-Sâfî, *el-Cedvelü fi i'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, XII, 229.

⁵²¹ Enbiya, 21/3.

⁵²² ed-Derîş, *age*, VI, 280; es-Sâfî, *age*, IV, 17.

⁵²³ Kehf, 18/6.

⁵²⁴ ed-Derîş, *age*, V, 532; es-Sâfî, *age*, XV, 142.

⁵²⁵ Kehf, 18/23.

⁵²⁶ ed-Derîş, *age*, V, 562; es-Sâfî, *age*, XV, 167.

Bu örnekte جَاعِلٌ kelimesi, ism-i fâil olup kendisinden sonra gelen كَ zamiri birinci mef'ûlüdür. İsm-i fâil burada birinci mef'ûlüne muzaf olmuştur. اِمَامًا kelimesini ise ikinci mef'ûlü olarak nasbetmiştir.⁵²⁸

الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا

*Gökleri ve yeri yaratan, melekleri elçiler yapan Allah'a hamdolsun.*⁵²⁹

Bu örnekte جَاعِلٌ kelimesi, ism-i fâil olup kendisinden sonra gelen الْمَلَائِكَةِ kelimesi birinci mef'ûlüdür. İsm-i fâil burada birinci mef'ûlüne muzaf olmuştur. رُسُلًا kelimesini ise ikinci mef'ûlü olarak nasbetmiştir.⁵³⁰

Bu ayet-i celilelerdeki ism-i fâiller birinci mef'ûlüne muzaf olmuş, ikinci mef'ûlünü ise nasbetmişlerdir. Eğer ism-i fâil birden fazla mef'ule müteaddî oluyorsa birinci mef'ûlüne muzaf olup olmaması caizdir.⁵³¹

c. İsm-i Fâillerin Müfred, Tesniye ve Cemi' Olarak Ameline Örnekler

İsm-i fâilin müfredinde amel şartları ve hükümleri ne ise, ister müzekker olsun ister müennes bütün tesniyelerinde ve salim veya mükesser olsun bütün cemilerinde aynı hüküm ve şartlar geçerlidir.⁵³²

İsm-i fâilin müfred olarak ameli:

*Doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum.*⁵³³ اِنِّي ظَنَنْتُ اَنْي مُلَاقٍ حِسَابِيَّةٍ

Bu örnekte مُلَاقٍ kelimesi, müfred bir ism-i fâil olup kendisinden sonra gelen حِسَابِيَّةٍ kelimesini mef'ûlü bih olarak nasbetmiştir.⁵³⁴

İsm-i fâilin tesniye olarak ameli:

هَذَانِ الضَّارِبَانِ زَيْدًا. *Şu ikisi Zeyd'i dövenler.*

⁵²⁷ Bakara, 2/124.

⁵²⁸ ed-Derîş, *İ'râbi'l-Kur'an*, I, 179; es-Sâfî, *el-Cedvelü fi i'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, I, 255.

⁵²⁹ Fâtır, 35/1.

⁵³⁰ ed-Derîş, *age*, I, 179.

⁵³¹ Talu, II, 122.

⁵³² İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, III, 74; Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 257.

⁵³³ Hakka, 69/20.

⁵³⁴ ed-Derîş, *age*, X, 200.

Bu örnekte الضاربان kelimesi, tesniye bir ism-i fâil olup kendisinden sonra gelen زيدًا kelimesini mef'ûlü bih olarak nasbetmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de tesniye olarak gelen pek çok ism-i fâil vardır. Lakin hem tesniye olup hem de amel ettiğine dair örnek bulunmamaktadır.

İsm-i fâilin cemi' müzekker salim olarak ameli:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْفَلَائِدَ وَلَا أَمْيِنَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ

*Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu, dinî) işaretlerine, haram aya, (Allah'a hediye edilmiş) kurbana, (ondaki) gerdanlıklara, Beyt-i Haram'a yönelmiş kimselere (tecavüz ve) saygısızlık etmeyin.*⁵³⁵

Bu örnekte آمين kelimesi, cemi' müzekker salim⁵³⁶ bir ism-i fâil olup kendisinden sonra gelen الْبَيْتِ kelimesini mef'ûlü bih olarak nasbetmiştir.⁵³⁷

İsm-i fâilin cemi' müennes salim olarak ameli:

فَالْمُقَسَّمَاتِ أَمْرًا⁵³⁸; işi ayıranlara andolsun ki;

Bu örnekte الْمُقَسَّمَاتِ kelimesi, cemi' müennes salim⁵³⁹ bir ism-i fâil olup kendisinden sonra gelen أَمْرًا kelimesini mef'ûlü bih olarak nasbetmiştir.⁵⁴⁰

فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا⁵⁴¹; iş düzenleyenlere andolsun;

Bu örnekte الْمُدَبِّرَاتِ kelimesi, cemi' müennes salim bir ism-i fâil olup kendisinden sonra gelen أَمْرًا kelimesini mef'ûlü bih olarak nasbetmiştir.⁵⁴²

İsm-i fâilin cemi' teksir olarak ameli

خُشَعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ

*Sanki etrafa yayılmış çekirge sürüsü gibi bakışları perişan (utançtan yere bakar) bir hâlde ve dâvetçiye koşarak kabirlerden çıkarlar.*⁵⁴³

⁵³⁵ Maide, 5/2.

⁵³⁶ es-Sâfî, *el-Cedvelü fi i'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, VI, 272.

⁵³⁷ ed-Derîş, *I'râbi'l-Kur'an*, II, 406; es-Sâfî, *age*, VI, 272.

⁵³⁸ Zariyat, 51/4.

⁵³⁹ es-Sâfî, *age*, XXVI, 324.

⁵⁴⁰ ed-Derîş, *age*, IX, 303; es-Sâfî, *age*, XXVI, 323.

⁵⁴¹ Naziat, 79/5.

⁵⁴² ed-Derîş, *age*, X, 363.

Bu örnekte **خُشِعًا** kelimesi cemi' mükesser⁵⁴⁴ bir ism-i fâil olup kendisinden sonra gelen **أَبْصَارُ** kelimesini fâil olarak ref' etmiştir.⁵⁴⁵

d. İsm-i Fâilin İtimâd Şartlarıyla Ameli

Burada itimâd ile kastedilen, ism-i fâilin mübtedâ için haber, mevsuf için sıfat, zi'l-hâl için hâl olması, nefy ve istifham edatlarından sonra gelmesidir. Bu şartlar Basralı dilcilerin ism-i fâilin fiile müşâbehetini güçlendirmek için öne sürdükleri şartlardır. Fakat Kûfeli dilcilere göre ism-i fâilin amel etmesi için herhangi bir şarta ihtiyaç yoktur. Çünkü ism-i fâil onlara göre zaten fiildir.

1. İsm-i fâilin istifham edatlarına itimâd ederek ameli:

قَالَ أَرَأَيْبُ أَنْتَ عَنِ الْهَيْتِي يَا إِبْرَاهِيمُ

(Babası:) Ey İbrahim! dedi, sen benim tanrılarımın yüz mü çeviriyorsun?⁵⁴⁶

İsm-i fâil olan **رَأَيْبُ** kelimesi, istifham edatı olan hemzeye itimâd ederek fâilini (أنت) mahallen ref' etmiş,⁵⁴⁷ câr ve mecrûr olan **عَنِ الْهَيْتِي** kelimesini ise mahallen nasbetmiştir.⁵⁴⁸

فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ

Şimdi siz, Allah'ın azabından herhangi bir şeyi bizden savabilir misiniz?⁵⁴⁹

Burada da ism-i fâil **مُغْنُونَ** kelimesi, istifham edatına (هَلْ) itimâd ederek câr ve mecrûr olan **عَنَّا** ve **مِنْ شَيْءٍ** kelimelerini mahallen nasbetmiştir.⁵⁵⁰

2. İsm-i fâilin nefy edatlarına itimâd ederek ameli:

وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبَلْتَهُمْ⁵⁵¹ Sen de onların kıblesine dönecek değilsin.

⁵⁴³ Kamer, 54/7-8.

⁵⁴⁴ es-Sâfî, *el-Cedvelü fi i'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, XXVII, 66.

⁵⁴⁵ ed-Derîş, *I'râbi'l-Kur'an*, IX, 373.

⁵⁴⁶ Meryem, 19/46.

⁵⁴⁷ ed-Derîş, *age*, VI, 108; es-Sâfî, *age*, XVI, 309.

⁵⁴⁸ ed-Derîş, *age*, VI, 114; es-Sâfî, *age*, XVI, 309.

⁵⁴⁹ İbrahim, 14/21.

⁵⁵⁰ ed-Derîş, *age*, V, 180.

⁵⁵¹ Bakara, 2/145.

İsm-i fâil olan تَابِعْ kelimesi, nehy edatına (مَا) itimâd ederek قَبْلَةَ kelimesini nasbetmiştir.⁵⁵²

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْفُلَايِدَ وَلَا آمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ

*Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu, dinî) işaretlerine, haram aya, (Allah'a hediye edilmiş) kurbana, (ondaki) gerdanlıklara, Beyt-i Haram'a yönelmiş kimselere (tecavüz ve) saygısızlık etmeyin.*⁵⁵³

İsm-i fâil olan آمِينَ kelimesi, nehy edatına (لَا) itimâd ederek الْبَيْتِ kelimesini nasbetmiştir.⁵⁵⁴

3. İsm-i fâilin zi'l-hâle itimâd ederek ameli:

وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أُكْلُهُ⁵⁵⁵ Ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, yaratan O'dur.

İsm-i fâil olan مُخْتَلِفًا kelimesi, hâl sahibine (النَّخْلَ) itimâd ederek أُكْلُهُ kelimesini ref' etmiştir.⁵⁵⁶

لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسِكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ

*Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz.*⁵⁵⁷

4. İsm-i fâilin mevsufa itimâd ederek ameli:

Kur'an-ı Kerim'deki örneklerin çoğunda mevsuf açıktan gelse de, ism-i fâil bazen mukadder/gizli olan mevsufa itimâd ederek de mamûllerinde amel eder.⁵⁵⁸

Burada İbn-i Hişâm'ın “mukadder olana itimâd melfuz olana itimâd gibidir” ifadesini hatırlamak yerinde olacaktır.⁵⁵⁹

Mevsufun mezkûr olduğuna örnek:

⁵⁵² ed-Derîş, *İ'râbi'l-Kur'an*, I, 208-209; es-Sâfî, *el-Cedvelü fi i'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, II, 298.

⁵⁵³ Maide, 5/2.

⁵⁵⁴ ed-Derîş, *age*, II, 406; es-Sâfî, *age*, VI, 272.

⁵⁵⁵ En'am, 6/141.

⁵⁵⁶ ed-Derîş, *age*, III, 250; es-Sâfî, *age*, VIII, 304.

⁵⁵⁷ Fetih, 48/27; ed-Derîş, *age*, IX, 253; es-Sâfî, *age*, XXVI, 268.

⁵⁵⁸ İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, III, 73.

⁵⁵⁹ İbn Hişam, *Evdahu'l-mesâlik*, II, 249.

يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ

*Onların karınlarından renkleri çeşitli bir şerbet (bal) çıkar.*⁵⁶⁰

Bu örnekte شَرَابٌ kelimesi mezkûr mevsuf, مُخْتَلِفٌ kelimesi ise ona itimâd eden ism-i fâil olup أَلْوَانُهُ kelimesini fâil olarak ref' etmiştir.⁵⁶¹

Mevsufun mukadder olduğuna örnek:

وَمِنَ النَّاسِ وَالْدَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ

*İnsanlardan, hayvanlardan ve davarlardan da yine böyle türlü renkte olanlar var.*⁵⁶²

Bu örnekte صِنْفٌ kelimesi gizli mevsuf, مُخْتَلِفٌ kelimesi ise ona itimâd eden ism-i fâil olup أَلْوَانُهُ kelimesini fâil olarak ref' etmiştir. Takdiri ise صِنْفٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ şeklindedir.⁵⁶³

5. İsm-i fâilin mübtedâyâ itimâd ederek ameli:

İsm-i fâilin müsned olması ya doğrudan mübtedânın haberi olmakla ya da inne ve benzerleri ile kane ve benzerlerinin haberi olarak gelmesiyle mümkündür.

Mübtedânın haberi olduğuna örnek:

وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ

*Hâlbuki Allah gizlemekte olduğunuzu ortaya çıkaracaktır.*⁵⁶⁴

Bu örnekte وَاللَّهُ kelimesi mübtedâ, مُخْرِجٌ kelimesi ise ona itimâd eden ism-i fâil olup مَا كُنْتُمْ başlayan cümleyi mahallen nasbetmiştir.⁵⁶⁵

İnne ve benzerlerinin haberi olduğuna örnek:

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ عَدَاً

⁵⁶⁰ Nahl, 16/69.

⁵⁶¹ ed-Derîş, *İ'râbi'l-Kur'an*, V, 332; es-Sâfî, *el-Cedvelü fi i'râbi'l-Kur'âni'l-Kerâm*, XIV, 349.

⁵⁶² Fatır, 35/28.

⁵⁶³ ed-Derîş, *age*, VIII, 150; es-Sâfî, *age*, XXII, 269.

⁵⁶⁴ Bakara, 2/72.

⁵⁶⁵ ed-Derîş, *age*, I, 126; es-Sâfî, *age*, I, 161.

(inşâallah demedikçe) hiçbir şey için «Bunu yarın yapacağım» deme.⁵⁶⁶

Bu örnekte اِنِّی kelimesindeki inne'nin ismi olan (ي) zamir asılda mübtedâ, فَاعِلٌ kelimesi ise ona itimâd eden ism-i fâil olup ذَلِكَ kelimesini mahallen nasbetmiştir.⁵⁶⁷

Kane ve benzerlerinin haberi olduğuna örnek:

مَا كُنْتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّى تَشْهَدُونِ

(Bilirsiniz) siz yanımda olmadan (size danışmadan) hiçbir işi kestirip atmam.⁵⁶⁸

Bu örnekte كُنْتُ kelimesindeki kâne'nin ismi olan (ت) merfu' muttasıl zamir asılda mübtedâ, قَاطِعَةً kelimesi ise ona itimâd eden ism-i fâil olup أَمْرًا kelimesini mef'ûl olarak nasbetmiştir.⁵⁶⁹

6. İsm-i fâilin hâl veya istikbâle delâlet ederek ameli:

Bilindiği gibi harf-i tarifsiz ismi fâilin, amel etmesinin ilk şartı az önce geçen hususlara itimâdı iken, diğer şartının da şimdiki zaman veya gelecek zaman ifade etmesidir. Şu hâlde şartlarını taşıyan harf-i tarifsiz ismi fâilin amel etmesi hâlinde şimdiki zaman ya da gelecek zaman ifade ettiği kesinlik kazanır.

وَاللَّهُ مُخْرَجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ

Hâlbuki Allah gizlemekte olduğunuzu ortaya çıkaracaktır.⁵⁷⁰

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ اِنِّی فَاعِلٌ ذَلِكَ عَدَا

(inşâallah demedikçe) hiçbir şey için «Bunu yarın yapacağım» deme.⁵⁷¹

İsm-i fâilin cümle içerisinde birçok kavramla ilişki içerisinde olduğunu ve bunların muzârî fiil, ism-i mef'ûl, masdar, ism-i mevsûl ve sıfat-ı müşebbehe olduğunu ifade edip bu konuları işlemiştik. İsm-i fâil, cümledeki duruma göre ism-i mef'ûl yerine,

⁵⁶⁶ Kehf, 18/23.

⁵⁶⁷ ed-Derîş, *İ'râbi'l-Kur'an*, V, 562; es-Sâfî, *el-Cedvelü fi i'râbi'l-Kur'âni'l-Kerâm*, XV, 167.

⁵⁶⁸ Neml, 27/32.

⁵⁶⁹ ed-Derîş, *age*, VII, 203; es-Sâfî, *age*, XIX, 161.

⁵⁷⁰ Bakara, 2/72; ed-Derîş, *age*, I, 126; es-Sâfî, *age*, I, 161.

⁵⁷¹ Kehf, 18/23; ed-Derîş, *age*, V, 562; es-Sâfî, *age*, XV, 167.

masdar da hem ism-i fâil hemde ism-i mef'ûl yerine kullanılabilir.⁵⁷² Aynı zamanda ism-i fâil ve ism-i mef'ûl, Kur'an-ı Kerim'de birbirlerinin yerine kullanılabilir. Bu kullanım bir hata olarak telakkî edilmemelidir. İsm-i fâil ve ism-i mef'ûlü ifade eden kelimelerin esnek bir yapıya sahip olmalarından kaynaklı bir kullanımdır.⁵⁷³ Şimdi de ism-i fâilin müşâbeheti olduğu kavramların yerine kullanıldığı veya mezkûr kavramların ism-i fâilin yerine kullanıldığını örneklerle inceleyelim:

e. İsm-i fâilin, ism-i mef'ûl manasında kullanımı:

فَهُوَ فِي عَيْشَةٍ رَاضِيَةٍ فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ

*Artık o, meyveleri sarkmış yüce bir cennette hoşnut kalacağı bir hayat içindedir.*⁵⁷⁴

İsm-i fâil olan رَاضِيَةٍ kelimesi, bu ayette ism-i mef'ûl olan مَرْضِيَّةٌ kelimesi anlamında gelmiştir.⁵⁷⁵

قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ

«Bugün Allah'ın emrinden (azabından), merhamet sahibi Allah'tan başka koruyacak kimse yoktur» dedi.⁵⁷⁶

İsm-i fâil olan عَاصِمٌ kelimesi, bu ayette ism-i mef'ûl olan مَعْصُومٌ anlamında gelmiştir.⁵⁷⁷

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ

*İnsan neden yaratıldığına bir baksın! Atılan bir sudan yaratıldı.*⁵⁷⁸

İsm-i fâil olan دَافِقٍ kelimesi, bu ayette ism-i mef'ûl olan مَدْفُوقٌ kelimesi anlamında gelmiştir.⁵⁷⁹

f. İsm-i fâilin, masdar manasında kullanımı:

⁵⁷² el-Müberred, *el-Kamil*, s. 32

⁵⁷³ Soner Gündüzöz, "Kur'an'da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları", *Nüsha Dergisi*, s. 123.

⁵⁷⁴ Hakka, 69/21-22-23.

⁵⁷⁵ Muhammed Ali, es-Sâbûnî *Safvetü't-tefâsîr*, I-III, 4. Baskı, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerim, Beyrut 1981, III, 413; ed-Derîş, *İ'râbi'l-Kur'an*, X, 200.

⁵⁷⁶ Hud, 11/43.

⁵⁷⁷ ed-Derîş, *age*, IV, 357.

⁵⁷⁸ Tarık, 86/5-6.

⁵⁷⁹ ed-Derîş, *age*, X, 442; es-Sâbûnî *age*, III, 519.

وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ

*İçlerinden pek azı hariç, onlardan daima bir hainlik görürsün.*⁵⁸⁰

İsm-i fâil olan خَائِنَةٍ kelimesi, bu ayette masdar olan خِيَانَةٌ anlamında gelmiştir.⁵⁸¹

فَأَمَّا تَمُودُ فَأَهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ

*Semûd kavmi ise pek zorlu (bir sarsıntı) ile helâk edildiler.*⁵⁸²

İsm-i fâil olan الطَّاغِيَةِ kelimesi, bu ayette masdar olan طُغْيَانٌ anlamında gelmiştir.⁵⁸³

لَا تَسْمَعُ فِيهَا لِأَغْيَةٍ⁵⁸⁴ Orada boş bir söz işitmezler.

İsm-i fâil olan لِأَغْيَةٍ kelimesi, bu ayette masdar olan لَعْوٌ anlamında gelmiştir.⁵⁸⁵

g. Masdar ve sıfat-ı müşebbehenin, ism-i fâil manasında kullanımı:

*Bir hidayet rehberi ve bir müjdedir.*⁵⁸⁶ هُدًى وَيُسْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ

Masdar olan هُدًى kelimesi, bu ayette ism-i fâil olan هَادِيًا anlamında gelmiştir.⁵⁸⁷

Yine masdar olan يُسْرَى kelimesi, bu ayette ism-i fâil olan مُبَشِّرٌ kelimesi anlamında gelmiştir. Bu kelimelerin ism-i fâilin mübalağası için geldiği görüşünde olanlar da vardır.⁵⁸⁸

أَوْ يُصْبِحَ مَاؤُهَا غَوْرًا فَلَنْ تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلْبًا

*Yahut bağının suyu dibe çekilir de bir daha onu arayıp bulamazsın.*⁵⁸⁹

Masdar olan غَوْرًا kelimesi, bu ayette ism-i fâil olan غَائِرًا anlamında gelmiştir.⁵⁹⁰

⁵⁸⁰ Mâide, 5/13.

⁵⁸¹ ed-Derîş, *İ'râbi'l-Kur'an*, II, 429; es-Sâfî, *el-Cedvelü fi i'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, VI, 301.

⁵⁸² Hakka, 69/5.

⁵⁸³ Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ukberî, *et-Tibyân fi i'râbi'l-Kur'ân*, nşr. Ali M. el-Bicâvî, Kahire 1972, II, 1236; ed-Derîş, *age*, X, 188; es-Sâfî, *age*, XXIX, 59.

⁵⁸⁴ Ğaşiye, 88/11.

⁵⁸⁵ ed-Derîş, *age*, X, 458; es-Sâfî, *age*, XXX, 314.

⁵⁸⁶ Neml, 27/2.

⁵⁸⁷ ed-Derîş, *age*, VII, 162; es-Sâbûnî *Safvetü't-tefâsîr*, II, 371.

⁵⁸⁸ es-Sâbûnî, *age*, II, 371.

⁵⁸⁹ Kehf, 18/41.

بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ

*O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. O'nun eşi olmadığı hâlde nasıl çocuğu olabilir!*⁵⁹¹

Sıfat-ı müşebbehe olan بَدِيعُ kelimesi, bu ayette ism-i fâil olan مُبْدِعُ anlamında gelmiştir.⁵⁹²

Aynı kelime (بَدِيعُ) Bakara suresi 117 nci ayette de مُبْدِعُ manasına kullanılmıştır.⁵⁹³

⁵⁹⁰ el-Ukberî, *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân*, II, 848; es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, II, 179.

⁵⁹¹ En'am, 6/101.

⁵⁹² ed-Dervîş, *Î'râbi'l-Kur'an*, III, 186; es-Sâbûnî, *age*, I, 378-379; es-Sâfî, *age*, VII, 238.

⁵⁹³ el-Ukberî, *age*, I, 109; es-Sâbûnî, *age*, I, 80-81.

3.2. Mübâlağalı İsm-i Fâil Misalleri

Bu bölümde mübâlağalı ism-i fâil kalıplarıyla ilgili Kur'an-ı Kerim'de yer alan misalleri sıralamaya çalışacağız. Konumuzun fazla uzamaması için her kalıpla ilgili birkaç misal vermeye özen gösterdik. Ayet-i kerîmelerde geçen mübâlağalı ism-i fâilleri, altını çizerek belirtmeye çalıştık.

1. فَعَالٌ

كُلَّ حَلَّافٍ مَّهِينٍ هَمَّازٍ مَشَاءٍ بِنَمِيمٍ مَنَاعٍ لِخَيْرٍ مُّعْتَدٍ أَثِيمٍ عُنْتٌ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ أَنْ كَانَ دَا مَالٍ وَبَنِينٍ

(Resûlüm!) Alabildiğine yemin eden, aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan lâf götürüp getiren, iyiliği hep engelleyen, mütecâviz, günaha dadanmış, kaba ve haşın, bütün bunlardan sonra bir de soysuzlukla damgalanmış kimselerden hiçbirine, mal ve oğulları vardır diye, sakın boyun eğme.⁵⁹⁴

إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ خَوَّانًا أَثِيمًا⁵⁹⁵ Allah, hainlikte direnen suçluyu sevmez.

2. فَعُولٌ

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ

(Cennette şöyle) derler: Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun. Doğrusu Rabbimiz çok bağışlayan, çok nimet verendir.⁵⁹⁶

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا

Ey inananlar! Yürekten tevbe ederek Allah'a dönün.⁵⁹⁷

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Ancak bundan sonra tevbe edip ıslah olanlar müstesnadır. Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir.⁵⁹⁸

⁵⁹⁴ Kalem, 68/10-11-12-13-14; es-Sâbûnî *Safvetü't-tefâsîr*, III, 402; ed-Derviş, *İ'râbi'l-Kur'an*, X, 169-171; es-Sâfî *el-Cedvelü fi i'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, XXIX, 38.

⁵⁹⁵ Nisa, 4/107; ed-Derviş, *age*, II, 315; es-Sâfî, *age*, VI, 160.

⁵⁹⁶ Fatır, 35/34; Doğan, *Arap Dilinde Mübalağa*, s. 66.

⁵⁹⁷ Tahrim, 66/8; ed-Derviş, *age*, X, 139; es-Sâbûnî *age*, III, 389; es-Sâfî *age*, XXVIII, 301.

3. فَعِيلٌ

فَلَمَّا نَبَّأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هَذَا قَالَ نَبَّأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ

*Peygamber bunu ona haber verince eşi: Bunu sana kim bildirdi? dedi.
Peygamber: Bilen, her şeyden haberdar olan Allah bana haber verdi, dedi.*⁵⁹⁹

وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيْلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ

*Ve eğer Peygamber'e karşı birbirinize arka çıkarsanız bilesiniz ki onun dostu ve yardımcısı Allah, Cebrail ve müminlerin iyileridir. Bunların ardından melekler de (ona) yardımcıdır.*⁶⁰⁰

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

*Ancak bundan sonra tevbe edip ıslah olanlar müstesnadır. Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir.*⁶⁰¹

4. فَعِيلٌ

وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ

*Üzerine Rabbinin katından, işaretli olarak yığın yığın sert taş yağdırdık.*⁶⁰²

إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا⁶⁰³

*O şüphesiz dosdoğru bir peygamberdi.*⁶⁰³

ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِيَسِينَ وَرُهْبَانًا وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ

*Bu, onların içinde bilginler ve rahipler bulunmasından ve büyüklük taslamamalarındandır.*⁶⁰⁴

⁵⁹⁸ Nur, 24/5; es-Sâb ûnî, *Safvetü 't-tefâsîr*, II, 302.

⁵⁹⁹ Tahrim, 68/3; es-Sâb ûnî, *age*, III, 389.

⁶⁰⁰ Tahrim, 68/4; es-Sâb ûnî, *age*, III, 389.

⁶⁰¹ Nur, 24/5; es-Sâb ûnî, *age*, II, 302.

⁶⁰² Hud, 11/82; Doğan, *Arap Dilinde Mübalağa*, s. 79.

⁶⁰³ Meryem, 19/41; ed-Derviş, *İ'râbi'l-Kur'an*, VI, 106; es-Sâb ûnî, *age*, II, 199; Doğan, *age*, s. 78.

⁶⁰⁴ Maide, 5/82; ed-Derviş, *age*, II, 542; es-Sâfî, *el-Cedvelü fi i'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, V, 7.

5. مَفْعَالٌ

Gökten onların üzerine bol bol yağmur yağdırdık.⁶⁰⁵ وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا

Doğrusu Rabbin her zaman gözetlemektedir.⁶⁰⁶ إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمُرْصَادِ

6. فَعْلٌ

Onlar kavgacı/tartışmacı bir toplumdur.⁶⁰⁷ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ

Örnekte altı çizili kelime söz konusu veznin çoğulu olarak gelmiştir.⁶⁰⁸

7. مَفْعِيلٌ

QAT DA QURBÎ HQQE VÂLMISKÎN VÂBN SÂBİL

Yakınlığı olana, yoksula, yolda kalmışa hakkını ver.⁶⁰⁹

قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ

De ki: Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir.⁶¹⁰

Örnekte altı çizili kelime, MİSKİN kelimesinin çoğulu olarak gelmiştir.⁶¹¹

8. فُعْلَةٌ

WİL LKLL HÜMEZE LÜMEZE ZDİ JEMC MÂLÂ VECDDE

Arkadan çekiştirmeyi, yüze karşı eğlenmeyi âdet edinen herkesin vay haline! O ki, mal toplamış ve onu sayıp durmuştur.⁶¹²

Hayır; o, and olsun ki, Hutame'ye atılacaktır.⁶¹³ كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ

⁶⁰⁵ En'am, 6/6; ed-Derîş, *I'râbi'l-Kur'an*, III, 66; Doğan, *Arap Dilinde Mübalağa*, s. 70.

⁶⁰⁶ Fecr, 89/14; Doğan, *age*, s. 71.

⁶⁰⁷ Zuhuf, 43/58; Doğan, *age*, s. 81.

⁶⁰⁸ Doğan, s. 81.

⁶⁰⁹ Rum, 30/38; Doğan, *age*, s. 94.

⁶¹⁰ Bakara, 2/215.

⁶¹¹ Doğan, *age*, s. 94.

⁶¹² Hümeze, 104/1-2; ed-Derîş, *age*, X, 574; el-Ukberî, *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân*, II, 1303; es-Sâfî, *el-Cedvelü fî i'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, XXX, 403.

9. فَيَعُولُ

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ

*Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. O daima diridir (hayydır), bütün varlığın idaresini yürüten (kayyum)dir.*⁶¹⁴

10. فُعَالٌ

أَجَعَلَ الْأَلِهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَابٌ

*İlahları, tek ilah mı yaptı? Doğrusu bu çok tuhaf bir şeydir!*⁶¹⁵

11. فُعَالٌ

وَمَكَرُوا مَكْرًا كُبَّارًا⁶¹⁶ *Birbirinden büyük düzenler kurdular.*

12. فُعُلٌ

عُنُلٌ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٌ

*Çok yemin eden alçak zorbaya, bütün bunlar dışında bir de soysuzlukla damgalanmış kimseye (uyma).*⁶¹⁷

13. مَفْعَلَةٌ

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا

*Kabeyi, insanlar için toplanma ve güven yeri kılmıştık.*⁶¹⁸

⁶¹³ Hümeze, 104/4; es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, III, 68; es-Sâfî, *el-Cedvelü fi i'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, XXX, 405.

⁶¹⁴ Bakara, 2/255; ed-Derîş, *İ'râbi'l-Kur'an*, I, 381; el-Ukberî, *et-Tibyân fi i'râbi'l-Kur'an*, I, 203; es-Sâfî, *age*, III, 24.

⁶¹⁵ Sad, 38/5; es-Sâbûnî, *age*, III, 45; es-Sâfî, *age*, XXIII, 103.

⁶¹⁶ Nuh, 71/22; ed-Derîş, *age*, X, 231; es-Sâbûnî, *age*, III, 430; es-Sâfî, *age*, XXIX, 105.

⁶¹⁷ Kalem, 68/13; Doğan, *age*, s. 102.

⁶¹⁸ Bakara, 2/125; ed-Derîş, *age*, I, 183.

14. فَعَلُوتٌ

وَالَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ أَنْ يَعْبُدُوهَا وَأَنَابُوا إِلَى اللَّهِ لَهُمُ الْبُشْرَى

*Tâğut'a kulluk etmekten kaçınıp, Allah'a yönelenlere müjde vardır.*⁶¹⁹

15. فُعَلٌ

فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ الْجَوَّارِ الْكُنَّسِ

*Hayır! Akıp giden, bir kaybolup bir etrafı aydınlatan yıldızlara andolsun.*⁶²⁰

16. فَعَلَّالٌ

مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ⁶²¹ Vesvese veren o sinsi vesvesecinin şerrinden

17. فَعَلِيلٌ

إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبَّنَا يَوْمًا قَمَطِيرًا

*“Doğrusu biz çok asık suratların bulunacağı bir günde Rabbimizden korkarız.”*⁶²²

مُتَّكِلِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرُونَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا

*Orada koltuklara kurulmuş olarak bulunurlar; ne yakıcı sıcak görürler orada, ne de dondurucu soğuk.*⁶²³

18. فُعُولٌ

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ

*O, kendisinden başka tanrı olmayan, hükümran, çok kutsal olan Allah'tır.*⁶²⁴

⁶¹⁹ Zümer, 39/17; ed-Derîş, *İ'râbi'l-Kur'an*, VIII, 403; es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, III, 68.

⁶²⁰ Tekvir, 81/15-16; Doğan, *age*, s. 109.

⁶²¹ Nas, 114/4; es-Sâfî, *age*, XXX, 430; Doğan, *age*, s. 91.

⁶²² İnsan, 76/10; Doğan, *age*, s. 103.

⁶²³ İnsan, 76/13; Doğan, *age*, s. 103.

⁶²⁴ Haşr, 59/23; es-Sâbûnî, *age*, III, 336-337; Doğan, *age*, s. 107.

SONUÇ

İsm-i fâil, Türkçe'deki sıfat fiil ile benzer özellik gösterir. Hem Arapça hem de Türkçe'de bu kelime grubu, fiilden türemiş sıfat özelliğini taşımakta olup cümlede nesne ve sıfat gibi pek çok mamûl konumunda olabilmektedir. Arapça'da ism-i fâil, fiil gibi geçmiş, geniş ve gelecek zamanda kullanılır. Arapça'da, Türkçe'den farklı olarak ism-i fâil, fiil gibi fâil, mef'ul, sıfat, hal gibi mamûl alır.

İsm-i fâilin amel etme şartları, harf-i tarifli olup olmamasına göre farklılık gösterir. Harf-i tarifli olan ism-i fâilde, genel kanaate göre herhangi bir şart aranmaz. Harf-i tarif olmadığında ise iki şart aynı anda aranır. Evvela ism-i fâilden önce mübteda, mevsuf, zi'l hal, istifham veya nefy edatlarından birinin olması gerekmektedir. İkinci olarak, bu söz konusu şartlarla birlikte ism-i fâilin hal veya istikbale delalet etmesi gerekmektedir.

İsm-i fâil ile muzari fiil arasında lafız, mana ve kullanım bakımından benzerlikler vardır. Muzari fiil için 'ism-i fâile benzeyen fiil' denmesi de bunu açıkça ortaya koymaktadır. Muzari fiil ile kurulan cümleyi, ism-i fâil ile ifade etmemiz de mümkündür. Ayrıca ism-i fâil ile kurulan cümle isim cümlesi olduğundan, Arap belagatında daha çok vurgu ifade eder.

Kur'an-ı Kerim'de geçen ism-i fâil sayısı 487 adettir. Bunun 281'i (%58) sülâsî, 200'ü (%41) sülâsî mezid ve 6 tanesi de (%1) ruba'î kelimelerden oluşmaktadır. Ayrıca 354'ü (%73) sahih, 133'ü (%27) ise illetli kelimelerden oluşmaktadır. Detaylı incelendiğinde Kur'an-ı Kerim'deki bu kelimelerin o günkü toplumda yaygın olarak kullanılanlar olduğu anlaşılmaktadır. Bu da gösteriyor ki Hz. Allah Kur'ânı, daha iyi anlaşılması için vahye ilk muhatap olan toplumun günlük konuşma dilinde kullandığı kelimelere muvafık bir üslûpta inzâl etmiştir. Bu kelimeler bazen müfred, tesniye, cemi olabildiği gibi bazen de müzekker veya müennes olabilir. Kur'an-ı Kerim'de bu kelimelerin epeyce bir kısmı birden fazla kullanılmaktadır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ele aldığımız mübâlağalı ism-i fâil ise, bir varlıkta bir niteliğin aşırı derecede bulunduğunu gösteren fiilden türeyen, sıfat cinsinden isimlerdir. Daha çok ism-i fâilin ifade ettiği anlamın fazlasına delâlet ettiği için onunla ilişkilendirilerek tanımı yapılır. Bu sıygaların Türkçe anlamının başına "*çok, pek, fazla,*

gâyet, dâima” kelimelerinden uygun olandan biri getirilir. Yine mübâlağalı ism-i fâil sıygasının şekil yönünden olduğu gibi, mana yönünden de ism-i fâilden farklıdır.

Mübâlağalı ism-i fâilin vezinleri kıyâsî ve semâ’î olmakla beraber çoğunlukla sülâsî bablardan, nâdir olarak da ziyâde bablardan gelir. Amel etme yönünden ism-i fâil ile benzerlik gösterir. Eğer fiili müte‘addî ise, fâil alıp ref, mef’ûl alıp nasb eder. Eğer fiil lâzım ise, sadece fâil alır. Bu vezinler insanlar için kullanıldığı gibi, Allah’ın isimleri için de kullanılır. Fakat iki kullanım arasında birtakım farklar mevcuttur.

Mübâlağalı ism-i fâillerin Kur’an-ı Kerim’deki sayısı yaklaşık olarak 129’dur. Bunlardan 44’ü فَعَالٌ kalıbında, 35’i فَعُولٌ kalıbında, 24’ü فَعِيلٌ kalıbında, 6’sı ise فَعِيلٌ kalıbında gelmektedir.

Sonuç olarak; hem ism-i fâil hem de mübalağalı vezinleri hakkında ekoller arasında ciddi tartışmalar olduğu görülmüştür. Özellikle her ikisinin de amel edebilmesi ve isimlendirilmesi konusunda ciddi görüş farklılıkları olduğu anlaşılmıştır. Bu konuda en büyük katkıyı Basra Ekolü dilcileri yaparken, Kûfe Ekolü dilcileri ise problemlerin çözümünde daha çok kolaycılık yöntemine başvurmuşlardır.

Hem ism-i fâil hem de mübalağalı ism-i fâilin yer aldığı ayetler dikkatle incelendiğinde bir kısmının Türkçe’ye çevirisinde problemler olduğu görülmüştür. Söz konusu problemlerin Arap dili ve belagatı inceliklerinin gözden kaçırılması sebebiyle meydana geldiği, dolayısıyla ayet-i kerimelerin dilimize çevrilirken daha dikkatli davranılması gerektiği görülmüştür. Bu sebeplerle Arap dilinde, ism-i fâil ve mübalağalı vezinlerinin önemli konular arasında yer aldığını ve Arap dilinin anlaşılmasında, dolayısıyla ilâhî mesajın doğru kavranmasında önemli bir yer tuttuğunu söyleyebiliriz.

Bu çalışmanın Arap grameri alanında, özellikle sarf ve nahiv ilimlerinin ana konularından olan ism-i fâil ve mübalağalı vezinleri hakkında bilgiye ihtiyacı olan araştırmacılara yararlı olacağı ümidini taşımaktayız.

KAYNAKÇ A

- ‘ABBÂS, Hasan, *en-Nahvu’l-vâfî*, I-IV, Dâru’l-Ma‘ârif, 15. baskı, Kahire 1971.
- AHMED, b. ‘Ali b. Mes‘ûd, *Merâhu’l-ervâh (Sarf Cümlesi)*, Salâh Bilici Kitabevi, İstanbul, tsz.
- ANTÂKÎ Muhammed, *el-Muhût fî esvâti’l-‘Arabiyye ve nahvihâ ve sarfihâ*, Mektebetü Dâri’ş-Şark, 3. baskı Beyrut 1993.
- _____, *el-Muhût fî usûli’l-‘Arabiyye sarfihâ ve nahvihâ*, Daru’ş-Şarki’l- ‘Arabiyye, Beyrut, ty.
- ARSLAN, İclâl, *Abdurrahmân el-Câmî ve el-Fevâidü’z-zıyâiyye Adlı Eseri*, DEÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 2008.
- ‘ASKERÎ, Ebû Hilâl el-Hasen; *Mu‘cemu’l-furuki’l-lugaviyye*, nşr. Şeyh Beytullah Beyât, Müessesetü’n-Neşri’l-İslâmî, 1. baskı, Kum 1412.
- BENNÂ, ‘Abdulcevvâd, *Sıyağu’l-mübâlağa fî’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru’l-Yâzûri’l-‘İlmî, Amman 2008.
- BEĞÂVÎ, Ebû Muhammed el-Hüseyn; *Me‘âlimu’t-tenzîl fî tefsîri’l-Kur’ân*, I-V, nşr. Abdurrezzâk el-Mehdî, Dâru İhyâ’i’t-Türâs’l-‘Arabî, Beyrut 1416.
- BİLGİN, Abdülcelil, “İsm-İ Fâil Sigalarının Çevirisi Üzerine” *YDÜ. İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, yy 2015, ss. 197-206.
- BİRGİVÎ, *İzhâru’l-esrâr*, Mecmûatu-nahv içinde, (neşr: Fazilet Neşriyat), İstanbul tsz.
- CÂRİM, ‘Ali, *en-Nahvu’l-vâdih fî kavâidi’l-lugati’l-‘Arabiyyeti*, I-II, ed-Dâru’l-Mısriyye es-Su‘ûdiyye, tsz.
- CEDÎ‘ ‘Abdullah b. Yûsuf, *el-Minhâcu’l-muhtasar fî ‘İlme’l-nahvi ves-sarf*, Müessesetü’r-Reyyân, Beyrut 1428/2007.
- Ç ÖRTÜ, M. Meral, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, İFAV., İstanbul 2004.
- DAMÂMÎ Bedreddin; *el-Menhelu’s-sâfî fî şerhi’l-vâfî*, nşr. Fâhir Cebr Matar, Dâru’l-Kutûbi’l-‘İlmiyye, Beyrut 2008.
- DAYF, Şevkî, *el-Medârisü’n-nahviyye*, Dâru’l-Me‘ârif, Kahire 1968.

- DİKENGUZ, Şemseddîn Ahmed, *Şerhân 'alâ Merâhu'l-ervâh fî 'ilmi's-sarf*, Şeriketü Mektebe, 3. Baskı, Kahire 1959.
- DOĞAN, Yusuf, *Arap Dilinde Mübâlağa*, Yayınevi Yay., Ankara 2009.
- DURMUŞ, İsmail; "Nahiv", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 300-306.
- EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yûsuf; *el-Bahru'l-muhît fî't-tefsûr*, I-IX, nşr. Sıdkî Muhammed Cemil, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1420.
- EBU'L-FİDÂ, 'Imâdu'd-Dîn İsmâ'îl, *el-Kennâş fî fenneyi'n-nahvi ves-sarfi*, I-II, nşr. Riyâd b. Hasan, Mektebe el-'Asriyye, Beyrut 2000.
- EBU ZEYD, 'Abdurrahmân b. 'Ali b. Sâlih el-Mekkûdî, *Şerhu'l-Mekkedî 'alâ Elfiyye b. Mâ'lik*, thk. Fâtıme Râşid el-Râcihî, Kuveyt, 1993.
- ESTERÂBÂDÎ, Radiyyu'd-Dîn, *Şerhu'l-Kâfiye fîn-nahvi*, nşr, Muhammed Nûru'l-Hak, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 3. baskı, Beyrut 1975.
- _____, *Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye*, nşr. Yusuf Hasan Ömer, Bingazi Üniv., Bingazi 1996.
- EŞMÛNÎ, 'Ali b. Muhammed; *Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 1419.
- EYMEN Emîn, 'Abdulganî, *el-Mevsû'atü's-şâmile fî'n-nahv ve's-sarf*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye Beyrut 2012.
- EZHERÎ, Hâlid b. 'Abdullah, *et-Tasrîh 'ale't-tavdîh*, I-II, nşr. Ahmed es-Seyyid-Ahmed, Dâru't- Tevfikiyye li't-Türâs, Kahire tsz.
- _____, *Şerhu't-Tasrîh 'ale't-tavdîh*, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 1421/2000.
- FERAHİDÎ, Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-cümeli'n-nahv*, nşr. Fahrudin Kabave, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1980.
- FERRÂ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'an*, I-III, nşr. Ahmed Yûsuf en-Necâtî/Muhammed 'Ali en-Neccâr/'Abdulfettâh İsmâ'îl eş-Şelebî, Dâru'l Mısıryye, Kahire tsz.

- FIRINCI, Doğan, *Arap Dilinde Sıfat-ı Müşebbehe ve Kur'an-ı Kerim'deki Kullanımı*, OMÜ, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 2012.
- GALÂ YÂNÎ Mustafâ b. Muhammed, *Câmi'ü'd-dürûsi'l-'Arabiyye*, el-Mektebetü'l-'Asriyye, 28. Baskı, Beyrut 1993.
- GÜNDÜZÖZ, Soner, "Kur'an'da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları", *Nüsha Dergisi*, Yıl II, Sayı:7, Güz: 2002, ss. 121-140.
- GÜNEŞ, Kadir, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Mektep Yay., İstanbul 2013.
- el-HALEBÎ Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed Muhibuddîn el-Mısırî, *Şerhu't-Teshîl*, nşr. 'Ali Muhammed Fâhır, Dâru's-Selâm, Mısır tsz.
- el-HAMELÂVÎ Ahmed b. Muhammed, *Şeze'l-'arf fî fenni's-sarf*, nşr. Nasrullah 'Abdurrahman Nasrullah, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad tsz.
- HİMSÎ Yâsîn, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Fâkihî*, Matba'atu Muştafa el-Halebî, Mısır 1932.
- el-HUDARÎ Muhammet b. Muştafa, *Hâşiyetu'l- Hudarî 'alâ Şerhi İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, I-II, nşr. Turkî Ferhân el-Muştafa, Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, Beyrut 2013.
- HULVÂNÎ Muhammed Hayr, *Muğni'l-cedîd fî 'ilmi's-sarf*, Dâru's-Şarki'l-'Arabî, Beyrut tsz.
- 'İYD, Muhammed, *en-Nahvu'l-musaffâ*, 'Âlemü'l-Kütüb, Kahire 2005.
- İBN 'AKÎL, el-Hemedânî, 'Abdullah b. 'Abdurrahman, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, I-IV, nşr. Muhammed Muhyiddîn, Dâru't-Türâs, 20. baskı, Kahire 1980.
- İBN CİNNÎ, Ebu'l Feth, *el-Munsıf Şerhu Kitâbi't-tasrîf li-Ebî 'Osmân el-Mâzinî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Kadîm, 1. baskı, yy. 1373/1954.
- _____, *el-Hasâis*, I-III, el-Hey'etü'l-Mısriyye el-'Âmme li'l-Kitâb 5. baskı, yy. tsz.
- İBN FÂRİS, *es-Sâhibî fi fikhi'l-luğati'l-'Arabiyye*, Mektebetü'l-Me'ârif, Beyrut 1993.
- İBN HÂCİB, *eş-Şâfiye fî 'ilmi't-tasrîf*, nşr. Hasan Ahmed el-'Osmân, el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1995 Mekke.

_____, *Mecmûa 'tü's-şâfiye fi 'ilmeyi't-tasrîfi ve'l-hatti*, nşr., Muhammed 'Abdus-Selâm, Daru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 2014.

_____, *el-Kâfiye fi'n-nahv*, II, nşr. Muhammed b. el-Hasan el Esterabadi, Daru'l-kutubi'l 'ilmiyye, Beyrut tsz.

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed 'Abdullah, *Şerhu Katri'n- nedâ ve belli's-sadâ*, nşr. Muhammed Muhyiddin, Kahire 1964.

_____, *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb*, nşr. 'Abdulğani ed-Dakr, eş-Şirketü'l- Müttahide, Dımaşk 1982.

_____, Ebû Muhammed *Muğni'l-lebib 'an kütübi'l-e'ârîb*, nşr. Mâzin el-Mubârek, Dâru'l Fikr, 6. baskı, Dımaşk 1985.

_____, *Muğni'l-lebib*, Dâru'l-Erkam, 2. baskı, Beyrut 1999.

_____, *Evdahu'l-mesâlik ila Elfiyyeti'bni Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, I-IV, Beyrut, el-Mektebetu'l 'Asriyye, tsz.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed, *Edebu'l-kâtib*, nşr. Muhammed ed-Dâlî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut. tsz.

İBN MÂLİK, Muhammed b. 'Abdullah et-Tâî, *Şerhu'l-Kâfiye veş-Şâfiye*, I-V, nşr. 'Abdulmun'im Ahmed Hureydî, Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Mekke tsz.

_____, *Teshîlü'l-fevâid ve Tekmîlü'l-makâsüd*, nşr., Muhammed Kâmil, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, yy. 1967.

İBN MANZÛR, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-'Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut tsz.

İBNÛ'S-SERRÂC, Muhammed b. es-Serîb. Sehl en-Nahvî, *el-Usul fi'n-nahv*, I-III, nşr. 'Abdullah Hüseyin, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut tsz.

_____, *el-Îzâh fi 'ileli'n-nahv*, nşr. Mâzin el-Mubârek, Daru'n-Nefâis, yy. 1982.

İBN 'USFÛR, Ebu'l-Hasan, *Şerhu Cümeli'z-Zeccâc*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 1998.

_____, *el-Mümti'fi't-tasrif*, thk. Fâhru'd-din Kabave, 1. baskı, Halep 1970.

- İBN YA'İŞ, 'Ali b. Ebi's-Süreyyâ, *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*, I-VI, Dâru'l-Kütübi'l- 'İlmiyye, Beyrut 1422/2001.
- İBRÂHÎM Mustafâ vdğr., *el-Mu'cemu'l-vasû*, I-II, Dâru'd-Da've, 3. baskı, Kahire 1972.
- İMR'U'L-KAYS, *Divan*, nşr. Hanna el-Fahüri, Daru'l-Cil, 1989.
- KAFES, Mahmut, "Eski ve Yeni Kaynaklarda Fıkhu'l-Luga Kavramı", *SÜFED*, 2007 sayı: XVII, ss. 147-154.
- KAŞLI, 'Ali Rızâ Sarmabıykoğlu, Bekir, *Mecmû'atu havâşî Molla Câmî*, I-II, Mektebetü Seydâ, Diyarbakır 2014.
- KILIÇ, Hulûsi, "Sarf", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, ss. 136-137.
- KURTUBÎ, Ebû 'Abdullah Muhammed; *el-Câmî' li-ahkâmi'l-Kur'an*, I-XX, nşr. Ahmed el Berdûnî, Dâru'l-Kütübi'l Mısriyye 2.baskı, Kahire 1384.
- LONS, John, *al-Luga ve 'ilmu'l-luga*, Dâru'n-Nahdatil-'Arabiyye, yy. tzs.
- MÂLİK B. ENES, *el-Muvatta'*, nşr. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Müessesetü Zâyid b. Sultân, 1.baskı, Abudabi 1425/2004.
- MAKSUDOĞLU, Mehmet, *Arapça Dilbilgisi*, İFAV. Yay., 29. baskı, İstanbul 2001.
- MEHMED Zihnî, *el-Müntehâb ve'l-muktedab fî kavâidi's-sarf ve'n-nahv*, I-II, Ma'rifet Yayınları, İstanbul 1981.
- MOLLA CÂMÎ Nureddin 'Abdurrahman, *el-Fevâidu'd-diyâiyye* (Molla Câmî), Salah Bilici Kitabevi, İstanbul.
- MUHAMMED 'Azîz, *es-Sıfatü'l- müşebbehe ve mübâlağatü ismi'l-fâil fil- Kur'âni'l- Kerîm dirâse sarfiyye nahviyye dilâliyye*, (Basılmamış Doktora Tezi), Câmî'atu 'Aynı Şems Kulliyetu'l-Benât li'l- Âdâb ve'l-'Ulûm ve't-Terbiye, Kahire 1430/2009.
- _____, *İsmü'l-fâil fil- Kur'âni'l Kerîm dirâse sarfiyye nahviyye dilâliyye, fî dav'i'l-menheci'l-vasfî*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmî'atu Necâhi'l-Vataniyye Külliyyetü'l-Dirâsâti'l- Ulyâ, Nablûs 2004.

- el-MU'ÎNÎ, Muhammed, *es-Siyağû'l-ifrâdiyye el-'Arabiyye*, Matba'at-ü Câmi'ati'l-Kâhire, Kahire 1981.
- MUTÇALI, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay. İstanbul 1995.
- el-MÜBERRED, *el-Muktedab*. II. nşr. Abdulhalik 'Azime, Alemu'l-Kutub. Beyrut tsz.
- NÂDİRÎ, Muhammed Es'ad, *Nahvu'l-lugati'l-'Arabiyye*, el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1. baskı, Beyrut 2009.
- en-NECCÂR, Muhammed 'Abdulaziz, *Diyâu'l-mesâlik ilâ evdahi'l-mesâlik*, I-IV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2001.
- en-NEHHÂS, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Ma'âni'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed 'Ali es-Sâbûnî, Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1409.
- en-NESEFÎ, Ebu'l Berekât, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, I-III, nşr. Yûsuf 'Ali Bedîvî, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1.baskı, Beyrut 1998.
- ÖZBALIKÇI, M. Reşit "Arap Dilinde Zaman Açısından Fiiller", *DEÜ*, Anadolu Matbası, İzmir 1996, ss. 1-30.
- ÖZDOĞAN, M.Akif "Arapça'da İsm-i Fâil ve İşlevleri", *KSÜ*, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2007, ss. 55-90
- RÂĞİB EL-İSFAHÂNÎ, el-Hüseyn b.Muhammed; *el-Müfredât fî ğarîbi'l Kur'an*, nşr. Safvân 'Adnân, Dâru'l-Kalem- Dâru'ş-Şâmiyye, Dımaşk 1412.
- SABBÂN, Ebu'l-'İrfân Muhammed b. 'Ali, *Hâşiyetü's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Eşmûnî li Elfiyyeti İbni Mâlik*, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1.baskı, Beyrut 1997.
- es-SÂBÛNÎ Muhammed Ali, *Safvetü't-tefâsîr*, I-III, 4. Baskı, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerim, Beyrut, 1981.
- es-SÂFÎ Mahmud b. Abdurrahim *el-Cedvelü fî i'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Daru'r-Raşîd, Dımaşk 1997
- SÎBEVEYHÎ, Ebû Bişr, *el-Kitâb*, I-V, nşr.'Abdu's-Selâm Muhammed Harun, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire 1982.
- es-SÛYÛTÎ, Celâluddîn, 'Abdurrahman, *el-Müzhir fî 'ulumi'l-lüğâ*, I-II, nşr. Fuâd 'Ali Mansûr, Dâru'l- Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 1418/1998.

_____, *Hem 'u'l-hevâmi' fi Şerhi Cem 'i'l-cevâmi'*, I-III, nşr. Ahmed Şemseddin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

_____, *el-Eşbâh ve'n-nazâir fi'n-nahv*, nşr. Ğarîd eş-Şeyh, Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye 3. baskı, Beyrut 2011.

eş-ŞÂTİBÎ, İbrahim b. Musa, *Şerhu's-Şâtübî*, I-II nşr. Muhammed Seyyid 'Osman, Daru'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2012.

eş-ŞERTÛNÎ, Reşid, *Mebâdiü'l-'Arabiyye, kısmu's-sarf ve'n-nahv*, Müessesetü İntişarâti Dâri'l-İlm, Beyrut 1965.

TABER Î Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, I-XXIV, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1420/2000.

TALU, Mehmet, *Sarf ve Nahiv İlmi*, I-II, Özak Ofset, Kayseri 1986.

VÂF Î Ali Abdulvâhid, *Fıkhu'l-luga*, Mektebetu Nahdatî, Kahire 1393/1973

YA'KÛB, İmîl Bedî', *el-Mu'cemu'l-mufassal fî 'ilmi's-sarf*, I-XIV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1993.

_____, *Mu'cemu'l- evzâni's-sarfiyye*, 'Âlemü'l-Kütüb, 2.baskı, Beyrut 1996.

YEZDÎ, Hıdır, *Şerhu's-Şâfiyeti İbni'l- Hâcib*, nşr. Hasan Ahmed, Müessesetü'r-Reyyân, 2008 Beyrut.

ez-ZECCÂC Î Ebü'l-Kâsım, *el-İzâh fî 'ileli'n-nahv*, Kahire 1378.

ZEMAŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Mahmud, *el-Mufassal fî San'ati'l-İ'râb*, nşr. İmîl Bedî ' Ya'kûb, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999.

_____, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmi't-tenzîl*, I-IV, Dâru'l Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1407/1987.

<http://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr>.

<http://arsiv.diyantvakfi.org.tr/meal/mealindex.htm>

<http://www.arapcaokulu.com/index.php>

<https://www.osmanarpacukuru.com>.

